

CHRISTELIJKE
HOGESCHOOL
EDE

ASSERTIVITEIT EN WEERBAARHEID OP DE DORPSSCHOOL EN DE STADSSCHOOL

Een onderzoek naar de verschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid tussen kinderen op een dorpsschool en een stadsschool, en de manier waarop deze in het basisonderwijs positief beïnvloed kunnen worden.

Christelijke Hogeschool Ede
Afstudeeronderzoek leraar basisonderwijs
Juni 2012
Maartje Viergever (080070)
Begeleider: Lourens Lutgendorff

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Aanleiding tot onderzoek	3
Hoofdvraag	3
Deelvragen literatuuronderzoek	4
Doel van het onderzoek	4
Vooronderstelling	4

Literatuurdeel

1. De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen van 4 t/m 12 jaar	5
1.1 Het begrip ‘sociaal-emotionele ontwikkeling’	5
1.2 De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen	6
1.3 Sociaal-emotionele verschillen in de stad en op het platteland	8
1.4 Problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling	9
1.5 De invloed van onderwijs op de sociaal-emotionele ontwikkeling	13
1.6 SLO Leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling	15
2. Het gedrag van kinderen en de omgang met elkaar in de klas	18
2.1 Sociale vaardigheden in de omgang tussen kinderen op school	18
2.2 Sociale vaardigheden; zijn kinderen zich daar wel van bewust?	19
2.3 De invloed van veiligheid op de sociale omgang op school	21
3. Verschillen in thuis- en gezinssituaties op dorpsscholen en stadsscholen	22
3.1 De plaats van het kind in het gezin	22
3.2 Verbondenheid, hechting en intimiteit in het gezin	23
3.3 De invloed van de culturele achtergrond op de opvoeding	24
4. Culturen, religies, normen en waarden in dorpen en steden	26
4.1 Het Christelijk-gelovig gezin	26
4.2 Drie andere bekende wereldreligies	28
4.3 Problemen onder allochtonen in Nederland	29
4.4 De school als multiculturele ontmoetingsplaats	31
5. Verschillen in onderwijs en woon/leefomgeving in dorpen en steden	33
5.1 Plattelandsscholen zwakke scholen?	33
5.2 De invloed van de buitenomgeving	34
5.3 De invloed van de stadsbuurt	36
5.4 De leefwereld van kinderen	37

Praktijkdeel

6. Uitvoering van het onderzoek	40
6.1 Conclusie op basis van literatuuronderzoek.....	40
6.2 Onderzoeksvraag	40
6.3 Soort onderzoek	40
6.4 Onderzoeksgroep	40
6.5 Tijdpad praktijkdeel onderzoek.....	41
6.6 Beschrijving praktijkonderzoek	42
7. Analyse onderzoeksresultaten	43
7.1 Staafdiagrammen onderzoeksresultaten.....	43
7.2 Gegevens uit onderzoeksresultaten	49
8. Analyse leerkracht-enquete	50
8.1 Dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat.....	50
8.2 Stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde.....	51
9. Conclusie	52
10. Discussie	53
11. Aanbevelingen	54
11.1 Sociale vaardigheidstrainingen	54
11.2 Methodes en lesprogramma's voor het onderwijs	56
12. Suggesties vervolgonderzoek	58
13. Samenvatting.....	58
14. Evaluatie onderzoek.....	59
15. Literatuuropgave	60
16. Bijlagen.....	62
16.1 Onderzoeksmaterialen	62
16.2 Tabel uitslagen CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat.....	72
16.3 Tabel uitslagen OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde.....	79

Inleiding

Hoe assertiever en weerbaar kinderen zijn, hoe makkelijker zij het hebben in onze maatschappij. Dat begint al op de basisschool. Als kinderen weerbaar zijn en voor zichzelf op durven te komen, lopen ze minder kans gepest te worden en zijn ze in staat zichzelf sterk te maken en te beschermen tegen ongewenst gedrag. Assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid hebben een belangrijke positieve invloed op het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen. Maar het ene kind is het andere niet, het ene kind is assertiever, weerbaarder en mondiger dan het andere. Ook het woon- en leefgebied van een kind heeft daar invloed op; kinderen op grote stadsscholen verschillen van kinderen op kleine plattelandsscholen. Op welke manier kunnen leerkrachten op zowel stads- als plattelandsscholen kinderen tot weerbare, assertieve en mondige mensen maken, die voor zichzelf opkomen en sterk in hun schoenen staan in het vervolgonderwijs en later in de maatschappij? En welke groep kinderen heeft op dit gebied de meeste aandacht nodig; kinderen op een dorpschool bij wie de assertiviteit en weerbaarheid versterkt moet worden, of kinderen op een stadsschool die in hun assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid juist afgeremd moeten worden? Daar wil ik in mijn onderzoek achter zien te komen.

Aanleiding tot onderzoek

Mijn LIO-stageschool bevindt zich in een dorp op het eiland Goeree-Overflakkee waar een redelijk beschermd, veilig woon- en leefklimaat heerst. Zo'n 40 km verderop liggen grote steden als bijv. Rotterdam en Dordrecht, waar het woon- en leefklimaat in verschillende opzichten heel anders is. Ik ben benieuwd op welke manier deze verschillen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van dorpsleerlingen en stadsleerlingen naar voren komen. Ik vraag me af of kinderen op het platteland wel of niet minder assertief, weerbaar en mondig zijn dan stadskinderen, en of dat vraagt om versterking van hun assertiviteit en weerbaarheid om ze te vormen tot mensen die weerbaar zijn en stevig in hun schoenen staan in het vervolgonderwijs en later in de maatschappij. Het kan daarnaast net zo goed zijn dat de assertiviteit en mondigheid van kinderen in grote steden juist afgeremd moet worden. Mijn vraag is welke groep kinderen op dit punt de meeste aandacht verdient, en op welke manier hun assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid op het juiste niveau gebracht kan worden.

Hoofdvraag

Welke verschillen bestaan er tussen de sociaal-emotionele ontwikkeling op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van kinderen op een kleinschalige dorpschool en kinderen op een grote stadsschool, en op welke manieren kunnen leerkrachten deze eigenschappen van leerlingen zo beïnvloeden dat zij tot assertieve en weerbare mensen worden die goed voorbereid zijn op het vervolgonderwijs en het leven in onze maatschappij?

Deelvragen literatuuronderzoek

1. Op welke manier(en) verschillen leerlingen op een stadsschool op sociaal-emotioneel gebied in assertiviteit en zelfredzaamheid van leerlingen op een dorpsschool?
2. Op welke verschillende manieren gaan dorpsleerlingen en stadsleerlingen in de klas met elkaar om, en hoe gedragen ze zich ten opzichte van elkaar?
3. Welke verschillen zien we tussen de thuis- en gezinssituaties van leerlingen op dorpsscholen en stadsscholen?
4. Welke culturen, religies, normen en waarden en achtergronden komen er voor in dorpen en steden, en welke uitwerkingen heeft de samenkomst van deze factoren op de schoolcultuur?
5. Welke verschillen bestaan er op onderwijsgebied en in de leefomgeving in kleine dorpen en grote steden?

Doel van het onderzoek

Dit afstudeeronderzoek bestudeert in de eerste plaats welke verschillen er bestaan in de assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van leerlingen op een plattelandsschool en een grootschalige stadsschool. Daarnaast geeft het onderzoek inzicht in welke groep leerlingen op dit gebied de meeste aandacht nodig heeft om tot weerbare en assertieve mensen gevormd te worden; moet daarvoor de weerbaarheid, mondigheid en assertiviteit bij plattelandskinderen versterkt worden of bij stadskinderen juist afgeremd worden?

Vooronderstelling

Ik verwacht dat kinderen op een kleinschalige plattelandsschool over het algemeen minder assertief, weerbaar en mondiger zijn dan stadskinderen, en in deze eigenschappen meer versterking nodig hebben waardoor zij gevormd worden tot assertieve, weerbare en mondige mensen die sterk in hun schoenen staan in het vervolgonderwijs en in de maatschappij. Dit verwacht ik door het algemeen bestaande beeld dat dorpskinderen rustig, verlegen en volzaam zijn door hun veilige en beschermde omgeving, en dat stadskinderen brutaler en mondiger zijn doordat er in de stad meer een straatcultuur heerst. Ook zijn in de stad de verschillende culturen, achtergronden en thuissituaties daarop van invloed. Ik verwacht dat kinderen in de grote steden eerder over-assertief en té mondig zullen zijn, waarbij het misschien nodig is om ze op dat gebied juist enigszins af te remmen.

Ik verwacht echter dat de versterking van de assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid van plattelandskinderen meer nodig zal zijn dan de afremming daarvan bij stadskinderen, en dat daarom op dit gebied meer aandacht uit moet gaan naar leerlingen op plattelandsscholen.

1. De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen van 4 t/m 12 jaar

Dit afstudeeronderzoek bestudeert de verschillen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen op dorpscholen en stadsscholen. In dit hoofdstuk behandel ik mijn eerste deelvraag:

Deelvraag 1: Hoe verloopt de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen in de basisschoolleeftijd van 4 t/m 12 jaar?

1.1 Het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling'

Om een goed beeld op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te krijgen, is het belangrijk om de precieze definitie van het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling' voor ogen te houden. Het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling' is in feite een samenstelling van de afzonderlijke begrippen 'sociaal', 'emotioneel' en 'ontwikkeling'. Het Van Dale woordenboek¹ definieert deze afzonderlijke begrippen als volgt;

so-ci-aal *bn, bw* betrekking hebbend op de maatschappij, op het welzijn daarvan: *de -ale academie* hbo-opleiding voor functies in het cultureel werk, inrichtingswerk, maatschappelijk werk, opbouw- en personeelswerk; (*Belg*) ~ *assistent(e)* maatschappelijk werk(st)er; *Gemeentelijke Sociale Dienst* instelling, o.m. belast met het verstrekken van uitkeringen in het kader vd RWW; *-ale lasten of premies* bijdragen vd werknemer en werkgever voor de uitkeringen die de werknemer geniet op grond vd sociale wetgeving; *-ale verzekering*, *-ale voorzieningen* overheidsmaatregelen die een geldelijke voorziening garanderen in de gevallen dat een werknemer geen inkomen heeft; *-ale wetenschappen* sociale aardrijkskunde, culturele antropologie, economie, pedagogiek, politieke wetenschappen, sociologie e.a.

emo-ti-o-neel *bn, bw* 1 vatbaar voor emotie 2 vol emotie

ont-wik-ke-ling *de; v -en* het ontwikkelen: *algemene* ~ brede kennis

Gekeken naar deze afzonderlijke betekenissen houdt het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling' de ontwikkeling in waarbij emoties en de betrekking op maatschappij en welzijn centraal staan. Het begrip kan echter op veel verschillende manieren gedefinieerd en uitgelegd worden. Ik heb twee willekeurige definities van het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling' naast elkaar gelegd en met elkaar vergeleken.

- Kinder- en jeugdpsycholoog Drs. Joep M.C.G. van Vugt definieert op zijn website het begrip sociaal-emotionele ontwikkeling als volgt;

"Sociaal-emotionele ontwikkeling is de ontwikkeling van:

- 1. hoe we met onszelf en de ander omgaan in verschillende situaties;*
- 2. de kwaliteit van de relaties die we opbouwen;*

¹ www.vandale.nl

3. het gevoelsmatig reageren op de omgang en opgebouwde relaties.

Het doel van de sociaal-emotionele ontwikkeling is dat we zo met elkaar omgaan dat je daar zelf overwegend positieve gevoelens bij ervaart en ook de ander(-en) met wie je omgaat; maar ook dat je eventuele negatieve gevoelens constructief kunt hanteren.”²

- De sociaal-emotionele ontwikkelingsmethode ‘Sociaal spel’ hanteert de definitie; *”Sociaal-emotionele ontwikkeling is de ontwikkeling waarbij kinderen leren omgaan met zichzelf, volwassenen en andere kinderen en waarbij ze leren wat de eigen en wat andermans gevoelens zijn. Kinderen leren zichzelf en hun rol in de groep kennen. Ze leren begrijpen hoe de ander op hen reageert en waarom. Ze ontdekken regels. Ze leren rekening houden met anderen en ze leren de verschillende gevoelens kennen.”³*

Beide definities stellen dat we in onze sociaal-emotionele ontwikkeling leren hoe we met onszelf en met anderen omgaan. Wat mij echter opvalt, is dat de definitie van Drs. Joep van Vugt gericht is op de relaties die mensen met elkaar opbouwen, terwijl de definitie van de methode ‘Sociaal spel’ meer gericht is op hoe mensen zélf op sociaal-emotioneel gebied functioneren in verhouding tot andere mensen. Het ene is meer op het ‘wij’ gericht, het andere op het ‘ik’. Ik zou daar zelf een tussenweg in zoeken. In mijn eigen woorden kom ik dan tot de volgende definitie van het begrip ‘sociaal-emotionele ontwikkeling’; *Sociaal-emotionele ontwikkeling is de ontwikkeling waarbij een mens leert om te gaan met zichzelf, zijn eigen emoties, gevoelens en gedachten, en met andere mensen en zijn emoties, gevoelens en gedachten. Hij leert vaardigheden aan waarmee hij zichzelf en anderen leert kennen en begrijpen, en waarmee hij goede relaties met anderen kan opbouwen.*

1.2 De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen

In de vorige paragraaf heb ik twee verschillende definities van het begrip ‘sociaal-emotionele ontwikkeling’ met elkaar vergeleken, waarmee ik uiteindelijk tot een eigen definitie van het begrip gekomen ben. Nu wil ik gaan kijken naar de inhoud van sociaal-emotionele ontwikkeling; welke inhoudelijke vormen sociaal-emotionele ontwikkeling in de praktijk aanneemt en hoe deze aspecten zich bij kinderen van verschillende leeftijden ontwikkelen. In het boek ‘Kijk, vergelijk en verrijk; de ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar’ (Utrecht: Spectrum, 2008) noemt de auteur Hilde Marx een aantal onderwerpen en gebieden waar sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen volgens haar betrekking op heeft;

- *Fantasiespel*: Kleuters in de leeftijd van 4 t/m 6 jaar leven in twee werelden, de echte wereld en een fantasiewereld. Het fantasiespel is volgens Hilde Marx heel belangrijk, omdat een kind daarin alle sociale rollen speelt die hem boeien. Hij wordt zich bewust van regels en beseft dat regels overtreden kunnen worden. Vanaf zes jaar krijgt een kind inlevingsvermogen, zijn fantasie raakt dan meer gebaseerd op de werkelijkheid.

² www.psychon.nl

³ *Sociaal spel*. Handleiding met 40 themaposters op A3 formaat. 1^e druk. Amsterdam: Uitgeverij SWP BV. ISBN: 978 90 6665 912 4.

- Angst: Over het aspect angst zegt Hilde Marx het volgende; *“Kinderen kunnen bang zijn voor concrete bedreigingen zoals water, of niet-concrete bedreigingen zoals een spreekbeurt. Sommige angsten horen bij de ontwikkeling en hebben te maken met het opgroeien. In de leeftijd van 8 tot 12 jaar krijgen kinderen last van angst om te mislukken. Kinderen kunnen nog niet voldoen aan de eisen die aan hen worden gesteld, omdat ze nog aan het leren zijn. En als ze dan geen fouten mogen maken, verliezen ze het vertrouwen in zichzelf en kan faalangst ontstaan.”*⁴
- Agressie: Hilde Marx geeft in haar boek aan dat agressie bij kleuters zich vooral uit in de vorm van driftbuien. *“Koppigheid treedt op bij alledaagse gebeurtenissen zoals in een fietsstoeltje moeten zitten of naar bed gaan.”*⁵ Uit wat Hilde schrijft, blijkt dat agressie echter in sommige gevallen niet vanzelf overgaat naarmate kinderen ouder worden; *“Sommige vormen van agressief gedrag horen bij een bepaalde leeftijd. Maar soms blijven kinderen hangen in agressief gedrag, zoals schelden en slaan. Agressief gedrag is vaak het gevolg van spanningen of frustraties omdat een kind iets wil wat niet mag, of vanwege onmacht omdat iets niet lukt.”*⁶
- Morele ontwikkeling: Hilde Marx omschrijft de morele ontwikkeling van een kind als het oog krijgen voor de gevolgen van gedrag voor anderen en weten wat wel en niet hoort. *“Hij kan meevoelen met anderen en weet dat hij soms kan helpen. Hij kan zich beleefd gedragen en naar anderen luisteren.”*⁷
- Pesten: *“De meeste basisschoolleerlingen worden wel eens gepest. Zoals kinderen alles moeten leren, moeten ze ook leren om met andere kinderen om te gaan. Af en toe ruzie maken en vechten hoort daarbij. Bij pesten zijn steeds dezelfde kinderen het slachtoffer. Het gaat daarbij om direct pesten zoals vechten, uitlachen of spullen vernielen. Pesten kan ook indirect gebeuren door een kind buiten te sluiten of niet tegen hem te praten. Gepeste kinderen worden belemmerd in hun ontwikkeling, omdat ze zich gaan terugtrekken.”*⁸
- Sociale redzaamheid: Sociale redzaamheid en weerbaarheid zijn een belangrijk onderdeel in de sociaal-emotionele ontwikkeling. Hilde Marx omschrijft dit begrip als volgt; *“Sociale redzaamheid en weerbaarheid heeft een kind nodig om zich te redden in het dagelijks leven. Een weerbaar kind is tot meer in staat dan zichzelf verdedigen, hij kan zijn eigen grenzen herkennen en afbakenen en is in staat om op te komen voor anderen.”*⁹

⁴ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 190-192 en 259-261.

⁵ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 121.

⁶ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 261.

⁷ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 194.

⁸ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 262-263.

⁹ Marx, H. Kijk, vergelijk en verrijk. *De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008. Pag. 264.

1.3 Sociaal-emotionele verschillen in de stad en op het platteland

In dit afstudeeronderzoek maak ik onderscheid tussen kinderen uit grote steden en kinderen die op het platteland wonen. Zij hebben een heel verschillende woon- en leefomgeving, wat een grote invloed uitoefent op hun sociaal-emotionele ontwikkeling.

Kinderen die in een ruimtelijke omgeving wonen, bijvoorbeeld op het platteland, hebben letterlijk en figuurlijk veel bewegingsvrijheid. Naarmate kinderen ouder worden, wordt de buitenwereld steeds belangrijker. Het is buiten anders, minder vertrouwd en complexer, maar ook uitdagender dan binnenshuis. Buiten kunnen andere bezigheden gedaan worden, ontstaat er contact met de 'echte' wereld en worden nieuwe ervaringen opgedaan.

“Een natuurlijke omgeving nodigt uit tot samenspelen en tot fantasiespel en constructiespel. Buiten spelen kinderen daarom meestal met andere kinderen. Kinderen zoeken elkaar buiten bewust op en als er niemand te vinden is gaan ze vaak weer naar huis. Buiten spelen is daarom vooral ook een sociale aangelegenheid, die gepaard gaat met communicatie, onderhandelen, regels maken en samenwerken. Buiten ontmoet je anderen, sluit je vriendschappen, maar voer je ook strijd en leer je omgaan met machts- en dominantieverhoudingen. Daardoor is het buiten niet altijd makkelijk, maar kinderen leren wel op te komen voor zichzelf en voor elkaar. Kinderen leren buiten ook omgaan met collectief bezit en de verantwoordelijkheid daarvoor.”¹⁰

Voor kinderen die in grote, drukke steden wonen, is dit heel anders. Allereerst hebben kinderen in grote steden veel minder letterlijke bewegingsvrijheid. Er zijn daar immers allerlei gevaren zoals het drukke verkeer, de kans om te verdwalen of de groepjes jongeren die er op straat vaak rondhangen. Het gevolg daarvan is dat kinderen niet meer buiten spelen, maar hun ontspanning en plezier zoeken achter televisie of computer, op een klein kamertje in een flat. De hele dag door. Op deze manier worden kinderen niet gestimuleerd in hun sociaal-emotionele ontwikkeling. Ze komen weinig aanraking met andere kinderen en leren minder sociale vaardigheden. In het boek 'De eigen wereld van het kind' (Bussum: Coutinho, 2010) wordt dit nog eens bevestigd; *“Kinderen die wonen in een wijk waar ze niet buiten kunnen spelen, zullen thuis zitten en geïsoleerd raken. Ze hebben minder vriendjes en de contacten die zij hebben, zijn minder intensief. Ze kunnen daardoor minder ervaringen opdoen in het communiceren met elkaar, het onderhandelen en samenwerken.”¹¹*

Kortom, vooral de omgeving waarin kinderen wonen en leven, speelt een hele belangrijke rol in de mate waarin zij zich sociaal-emotioneel ontwikkelen. Kinderen die op het platteland wonen hebben profijt van de ruimtelijke omgeving die hen uitnodigt tot samenspelen en constructiespel, waardoor zij veel met andere kinderen omgaan en zich sociale vaardigheden volop eigen kunnen maken. Voor kinderen die in een grote stad wonen, is deze sociale aangelegenheid veel beperkter doordat zij een kleinere bewegingsvrijheid hebben en minder buiten kunnen spelen, waardoor zij minder omgang met andere kinderen hebben en minder kans krijgen om sociale vaardigheden aan te leren en zich eigen te maken.

¹⁰ Dieleman, A. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwerelden van kinderen. Bussum: Coutinho, 2010. Pag. 177.

¹¹ Dieleman, A. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwerelden van kinderen. Bussum: Coutinho, 2010. Pag. 177.

1.4 Problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling

In het onderwijs komen wij als leerkrachten veel problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling tegen. Kinderen komen uit verschillende milieus, worden op verschillende manieren opgevoed en hebben ieder een eigen karakter; allerlei factoren die invloed hebben op mogelijke problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling. Ik wil de problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling onderverdelen in twee groepen; karakterproblemen en gedragsproblemen, omdat deze verschillend van aard zijn. Karakterproblemen zijn problemen in het karakter die kinderen vaak van zichzelf al bezitten of vanuit hun erfelijke aanleg meegekregen hebben. Karakterproblemen zijn niet zo makkelijk door een ander te veranderen of te beïnvloeden dan gedragsproblemen. Als karakterproblemen zo ernstig zijn dat ze niet te verhelpen zijn en het kind ermee moet leren omgaan, spreken we van een stoornis. Bij gedragsproblemen treedt er bepaald problematisch gedrag op, maar omdat deze problemen zich alleen in het gedrag voordoen, zijn deze deels of volledig te verhelpen door gedragsverandering. Gedragsproblemen zijn geen eigenschappen van een kind die hij vanaf zijn geboorte mee heeft gekregen, maar deze problemen ontstaan in de omgeving van het kind door bepaalde gebeurtenissen. Bij de behandeling van gedragsproblemen is de beïnvloeding van buitenaf groter dan bij de behandeling van karakterproblemen.¹²

1.4.1 Karakterproblemen

In het boek 'Persoonlijke ontwikkeling' (Baarn: HB Uitgevers, 2007) beschrijft orthopedagoge Drs. M.T. Bruys een aantal karakterproblemen die de sociaal-emotionele ontwikkeling in de weg kunnen staan:

- Overgevoeligheid: Gevoeligheid is niet bij ieder kind hetzelfde. Het ene kind is niet zo gevoelig en heeft een gladde rug, een ander kind kan overgevoelig zijn en trekt zich alles aan. Drs. M.T. Bruys schrijft over overgevoeligheid het volgende; *“Gevoeligheid bij een kind kan zich op meerdere vlakken voordoen. Een kind kan een sterke mate van zintuiglijke gevoeligheid hebben. Reuk, smaak en tast, zien of horen kunnen extra sterk ontwikkeld zijn. Ook kan er sprake zijn van emotionele overgevoeligheid. Aan de ene kant kan de gevoeligheid van een kind een voordeel zijn, aan de andere kant kan het een belasting zijn.”*¹³
- Het té open kind: Kinderen zijn vaak een open boek. Maar wat is het gevaar als een kind té open is? Drs. M.T. Bruys wijst ons op het volgende gevolg; *“Een open kind is zichzelf vaak niet bewust van zijn openheid. Het kan volledig opgaan in ervaringen en gevoelens, zonder zich hiervan bewust te zijn. Het kan sferen, stemmingen en emoties aanvoelen die anderen omgaan. Het kan zijn dat het kind door alle indrukken door de bomen het bos niet meer kan zien.”*¹⁴

¹² http://gedragsproblemen-kinderen.info/Informatie_gedragsproblemen.htm

¹³ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 19.

¹⁴ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 22.

- Het onzichtbare kind: Leerkrachten hebben kinderen die wat minder opvallen niet altijd even goed in de gaten. Daardoor worden zulke kinderen soms letterlijk onzichtbaar. Volgens Drs. M.T. Bruys wordt zo'n kind op die manier in de eigen ontwikkeling belemmerd. *"Een kind kan door alle indrukken overspoeld worden. Het kind kan de indrukken onvoldoende plaatsen en kan hierdoor zelf negatieve gevoelens gaan ervaren. Het kan zich ook door emotionele problematiek op de achtergrond zetten, het tovert zich letterlijk en figuurlijk weg. Het kind is onzichtbaar en het zorgt ervoor dat het niet gezien en gehoord wordt."*¹⁵
- Het emotioneel aangelegde kind: We kennen ook kinderen die juist heel druk, beweeglijk en levendig zijn. Dat kan een goed teken zijn, maar het kan ook storend en belemmerend werken voor zijn ontwikkeling. Drs. M.T. Bruys spreekt hierbij over temperamentvolle kinderen; *"Emotioneel aangelegde kinderen zijn vaak levendig, expressief en betrokken. Emoties worden in sterke mate door het kind ervaren. Een kind met een krachtig emotionele aandrijving wordt ook wel een temperamentvol kind genoemd. Een temperamentvol kind kan zowel voor zichzelf als voor zijn directe omgeving vermoeiend zijn."*¹⁶

1.4.2 Gedragsproblemen

- Druk en clownesk gedrag: Kinderen die in de klas druk en beweeglijk zijn, kunnen irritant, vermoeiend en storend zijn voor hun klasgenoten en hun leerkracht. Drs. M.T. Bruys kent de oorzaak echter toe aan de extravertheid van een kind; *"Extravertheid kan een persoonlijke eigenschap van het kind zijn. Het drukke en extraverte gedrag kan ook veroorzaakt of versterkt worden door stress of onzekerheid of door een te grote hoeveelheid indrukken. Hoewel een druk, extravert kind leuk en gezellig kan zijn, kan het kind zichzelf en anderen door het te drukke gedrag zeer goed voorbijlopen."*¹⁷
- Te aangepast gedrag: Er zijn kinderen die overal ja op zeggen en altijd doen wat anderen van ze vragen. Waar komt dit aangepast gedrag vandaan? Drs. M.T. Bruys zegt het volgende; *"Een kind kan een gedragsstijl hebben ontwikkeld waarbij het zich aanpast om zich te handhaven in een omgeving. Het conformeert zich aan de wensen en behoeften van anderen en het laat sociaal wenselijk gedrag zien. Hoewel een aangepast kind makkelijk is voor de omgeving, is te aangepast gedrag niet goed voor het kind zelf. De eigenheid, de autonomie en de identiteitsontwikkeling van het kind kunnen in het gedrang komen."*¹⁸
- Manipulerend gedrag: Kinderen die manipuleren, willen allerlei situaties naar eigen hand zetten. Drs. M.T. Bruys beschrijft hoe manipulerend gedrag in de klas zichtbaar wordt. *"Een kind kan geleerd hebben om met de kennis en vaardigheden die het heeft, manipulerend om te gaan. Manipulerende kinderen begeven zich in een grijs gebied van wel waar of niet waar. Zelfs nuchtere, weldenkende volwassenen kunnen*

¹⁵ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 22.

¹⁶ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 33.

¹⁷ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 75.

¹⁸ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 75.

in verwarring worden gebracht of denken dat wat men ziet en hoort de waarheid is. Niets is echter minder waar, een manipulerend kind kan de waarheid naar zijn hand zetten en deze zo verdraaien dat een ander dit voor waar aanneemt."¹⁹

- **Bewijzend gedrag:** In iedere basisschoolgroep zal er wel een leerling zitten die op zijn tijd verwaand en bewijzend gedrag vertoont. Persoonlijk vraag ik mij af of dit niet gewoon bij het kind-zijn hoort. Ieder kind is toch wel eens trots als hij een tien heeft gehaald en vertelt dat toch aan iedereen rond? Ik vraag me af of bewijzend gedrag wel een belemmering is voor het kind zelf en anderen. Drs. M.T. Bruys geeft hierop het volgende antwoord; *"Bewijsdrang kan ontstaan vanuit het kind zelf, het kan van nature een prestatiedrift hebben. Er kan ook een bewijscultuur onderling zijn. Een goede prestatiegerichtheid en een gezonde bewijsdrang kan helemaal geen kwaad, dat hoort er gewoon bij. Een te sterke bewijsdrang kan echter ten koste gaan van andere ontwikkelings- en functioneringsaspecten en kan het plezier in negatieve activiteiten wegnemen, het kan ook de werkhouding in negatieve zin beïnvloeden."*²⁰

1.4.3 Gedrag bekeken vanuit de sociologie

Waar mensen omgang met elkaar hebben, vindt interactie plaats. Bij interactie is er sprake van sociaal gedrag. Sociaal gedrag speelt zich af in een sociale situatie, een sociale context. *De sociale situatie bestaat uit drie samenhangende elementen:*

1. *Objectieve omstandigheden;* de regels en instituties in de samenleving, waarbij het gaat om afspraken hoe men zich situaties dient te gedragen, en heersende waarden en normen.
2. *Reeds bestaande houdingen van het individu en de groep;* het denken, voelen en de neiging tot reageren.
3. *De definitie van de situatie door het individu;* het belang van de subjectieve betekenis die mensen aan een bepaalde situatie hechten.

*Houdingen weerspiegelen vaak niet de sociale werkelijkheid. Mensen nemen selectief waar en vertekenen deze werkelijkheid. We spreken dan van vooroordelen en stereotypen. Ieder mens bekleedt veel verschillende posities. Sommige van deze posities worden hoog, andere laag gewaardeerd. De wijze waarop we een positie bekleden, bepaalt het sociaal aanzien. De wijze waarop de posities in de samenleving op elkaar betrokken zijn, noemen we sociale structuur. Sociaal gedrag kunnen we verduidelijken met behulp van de roltheorie. Bij iedere positie hoort een rol die aangeeft welk gedrag van de positiebekleder wordt verwacht. Door de begrippen rol en positie worden individu en samenleving met elkaar verbonden.*²¹

¹⁹ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 80-81.

²⁰ Bruys, M.T. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007. Pag. 84.

²¹ Hendrix, H. *Werkboek Sociologie*. 12^e druk. Soest: Uitgeverij Nelissen, 2005. Pag. 33-51.

1.4.4 Verschillende sociaal-emotionele problemen in steden en op het platteland

Nu ik in het algemeen een aantal gedrags- en karakterproblemen heb genoemd die in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen kunnen voorkomen, wil ik ingaan op de verschillende sociaal-emotionele problemen bij stadskinderen en plattelandskinderen.

Bij stadskinderen verwacht ik vooral sociaal-emotionele problemen als bewijzend, druk en manipulerend gedrag. Ik heb het idee dat kinderen uit grote steden vaak met elkaar concurreren, de leukste en de beste willen zijn. Ik denk dat het er in steden vooral om gaat dat je laat zien hoeveel macht, rijkdom en status je hebt. Als je bijvoorbeeld tegenwoordig de nieuwste smartphone niet hebt, tel je toch minder mee. Niet alleen bij kinderen, ook bij volwassenen. Ik denk dat je, om respect te verkrijgen en opgenomen te worden in de groep, jezelf echt moet bewijzen.

Ik verwacht dat zich bij plattelandskinderen andere sociaal-emotionele problemen zullen voordoen. Ik heb het idee dat kinderen in kleine dorpen op het platteland meer in hun waarde gelaten worden, zoals ze zijn. Ik denk dat het op het platteland minder belangrijk wordt geacht hoeveel macht, moderne *gadgets* of status kinderen en volwassenen hebben. Misschien heeft dat juist tot gevolg dat kinderen die niet zo opvallen snel over het hoofd gezien worden, en daardoor onzichtbare kinderen worden. Ook verwacht ik bij plattelandskinderen sneller té aangepast gedrag. Kinderen die het thuis niet zo breed hebben, niet in de nieuwste mode rondlopen maar toch populair willen zijn op school, proberen dat te bereiken door overal ja op te zeggen zodat ze aardig gevonden worden.

Of mijn veronderstelling van de verschillende sociaal-emotionele problemen bij stadskinderen en plattelandskinderen ook inderdaad klopt, daar hoop ik in het praktijkdeel van mijn onderzoek achter te komen.

1.5 De invloed van onderwijs op de sociaal-emotionele ontwikkeling

In de vorige paragraaf heb ik een aantal problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen genoemd, die wij als leerkrachten in het werkveld tegen kunnen komen. Daarbij heb ik onderscheid gemaakt tussen gedragsproblemen en problemen vanuit het karakter van een kind. Als informatiebron heb ik het boek 'Persoonlijke ontwikkeling' (Baarn: HB Uitgevers, 2007) van Drs. M.T. Bruys gebruikt. Ook heb ik het onderwerp 'gedrag' bekeken en toegelicht vanuit de sociologie, met behulp van het boek 'Werkboek Sociologie' (Soest: Uitgeverij Nelissen, 2005).

In deze paragraaf wil ik de problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen ook vanuit een andere bron belichten, namelijk vanuit de invloed van het onderwijs. Waar Drs. M.T. Bruys in haar boek de problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling vooral richt op het kind zélf met zijn gedrags- en karakterkenmerken, vraag ik mij juist af welke invloed het onderwijs heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Immers, kinderen brengen de meeste tijd door op school. Daarom denk ik dat naast het karakter en het gedrag ook zeker de basisschool een grote rol speelt in de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Henk Blok schrijft in het artikel 'Is school nou echt zo belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling?' (JSW, jaargang 89, nr. 1) dat de term sociaal-emotionele ontwikkeling in het onderwijs opgang maakt. *"In de basisschoolperiode maken kinderen binnen dit domein een geweldige ontwikkeling door. Omdat deze ontwikkeling tijdens de schoolperiode plaatsvindt, denken velen dat de school hierbij een onmisbare rol speelt."*²² Echter, Henk Blok haalt ook direct een citaat aan die zijn uitspraak tegenspreekt; *"De school is een instelling waar men leert lezen en nog een paar dingetjes.", zo meende Theo Thijssen destijds.*" Theo Thijssen mag dan een bekende onderwijzer zijn, in het citaat wat Henk Blok in het artikel aanhaalt kan ik me absoluut niet vinden. Ik ben het er niet mee eens dat de school alleen een gebouw is waar rekenen, taal, schrijven en andere vakken geleerd worden, en dat is het dan. Naar mijn mening gebeurt er zoveel meer op een school! Kinderen leren op school omgaan met elkaar, samenwerken, voor zichzelf opkomen, ruzies en conflicten oplossen, enzovoort. Maar Henk Blok zegt nog meer; *"Men meent dat de school een belangrijke taak heeft op het vlak van de sociaal-emotionele ontwikkeling. En omgekeerd, dat kinderen die niet naar school gaan, bedreigd zijn in hun sociaal-emotionele ontwikkeling. Het is een misvatting dat de school de sociaal-emotionele ontwikkeling als kerntaak heeft meegekregen van de overheid. In de kerndoelen van het basisonderwijs komt de sociaal-emotionele ontwikkeling alleen zijdelings aan de orde."*²³ Daar moet ik de schrijver van het artikel gelijk in geven. Op de meeste scholen wordt sociaal-emotionele ontwikkeling wel als vak aangeboden, vaak in de vorm van een lesmethode zoals de methode 'Goed gedaan'²⁴, maar alsnog wordt er buiten die lessen om weinig mee gedaan. Mijn mening over de invloed van de school op de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen, is dat niet het specifiek aanbieden van sociaal-emotionele ontwikkeling als schoolvak van essentiële invloed is, maar juist het

²² Blok, H. *Is school echt zo belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling?* JSW, jaargang 89, nr 1. Artikel te raadplegen via www.thuisonderwijs.net/artikelen/blok-is-school-echt-zo-belangrijk-voor-de-sociaal-emotionele-ontwikkeling.pdf

²³ Blok, H. *Is school echt zo belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling?* JSW, jaargang 89, nr 1. Artikel te raadplegen via www.thuisonderwijs.net/artikelen/blok-is-school-echt-zo-belangrijk-voor-de-sociaal-emotionele-ontwikkeling.pdf

²⁴ Dousi, P., Kollenburg van, C. en L. Roosendaal. *Goed gedaan. Programma voor sociaal-emotionele ontwikkeling. Groep 4.* 1^e druk. 's Hertogenbosch: Uitgeverij Malmberg, 2007.

algemene functioneren op school en in de klas. Ik denk dat kinderen zich op sociaal-emotioneel gebied veel sneller ontwikkelen door de omgang met elkaar, het samenwerken, het zorg dragen voor elkaar en omkijken naar elkaar. Kortom, het alledaagse 'leven' op een basisschool. Wat dat betreft is er geen methode voor sociaal-emotionele ontwikkeling nodig en gaat deze ontwikkeling meestal vanzelf. Nu wil ik niet zeggen dat de methodes overbodig geworden zijn, want het is altijd goed om er nog wat extra aandacht aan te geven. Maar onbewust, door gewoon deel uit te maken van het leven op school, maken kinderen naar mijn idee op school een veel grotere ontwikkeling door op sociaal-emotioneel gebied, dan wat zij leren uit een boekje. Ik kan nu de conclusie trekken dat de basisschool naar mijn mening een hele grote en belangrijke invloed heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen.

1.6 SLO Leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling

In de vorige paragraaf ben ik ingegaan op de manier waarop de basisschool invloed heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. In deze paragraaf wil ik één van de methodes behandelen waarop sociaal-emotionele ontwikkeling op school behandeld kan worden.

Stichting Leerplanontwikkeling Nederland, bekend als het SLO, heeft een speciale leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling opgesteld, waarin ook verschillende aspecten aan bod komen. Deze leerlijn is te vinden op de 'SLO Sociaal-emotionele ontwikkeling'-website.²⁵ De leerlijn is als volgt;

SLO Leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling:⁹

Doelen in leerlijn	Leeftijds groep	Inhoud
1. Zelfvertrouwen	4-6 jaar 6-8 jaar 8-12 jaar	Ontdekken dat iedereen uniek is. Ontdekken van eigen mogelijkheden, kenmerken, wensen, gevoelens, beperkingen en voorkeuren. Ontdekken dat veel eigenschappen en vaardigheden ontwikkeld kunnen worden, en het ontwikkelen van een zelfbewuste houding.
2. Gevoelens, wensen en opvattingen	4-6 jaar 6-8 jaar 8-10 jaar 10-12 jaar	Bewust omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen, deze voor anderen begrijpelijk uiten, openstaan voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen, en ontdekken dat er verschillen in opvattingen bestaan. Bewust omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen, deze voor anderen begrijpelijk uiten, openstaan voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen en zich daarin kunnen inleven. Bewust omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen, deze voor anderen begrijpelijk uiten, openstaan voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen en daar rekening mee houden, en vooroordelen en discriminatie onderkennen. Bewust omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen, deze voor anderen begrijpelijk uiten, openstaan voor gevoelens, wensen en opvattingen van anderen en daar rekening mee houden, verschillen/ overeenkomsten tussen etnische groepen en sekserollen herkennen.
3. Sociale vaardigheden	4-6 jaar	Conflictsituaties herkennen en daar oplossingen voor kunnen bedenken, verschillende leefvormen kennen, ervaren dat mensen in een groep afhankelijk zijn van elkaar en elkaar nodig hebben.

²⁵ <http://sociaalemotioneel.slo.nl/thema/algemeen/leerlijnen/>

	6-8 jaar	Conflictsituaties herkennen en daar oplossingen voor kunnen bedenken, inzien dat conflictsituaties ontstaan door tegenstellingen in belangen, en ontdekken dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen.
	8-10 jaar	Kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door passende oplossingen te vinden, kunnen samenwerken in een groep.
	10-12 jaar	Kunnen omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door passende oplossingen te vinden, kunnen samenwerken in een groep, aangeven van kenmerken, overeenkomsten en verschillen van diverse leefeenheden.

Aan de hand van deze leerlijn krijg ik een helder en duidelijk beeld op het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen van 4 t/m 12 jaar. Met deze leerlijn heb ik ontdekt dat de gehele sociaal-emotionele ontwikkeling van basisschoolkinderen in feite aan drie 'kapstokken' hangt: 1 Het opbouwen van zelfvertrouwen; 2 Bewustwording van gevoelens, wensen en opvattingen; 3 Het aanleren van sociale vaardigheden. Deze drie ijkpunten bieden voor mij houvast, veel meer dan de losse aspecten van sociaal-emotionele ontwikkeling die Hilde Marx in haar boek noemt, bij het onderzoek doen naar de sociaal-emotionele ontwikkeling van basisschoolleerlingen.

Conclusie

In de eerste paragraaf heb ik ingezoomd op de definitie van het begrip 'sociaal-emotionele ontwikkeling'. In mijn eigen woorden definieer ik dit als volgt; *Sociaal-emotionele ontwikkeling is de ontwikkeling waarbij een mens leert om te gaan met zichzelf, zijn eigen emoties, gevoelens en gedachten, en met andere mensen en zijn emoties, gevoelens en gedachten. Hij leert vaardigheden aan waarmee hij zichzelf en anderen leert kennen en begrijpen, en waarmee hij goede relaties met anderen kan opbouwen.*

In de tweede paragraaf heb ik aan de hand van twee bronnen dieper gekeken naar de inhoudelijke kenmerken van sociaal-emotionele ontwikkeling.

In de derde paragraaf ben ik in gegaan op de sociaal-emotionele verschillen tussen kinderen uit grote steden en kinderen op het platteland. Ik ben tot de conclusie gekomen dat de ruimtelijke omgeving waar kinderen in wonen en leven, een bevorderende invloed heeft op de assertiviteit en mondigheid in hun sociaal-emotionele ontwikkeling; hoe vaker kinderen buiten zijn en met andere kinderen spelen, hoe meer gelegenheid ze krijgen om sociale vaardigheden aan te leren en zich eigen maken. Immers, wanneer kinderen met andere kinderen spelen en omgaan, ontstaan er op een gegeven moment vanzelf bepaalde conflictsituaties waarin kinderen leren zich te verdedigen en voor zichzelf leren op te komen. Dat geldt overigens niet alleen voor kinderen die op het platteland wonen, maar eveneens voor kinderen in grote steden. Het verschil is echter dat kinderen in grote steden minder vaak buiten komen, door allerlei factoren zoals het drukke verkeer en gevaren op de straat, en daardoor vermoedelijk minder vaak in aanraking komen met conflictsituaties met andere kinderen. Echter, wanneer kinderen in een grote stad met andere kinderen spelen, komen

ook daar conflictsituaties om de hoek kijken. De vraag is of het buitenspelen en omgaan met andere kinderen een grotere invloed heeft op de assertiviteit van plattelandskinderen dan bij stadskinderen, waar ik in het praktijkdeel van mijn onderzoek achter hoop te komen. In de vierde paragraaf heb ik een aantal problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling aangehaald die volgens orthopedagoge Drs. M.T. Bruys belemmerend kunnen werken. In de vijfde paragraaf heb ik de problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen ook vanuit een andere bron bekeken en toegelicht, namelijk vanuit de invloed van het basisonderwijs op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Hierbij kwam ik tot de conclusie dat niet het bewust aanbieden van sociaal-emotionele ontwikkeling als schoolvak, maar vooral het gewone alledaagse leven op school hierop een grote invloed heeft. In de laatste paragraaf heb ik één methode voor sociaal-emotionele ontwikkeling op school als voorbeeld genomen; de SLO Leerlijn sociaal-emotionele ontwikkeling. Deze leerlijn geeft aan dat de sociaal-emotionele ontwikkeling op de basisschool volgens drie hoofddoelen verloopt: 1 Het opbouwen van zelfvertrouwen; 2 Bewustwording van gevoelens, wensen en opvattingen; 3 Het aanleren van sociale vaardigheden. In het volgende hoofdstuk wil ik ingaan op de manier waarop kinderen op school en in de klas met elkaar omgaan en welke gevolgen dat heeft voor het sociaal-emotioneel functioneren.

2. Het gedrag van kinderen en de omgang met elkaar in de klas

In dit hoofdstuk wil ik ingaan op het gedrag van kinderen de manier waarop ze met elkaar omgaan op school en in de klas, welke sociale vaardigheden daar bij komen kijken en welke invloed dat heeft op de sociale omgang.

Ik geef in dit hoofdstuk antwoord op mijn tweede deelvraag:

Deelvraag 2: Op welke manieren gaan kinderen in een klas met elkaar om; hoe gedragen ze zich ten opzichte van elkaar?

In het vorige hoofdstuk ben ik ingegaan op de achtergrond van het begrip ‘sociaal-emotionele ontwikkeling’; de definitie, de inhoud, de problemen en kenmerken, de verschillen in steden en op het platteland, en de invloed van het onderwijs. In dit hoofdstuk wil ik het begrip ‘sociaal-emotionele ontwikkeling’ toepassen op de situatie op school en in de klas. Ik wil ingaan op de manier waarop kinderen met elkaar omgaan op school, en welke invloed dat heeft op hun sociaal-emotioneel functioneren.

2.1 Sociale vaardigheden in de omgang tussen kinderen op school

Kinderen zitten in de eerste instantie op school om te leren, maar dat doen zij niet alleen. Ze doen dat in een omgeving waarin ze samen met andere kinderen spelen en werken; hun klasgenootjes. Kinderen die bij elkaar in de groep zitten zijn meestal ongeveer even oud, hebben dezelfde lestaken en zijn onderhevig aan hetzelfde gezag en dezelfde regels. Arjan Dieleman schrijft in het boek ‘De eigen wereld van het kind’ (Bussum: Coutinho, 2010) hierover het volgende; *“De school is zo ingericht dat leeftijdgenoten een groot deel van de dag met elkaar doorbrengen. Ze gaan in groepsverband met elkaar om, leggen contacten, wisselen ervaringen uit, maken vrienden, hebben plezier of maken ruzie. De school is daarom ook de plek waar kinderen op elkaar sociale vaardigheden oefenen en leren functioneren in een groep. Deze sociale functie van de school is even belangrijk als, of misschien wel belangrijker dan leren lezen, schrijven of rekenen.”*²⁶ Hij zegt hiermee dat het aanleren en inoefenen van sociale vaardigheden veel op de basisschool plaatsvindt. Hij lijkt van mening te zijn dat het aanleren en inoefenen van sociale vaardigheden op school allemaal wel automatisch en vanzelf gaat, door alleen al in groepsverband met elkaar om te gaan. Ik ben het daar niet helemaal mee eens. Ik denk zeker dat de basisschool een belangrijke plaats is waar kinderen sociale vaardigheden aanleren en oefenen, maar ik ben niet van mening dat dit automatisch en vanzelf gaat. Naar mijn mening zijn ook de sociale vaardigheden die kinderen van zichzelf al bezitten, van cruciaal belang. Hans Janssen sluit daar in zijn boek ‘Geen watjes, geen katjes – Sociale vaardigheden voor kinderen’ (Amsterdam: Boom, 2000) bij aan; *“Sociale vaardigheden en weerbaarheid zijn niet alleen van belang met het oog op die verre toekomst - aan sollicitatiegesprekken zijn kinderen op de basisschool nog niet toe – maar ook met het oog op het hier en nu. Kinderen*

²⁶ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 88.

moeten soms in staat zijn om weerstand te bieden aan een enorme druk vanuit hun omgeving. (...) Ook het dagelijkse 'sociale verkeer' op school en op straat, in clubs en verenigingen vraagt van kinderen sociale behendigheid, sociale vaardigheid en weerbaarheid."²⁷ Met deze uitspraak spreekt hij tegen wat Arjan Dieleman eerder noemde. Hij beaamt dat sociale vaardigheden voor kinderen belangrijk zijn met het oog op nu én later, maar hij geeft ook aan dat de sociale vaardigheden die kinderen van zichzelf al bezitten net zo van belang zijn voor hun functioneren in het dagelijkse sociaal verkeer, dan wat zij leren op school en in de omgang met anderen.

2.2 Sociale vaardigheden; zijn kinderen zich daar wel van bewust?

Hans Janssen licht in het boek 'Geen watjes, geen katjes – Sociale vaardigheden voor kinderen' (Amsterdam: Boom, 2000) het begrip 'sociale vaardigheden' toe. Ik wil hier kort op ingaan, zodat we weten waar we over praten.

Over 'sociale vaardigheden' zegt Hans Janssen; *"Onder sociale vaardigheden verstaan we in dit boek al die vaardigheden die kinderen nodig hebben om op een bevredigende manier relaties aan te gaan en te onderhouden. Onder sociale vaardigheden rekenen we vaardigheden in de sfeer van assertiviteit en sensitiviteit. Met assertiviteit bedoelen we de houding en vaardigheden die nodig zijn om op het juiste moment en op de juiste manier voor jezelf en je eigen belangen op te komen. Met sensitiviteit bedoelen we de houding en vaardigheid om op tijd en op een effectieve manier rekening te houden met anderen en met hun gevoelens en belangen. (...) Onder sociale redzaamheid verstaan we het vermogen en de vaardigheden die je nodig hebt om jezelf te 'redden' in het leven en in de samenleving. (...) Sociale weerbaarheid houdt in dat kinderen leren omgaan met bedreigende situaties, risico's kunnen inschatten en daar een goede reactie op kunnen bedenken. Een weerbaar kind krijg je niet makkelijk van zijn stuk, hij doet niet snel iets waar hij zelf niet achter staat. (...) Sociaal inzicht heeft te maken met het inzicht in wie wel en wie niet te vertrouwen is, maar ook met het inzicht in het nut van alle regels en voorschriften. Kinderen met een goed sociaal inzicht weten wat zij met hun gedrag bij anderen kunnen oproepen en zijn zich ervan bewust wat anderen bij hen oproepen."*²⁸

Wanneer ik deze definiëring van het begrip 'sociale vaardigheden' lees, krijg ik het gevoel dat kinderen een ontzettend groot pakket aan vaardigheden moeten bezitten om op sociaal gebied goed te kunnen functioneren. De vraag die dit alles bij mij oproept is; Zijn kinderen op de basisschool zich eigenlijk wel bewust van al deze sociale taken die ze moeten bezitten, weten ze überhaupt wat sociale vaardigheden inhouden en in hoeverre zijn ze daar dan dagelijks op school mee bezig in de omgang met elkaar?

Uit de theorie blijkt dat kinderen weldegelijk dagelijks op school bezig zijn met sociale vaardigheden in de omgang met elkaar. Dat gaat meestal onbewust. Een voorbeeld daarvan is het feit dat kinderen er graag 'bij willen horen'. Arjan Dieleman zegt in 'De eigen wereld van het kind – Sociale vaardigheden voor kinderen' (Bussum: Coutinho, 2010); *"Erbij willen horen is voor kinderen de belangrijkste drijfveer voor hun gedrag en bepalend voor hun*

²⁷ Janssen, H. en A. Boreel. *Geen watjes, geen katjes: Sociale vaardigheden voor kinderen*. Amsterdam: Boom, 2000. Pag. 23-24.

²⁸ Janssen, H. en A. Boreel. *Geen watjes, geen katjes: Sociale vaardigheden voor kinderen*. Amsterdam: Boom, 2000. Pag. 28-32.

*voorkeuren. Soms gaan kinderen er heel ver in om er bij te horen. In de basisschool gaat van de groep een grote sociale controle uit over de individuele kinderen. (...) Het kind is nog maar weinig bezig met de individualiteit. Wat de groep van leeftijdgenoten vindt, telt veel zwaarder. Uit de toon vallen en afwijkend gedrag kunnen je op een afwijzing door de groep komen te staan, en zijn dus gevaarlijke bezigheden.*²⁹

Gelukkig zijn kinderen op school niet alleen met elkaar aan het wedijveren wie de leukste, slimste of sterkste van de groep is. Er worden ook vriendschappen tussen kinderen gesloten, waarbij sociale vaardigheden sterk aan bod komen. In de eerste jaren van de basisschool sluiten kinderen vriendschap omdat ze graag samen spelen en elkaar aardig vinden, maar de betekenis van vriendschap verandert naarmate ze ouder worden en dan komen er steeds meer sociale vaardigheden om de hoek kijken om deze vriendschappen goed te houden.

Arjan Dieleman beschrijft de ontwikkeling van zo'n vriendschap tussen schoolkinderen.

*"Vóór het zevende levensjaar ontstaat vriendschap meestal omdat het zo uitkomt; kinderen spelen vaak samen omdat ouders elkaar kennen en bij elkaar over de vloer komen, of omdat een kind dicht in de buurt woont. Als kinderen vaak samen spelen zonder veel ruzie en dit plezier geeft, vinden ze elkaar al gauw aardig en wijzen ze elkaar aan als vriend of vriendin. (...) Vanaf acht jaar verandert het karakter van de vriendschap. Vriendschappen ontstaan dan vooral uit gemeenschappelijke interesse, die leiden tot het samen doen van dingen. Aan het eind van de basisschool wordt aan de groeiende behoefte aan nabijheid voldaan door wederzijdse belangstelling voor elkaars zorgen en emoties. Intimiteit en vertrouwelijkheid zijn dan de belangrijkste voorwaarden voor de vriendschap."*³⁰

Uit beide citaten die ik zojuist heb aangehaald, blijkt dat kinderen niet bewust, maar weldegelijk veel bezig zijn met het sociale vaardigheden. Zij hebben het zelf niet in de gaten en zijn zich niet bewust van hun sociale rollen in de groep, maar ondertussen krijgen ze door gewoon naar school te gaan, vriendschappen te sluiten en erbij proberen te horen een groot pakket aan sociale oefeningen mee. Want wil er bijvoorbeeld op school bij wil horen en leuk gevonden wil worden, moet aardig zijn voor anderen maar ondertussen ook assertief zijn en stevig in de schoenen staan, anders red je het niet op school en wordt je ondergesneeuwd. Hans Janssen sluit daar in het boek 'Geen watjes, geen katjes – Sociale vaardigheden voor kinderen' (Amsterdam: Boom, 2000) bij aan; *"Op school is er een permanente wedijver om aandacht. Daarnaast is op school competitie erg belangrijk. (...) Een goede school heeft oog voor de sociale vaardigheden die kinderen onderling nodig hebben en let niet alleen op 'gedrag' en 'vlijt'."*³¹ Met het laatste wat hij hier zegt, ben ik het absoluut eens. Een goede school houdt haar leerlingen op allerlei vlakken en gebieden in de gaten, niet alleen het gewenste gedrag moet gezien worden maar ook de kinderen die door problemen met sociale vaardigheden in de knel kunnen komen.

²⁹ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 99-101.

³⁰ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 103-104.

³¹ Janssen, H. en A. Boreel. *Geen watjes, geen katjes: Sociale vaardigheden voor kinderen*. Amsterdam: Boom: 2000. Pag. 117-118.

2.3 De invloed van veiligheid op de sociale omgang op school

Er is echter een andere bron die niet wijst op de eigen sociale vaardigheden van kinderen, maar op de veiligheid in de schoolcultuur als belangrijke invloed op de omgang met elkaar op school. Henk Galenkamp beschrijft in het boek 'Bang voor boos – De invloed van emoties op veiligheid in de school' (Amersfoort: CPS, 2006) het belang van veiligheid voor een goede schoolcultuur. *“Veiligheid is een belangrijk element van de schoolcultuur. Onder schoolcultuur verstaan we het geheel aan gedragingen, overtuigingen en regels in de school. Ieder mens levert dus via zijn gedrag een bijdrage aan de cultuur van de organisatie. (...) Werken aan het klassenklimaat en de veiligheid van leerlingen heeft alleen kans van slagen wanneer de gehele schoolcultuur erbij betrokken wordt.”*³² Hij zegt hier dat het gevoel van veiligheid, waar mensen via hun gedrag een bijdrage aan leveren, een belangrijk element is van schoolcultuur, de gedragingen, overtuigingen en regels in de school. Hij doelt hiermee niet op het pakket aan sociale vaardigheden die kinderen moeten bezitten, maar het gevoel van veiligheid dat kinderen op school wel of niet hebben. Hoewel ik zelf van mening ben dat sociale vaardigheden cruciaal zijn voor de manier waarop kinderen op school en in de klas met elkaar omgaan, ben ik het ook met Henk Galenkamp eens dat het gevoel van veiligheid daar van invloed op is. Immers, als kinderen zich niet prettig en veilig op school voelen, werkt dat belemmerend op hun sociale vaardigheden en dat werkt weer belemmerend op de omgang met elkaar. In feite werkt het gevoel van veiligheid op school dus via de sociale vaardigheden door op de sociale omgang met elkaar.

Conclusie

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk heb ik gezien dat de basisschool een belangrijke rol speelt in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. De school is de plaats waar kinderen sociale vaardigheden aanleren en oefenen, door de omgang met elkaar. Daarbij heb ik geconcludeerd dat dit niet automatisch en vanzelf gaat. Ook de sociale vaardigheden die kinderen van zichzelf al bezitten, hebben daar invloed op. In de tweede paragraaf heb ik eerst een theoretische definitie van het begrip 'sociale vaardigheden' gegeven. Naar aanleiding van deze definitie kwam bij mij de vraag naar boven in hoeverre kinderen zich eigenlijk bewust zijn van sociale vaardigheden. Ik heb de conclusie getrokken dat kinderen op school niet bewust bezig zijn met sociale vaardigheden, maar dat ze deze vaardigheden juist onbewust aanleren en oefenen door bijvoorbeeld het sluiten van vriendschappen met andere kinderen, en het erbij willen horen. Door deel te nemen aan het leven op de basisschool krijgen ze vanzelf een pakket aan sociale taken en oefeningen mee. In de derde paragraaf heb ik een andere bron genomen, die niet wijst op de sociale vaardigheden die kinderen al bezitten als belangrijke invloed op de sociale omgang op school, maar op het gevoel van veiligheid dat kinderen op school hebben. Ik ben het ermee eens dat ook het gevoel van veiligheid invloed heeft op de manier waarop kinderen op school met elkaar omgaan. Een veiligheidsgevoel op school werkt via de sociale vaardigheden door op de manier van sociale omgang. In het volgende hoofdstuk wil ik aandacht besteden aan de verschillende thuissituaties die kinderen op dorpsscholen en stadsscholen hebben, en de manier waarop deze de sfeer en omgang in de klas beïnvloeden.

³² Galenkamp, H. *Bang voor Boos*. De invloed van emoties op veiligheid in de school. Amersfoort: CPS, 2006. Pag. 82-83.

3. Verschillen in thuis- en gezinssituaties op dorpsscholen en stadsscholen

In het vorige hoofdstuk ben ik ingegaan op de sociale omgang van kinderen met elkaar op school, en welke invloed dat heeft op hun sociaal-emotioneel functioneren.

In dit hoofdstuk wil ik aandacht besteden aan de thuissituaties die kinderen op dorpsscholen en stadsscholen hebben, en de manier waarop dat invloed heeft op de sfeer en de omgang in de klas. Ik geef in dit hoofdstuk antwoord op mijn derde deelvraag:

Deelvraag 3: Welke verschillen zien we tussen de thuis- en gezinssituaties van leerlingen op dorpsscholen en stadsscholen?

3.1 De plaats van het kind in het gezin

Ieder kind komt voort uit een gezin. Onder het begrip 'gezin' verstaat de overheid 'Een leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen. Volgens deze definitie zijn er veel verschillende gezinssamenstellingen mogelijk. Bijvoorbeeld gezinnen met een vader en een moeder, maar ook gezinnen met 2 vaders, of 2 moeders. Daarnaast zijn er ook nog adoptieouders, pleegouders, stiefouders, jonge ouders, co-ouders en alleenstaande ouders. Behalve gezinssamenstellingen zijn er ook situaties die maken dat je een bijzondere gezinssituatie hebt. Bijvoorbeeld een groot gezin, een samengesteld gezin, een multicultureel gezin, en een multiprobleemgezin.'³³ De laatste jaren is er in het ontstaan van gezinnen en de samenstelling van gezinnen veel veranderd. In de literatuur wordt hier het volgende over gezegd; "Gezinsvorming is niet altijd meer vanzelfsprekend, waar dat vroeger wel zo was. Met de komst van de anticonceptie is het krijgen van kinderen een bewuste keuze geworden. Ook het soort gezin is veranderd. Vroeger was een traditioneel gezin meestal een kostwinnersgezin, waarin de vader fulltime werkte en de moeder de huisvrouw was en voor de kinderen zorgde. Nu zien we ook vaak de moeder aan het werk en daardoor is de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in het gezin veranderd. In de meeste gezinnen werken de partners buitenshuis. Ook op de kinderen in het gezin heeft dit invloed; zij moeten er mee leren leven dat hun ouders niet altijd tijd voor hen hebben wanneer ze moeten werken.'³⁴ Ik denk zeker dat hierin een kern van waarheid zit. Als je bijvoorbeeld een ouderwetse roman leest, komen daar vaak grote gezinnen in voor met veel kinderen, waarbij de vader hard werkt om brood op de plank te krijgen, en moeder thuis voor de kinderen en het huishouden zorgt. Bij moderne stellen en gezinnen zie je vaak het tegenovergestelde; zowel de man als de vrouw hebben vaak allebei een goedverdienende baan, doen alles voor hun carrière en hebben niet zoveel kinderen. Toch hebben de meeste gezinnen wel meer dan één kind. Kinderen die uit een gezin komen met een vader, moeder, broertjes en/of zusjes, nemen een bepaalde plaats in dat gezin in. Arjan Dieleman zegt in het boek 'De eigen wereld van het kind – Oriëntatie op de leefwereld van kinderen' (Bussum:

³³ http://www.cjgvalkenswaard.nl/showsite.asp?map_id=438856&title=Gezinssituatie

³⁴ Hermes, J., P. Naber en A. Dieleman. *Leefwerelden van jongeren: Thuis, school, media en populaire cultuur*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007. Pag. 38-51.

Coutinho, 2010) het volgende over de plaats in de kinderrij; *“Kinderen hebben een duidelijke mening over hun plaats in het gezin. Wetenschappers zijn het niet eens over welke invloed de relatie tussen broers en zussen en de plaats in de kinderrij hebben: zijn de oudste kinderen daardoor behoudend en de jongere een stuk creatiever en rebelser? (...) Volgens het onderzoek van Salmon en Daly (1998) kijken kinderen uit verschillende plaatsen in de kinderrij ook verschillend naar andere gezinsleden. Middelste kinderen oriënteren zich bijvoorbeeld meer op leeftijdsgenoten dan op volwassenen en autoriteiten. De oudste houdt de boel bij elkaar. Oudsten zouden vaker weten wat er bij de anderen leeft en die worden door hem of haar van elkaar op de hoogte gehouden. Het jongste kind moet, om liefde en aandacht op zich te vestigen, iets eigens ontwikkelen.”*³⁵

3.2 Verbondenheid, hechting en intimiteit in het gezin

Het is mij inmiddels duidelijk geworden welke plaatsen een kind in kan nemen binnen het gezin als oudste, middelste of jongste kind, kortom de plaats in de kinderrij. Wat mij bij de geciteerde literatuur in de vorige paragraaf opvalt, is dat er allerlei rollen aan een kind wordt toegeschreven. Zo zou het oudste kind van een gezin de taak hebben om ‘de boel bij elkaar te houden’, en het jongste kind zou perse iets eigens moeten ontwikkelen om liefde en aandacht te ontvangen. Daar heb ik mijn vraagtekens bij. Zoals het hier in de theorie gesteld wordt, lijkt het alsof de kinderen de belangrijkste taken hebben in een gezin. Zelf vind ik dat zeker ook de ouders een belangrijke en onmisbare rol in het gezinsleven innemen. Hoe ouders hun kinderen behandelen en opvoeden, heeft ook invloed op de manier waarop kinderen omgaan met hun plaats in de kinderrij. Als ouders bijvoorbeeld hun kinderen leren liefdevol met elkaar om te gaan, zijn de plaatsen in de kinderrij minder gescheiden en is de verbondenheid binnen het gezin groter.

Gelukkig wordt dat uiteindelijk ook in de literatuur geconcludeerd; *“Verbondenheid ontstaat door samen in het gezin het leven van alledag te leven. Kleine en grote gebeurtenissen maken hier deel van uit. Of je nu met twee kinderen bent of met zijn vijven.”*³⁶

Om verbondenheid in het gezin te bereiken, is hechting en intimiteit binnen het gezin heel belangrijk. Sowieso spelen hechting en intimiteit in het gezinsleven een belangrijke rol, het is een voorwaarde om als gezin goed te functioneren en als gezinsleden goed met elkaar om te gaan. Arjan Dieleman definieert hechting en intimiteit als volgt; *“Hechting wordt ook wel basisvertrouwen genoemd. Kinderen hechten zich normaal gesproken in het eerste levensjaar aan hun opvoeders en zien deze mensen vervolgens als hun familie. (...) Intimiteit ontwikkelt zich bij fysieke en psychologische nabijheid en veiligheid. Er is sprake van intimiteit als de ene mens zich tegenover de ander onthult en omgekeerd. Een voorwaarde om dat te kunnen, is dat een mens zichzelf accepteert en zich vertrouwd voelt met zichzelf.”*³⁷

Ik denk zelf dat verbondenheid, hechting en intimiteit onmisbaar zijn in een gezin. Als gezin ben je op allerlei gebieden aan elkaar verbonden, niet alleen via de bloedband maar ook omdat je gezinsleden van elkaar bent, elkaars steun en toeverlaat in goede en minder goede

³⁵ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 73-76.

³⁶ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 76.

³⁷ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 59.

tijden. Om op te kunnen groeien tot een zelfstandig en sociaal individu, heeft een kind verbondenheid, hechting en intimiteit vanuit zijn gezin nodig. Ik denk dat een kind, wanneer hij in zijn gezin geen verbondenheid, hechting en intimiteit tegenkomt, een groot deel van de sociale vaardigheden mist die hij in het gezin juist zou moeten aanleren. Als een kind thuis bijvoorbeeld niet leert dat je iemand netjes gedag zegt als hij diegene voor het eerst ziet of als hij ergens binnenkomt of weggaat, zal hij dat ook in andere sociale situaties niet doen en mist hij een belangrijke sociale vaardigheid. Kortom, mijn conclusie is dat niet de plaats van de kinderen in de kinderrij en binnen het gezin het belangrijkste is, maar dat er sprake moet zijn van verbondenheid, hechting en intimiteit om als gezin goed te kunnen functioneren en sociaal met elkaar om te gaan.

3.3 De invloed van de culturele achtergrond op de opvoeding

In de eerste twee paragrafen ben ik ingegaan op de plaats van het kind in een gezin en de rol van verbondenheid, hechting en intimiteit daarin. Echter, ik wil met de deelvraag die in dit hoofdstuk centraal staat te weten komen welke verschillende thuis- en gezinssituaties er zijn bij kinderen op dorpscholen en stadsscholen. Om dit zichtbaar in beeld te brengen, zal ik op een willekeurige dorpschool en stadsschool onderzoek doen naar de verschillende thuissituaties en gezinsachtergronden van de leerlingen. Dit komt in het praktijkdeel aan bod. Nu wil ik ingaan op de invloed van de culturele achtergrond op de opvoeding. Ouders met een niet-Nederlandse achtergrond zijn over het algemeen positief over hun eigen opvoedersrol. Zij vinden dat zij de baas zijn, dat zij verantwoordelijk zijn en zij verwachten van hun kinderen respect voor zichzelf en voor anderen. Zij zijn trots op de ouderlijke status die ze hebben. Man en vrouw zijn het meestal eens over de invulling van ieders verschillende rol naar de kinderen. Dit is een groot verschil met ouders die van oorsprong in Nederland opgroeien. Zij hebben vaak een onzeker of negatief beeld van hun opvoedersrol. Ouders met een niet-Nederlandse cultuur hebben net zulke waardevolle kennis over het opvoeden van kinderen. Zij hebben het vaak dubbel zo moeilijk omdat ze zich moeten bewijzen in een samenleving die niet altijd goed aansluit bij hun eigen culturele achtergrond. Geloof, levensstijl, culturele achtergronden en het klimaat van het herkomstland hebben invloed op de opvoeding. De verschillen tussen allochtonen en autochtonen kunnen groot zijn, maar er zijn ook overeenkomsten. In alle culturen hebben ouders en kinderen het beste met elkaar voor. Maar iedere manier van opvoeden is weer anders; een ander gezin, een ander verleden, andere ervaringen uit andere culturen.³⁸

³⁸ Sloot, E. *Wij kent geen kleur: Opvoeden in twee culturen*. Amsterdam: SPW, 2005. Pag. 21-30.

Conclusie

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk heb ik gekeken naar de plaats die een kind in zijn of haar gezin inneemt. Met de komst van de anticonceptie is het krijgen van kinderen in feite een bewuste keuze geworden. Daarmee is ook de plaats van het kind in het gezin veranderd. Kinderen zijn zich goed bewust van hun plaats in het gezin. Zeker wanneer ze niet het enige kind zijn en het jongste, middelste of oudste kind in de kinderrij zijn, gaan ze zich daar naar gedragen.

In de tweede paragraaf heb ik drie belangrijke elementen in het gezinsleven besproken; verbondenheid, intimiteit en hechting. Verbondenheid ontstaat door samen als gezin grote of kleine gebeurtenissen mee te maken. Hechting betekent basisvertrouwen. Van intimiteit is sprake als mensen zich openhullen en zich voor elkaar openstellen. Ik heb gezien dat een kind verbondenheid, hechting en intimiteit vanuit zijn gezin nodig heeft om op te kunnen groeien tot een zelfstandig en sociaal individu.

In de derde paragraaf ben ik ingegaan op de invloed van de culturele achtergrond op de opvoeding. Ouders met een Nederlandse en niet-Nederlandse culturele achtergrond hebben verschillende opvoedingsstijlen. Ouders met een niet-Nederlandse culturele achtergrond hebben het in het opvoeden van hun kinderen niet altijd makkelijk, omdat ze zich moeten bewijzen in een samenleving die soms niet aansluit bij hun eigen culturele achtergrond. Er is echter in alle culturele achtergronden één belangrijke overeenkomst m.b.t. opvoeding; in alle culturen hebben ouders en kinderen het beste met elkaar voor.

4. Culturen, religies, normen en waarden in dorpen en steden

In dit hoofdstuk wil ik ingaan op de invloed van culturen en religies met hun eigen normen, waarden en achtergronden die zoal in dorpen en steden voorkomen.

Ik geef hierbij antwoord op mijn vierde deelvraag:

Deelvraag 4: Welke culturen, religies, normen en waarden komen er voor in dorpen en steden en welke uitwerking heeft de samenkomst van deze factoren op de schoolcultuur?

4.1 Het Christelijk-gelovig gezin

De basisschool waar ik mijn LIO-stage uitvoer, is een Protestants-christelijke school. Bij Protestants-christelijke basisscholen heb ik zelf het idee dat vrijwel alle kinderen van huis uit Christelijk-gelovig zijn. Daarom wil ik me eerst verdiepen in 'het Christelijk-gelovig gezin'. Zelf ben ik ook opgegroeid met het Christelijk geloof. Ik ben gewend om iedere week naar de kerk te gaan, ik heb van jongs af aan op Christelijke scholen gezeten en mijn ouders hebben mij met de Christelijke waarden en normen opgevoed. Ik merk dat de Christelijke opvoeding van mijn ouders eraan toe heeft bijgedragen dat ik nu zelf nog steeds Christen ben, en bijvoorbeeld destijds bewust de keuze voor een Christelijke hogeschool heb gemaakt. Ook bij mijn twee broers zie ik dat terug; ook zij zijn nog steeds Christen en hebben volgens mij ook nooit aan het geloof getwijfeld. Dankzij de geloofsopvoeding die we van onze ouders meegekregen hebben. Omdat ik zelf Christelijk-gelovig opgevoed ben, wil ik niet teveel uitweiden over de normen en waarden bij mijn geloof. Ik wil me meer verdiepen in de achtergrond van de geloofsopvoeding. Wat verstaat men in theorie eigenlijk onder geloofsopvoeding? Marja Bos-Meeuwsen noemt in het boek 'Met kinderen onderweg – Wegwijzer voor geloofsopvoeding in het gezin' (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001) het volgende; *"De geloofsopvoeding heeft te maken met de algehele houding, de levensstijl, van de opvoeder tegenover de kinderen. In het voorleven van een houding wordt voor het kind duidelijk wat het betekent dat de ouders christenen zijn. Ouders laten merken in hun manier van spreken over andere mensen of gebeurtenissen dat hun christenzijn hierop van invloed is. De kinderen worden gestimuleerd om na te denken over wat ze op hun weg tegenkomen en hoe ze daarmee om zouden moeten gaan. (...) De godsdienstige opvoeding omvat alles wat ertoe bijdraagt het christelijk geloof vorm en inhoud te geven voor kinderen, namelijk zingen, bidden en Bijbellezen. Lid zijn van een kerk, het vieren van feestdagen hebben allemaal direct te maken met de godsdienstige levensovertuiging van de ouders. (...) Samenvattend: in de geloofsopvoeding zijn ouders met hun kinderen op weg naar het koninkrijk van God."*³⁹ Ook zegt Annemie Dillen in het boek 'Geloof in het gezin? – Ethiek, opvoeding en gezinnen vandaag' (Tielt: Lannoo, 2006); *"Het gezin is in principe de primaire plaats waar kinderen in aanraking kunnen komen met godsdienst of er in elk geval een openheid voor kunnen ontwikkelen. (...) Het gezin heeft een belangrijke invloed op de godsdienstige levenshouding*

³⁹ Bos-Meeuwsen, M., H. van Dam. *Met kinderen onderweg. Wegwijzer voor geloofsopvoeding in het gezin*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2001. Pag. 17-18.

*van kinderen, dat blijkt uit heel veel onderzoek. (...) Ouders zijn meestal de 'godsdienstige opvoeders' van hun kinderen. Naast de ouders spelen ook de grootouders en andere familieleden een rol bij godsdienstige opvoeding van kinderen in het gezin. (...) Het gezin heeft een grote waarde voor de godsdienstige opvoeding.*⁴⁰

Ik denk dat de auteurs met deze uitspraken voor een deel een punt hebben. Veel ouders zien het als hun taak om de religieuze opvoeding zij zelf vroeger gehad hebben, door te geven aan hun kinderen. Misschien zal ik die intentie zelf later ook hebben. De meest ideale plaats waar kinderen met het geloof in aanraking kunnen komen, is het gezin, omdat ze daar simpelweg het grootste deel van hun jonge leven in doorbrengen. Ook al wordt er in de kerk en op school op godsdienstig gebied veel aan kinderen aangeboden, het gezin blijft toch de intiemste geloofsgemeenschap waar je de meeste kans hebt om kinderen te bereiken. Zo kunnen in het gezin onderwerpen ter sprake gebracht worden die op school en in de kerk misschien niet zo makkelijk aan de orde komen. Ik ben het dus zeker met Annemie Dillen eens dat het gezin een grote waarde heeft voor de godsdienstige opvoeding. Toch krijg ik naar aanleiding van deze citaten enigszins het idee dat het dus de bedoeling is dat kinderen op geloofsgebied een exacte kopie worden van hun ouders en familie. De ouders laten zien hoe het moet; naar de kerk gaan, zingen, bidden, Bijbellezen, en de kinderen nemen dit over om het op precies dezelfde manier te doen. Marja Bos-Meeuwsen zegt dan ook zelf; *"Veel christelijke ouders hebben een beeld voor ogen hoe hun kind moet worden. Het lijkt er soms op dat kinderen pas goed opgevoed zijn in hun ogen als zij net zo zijn en denken als zichzelf. Kinderen zijn dan een kopie van hun ouders. Het gevaar van bestaat dat de verlangens van de ouders tot doel worden."*⁴¹ Zelf denk ik niet dat dat de bedoeling is van de geloofsopvoeding. Ik wil dit ook betrekken op de geloofsopvoeding op de basisschool. Kinderen hoeven niet precies hetzelfde te worden als hun ouders, hun juf of meester. Ik vind het veel belangrijker dat ze zelf verantwoordelijkheid leren dragen. Dat kinderen in Christelijk-gelovige gezinnen opgroeien tot zelfstandige Christenen die het geloof op hun eigen manier beleven en zich daar prettig bij voelen, die zelf de weg naar God kunnen vinden. Ik vind het belangrijk dat kinderen in het gezin in de geloofsopvoeding de basisaspecten van het Christelijk geloof meekrijgen, de grondbeginselen waarmee ze op latere leeftijd een eigen geloofsbeleving kunnen opbouwen.

⁴⁰ Dillen, A. *Geloof in het gezin: Ethiek, opvoeding en gezinnen vandaag*. Tiel: Lannoo, 2006. Pag. 123-128.

⁴¹ Bos-Meeuwsen, M., H. van Dam. *Met kinderen onderweg. Wegwijzer voor geloofsopvoeding in het gezin*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2001. Pag. 19.

4.2 Drie andere bekende wereldreligies

Omdat ik zelf Christelijk ben en niet vaak in aanraking kom met andere religies, weet ik er daardoor weinig vanaf. Ik heb er daarom voor gekozen om in deze paragraaf drie bekende wereldreligies; de islam, het hindoeïsme en het boeddhisme, toe te lichten vanuit informatieve literatuur. Deze informatie wil ik als bron gebruiken bij mijn onderzoek naar de culturen en religies van allochtone kinderen op stadsscholen.

De islam

De Islam kent maar één God, dat is Allah. Mohammed is de profeet van Allah. Mohammed verrichte geen wonderen of genezingen, zoals Jezus, maar hij was profeet, politicus, rechter en legeraanvoerder. De boodschap van Allah aan Mohammed is neergelegd in de Koran. De Koran omvat 114 soera's; hoofdstukken. Op sommige punten lijken de verhalen in de Koran sterk op verhalen uit het Oude Testament. Verhalen van de schepping, van Noach of van David komen bijvoorbeeld ook in de Koran voor. In de Koran staat een serie geboden die vrijwel gelijk zijn aan onze Tien Geboden in Exodus. De islam is een wereldreligie. Aanhangers van de islam noemen we moslims. Een moslim gelooft alleen in Allah, Mohammed is slechts een profeet van Allah.⁴²

Het hindoeïsme

Het hindoeïsme is een van de oudste godsdiensten ter wereld. Het vindt zijn oorsprong in India. De godsdienst speelt een belangrijke rol in het leven van Hindoes. Het wordt ook wel 'de eeuwige godsdienst' genoemd. Dit komt doordat de godsdienst niet wordt ontleend aan een heilige schrift, maar aan de doorlopende ontwikkeling van de Oudheid tot onze tijd.

Het hindoeïsme heeft 3 kenmerken;

1. Het is geen gestichte, maar een organisch gegroeide godsdienst.
2. Het kent geen vastomlijnde dogma's.
3. Het vertegenwoordigt een specifiek Indisch wereldbeeld

Het hindoeïsme heeft geen vaste geloofspunten, maar is meer een manier van leven. Het kan op allerlei manieren worden vormgegeven. Aan de hindoes wordt overgelaten hoe zij dit zelf doen op hun eigen manier. Hindoes bidden niet op de manier zoals Christenen tot God of moslims tot Allah bidden. In plaats daarvan vereren zij vaak vele honderden goden. De Hindoes hebben geen heilig boek zoals de Bijbel voor de christenen, maar hebben veel verschillende heilige teksten. Voordat deze werden opgeschreven, werden ze lange tijd mondeling doorgegeven. Er bestaan heel veel soorten hindoeïeesten. Zulke feesten worden op verschillende manieren gevierd, bijvoorbeeld door het dragen van nieuwe kleren, het eten van speciaal voedsel, zingen en dansen en vrienden en kennissen bezoeken.

Het gezin en de familie zijn heel belangrijk voor Hindoes. Voor Hindoes die in het buitenland wonen, blijven familiebanden en familievieringen heel belangrijk.⁴³

Het boeddhisme

Het boeddhisme is een levensbeschouwelijke en religieuze stroming, die gesticht zou zijn door Gautama Boeddha. Het doel van boeddhisten is om bevrijd te worden uit de kringloop van wedergeboorte, om zo nooit meer te hoeven lijden. Het boeddhisme heeft zich geleidelijk over andere delen van Azië verspreid, en heeft een centrale rol gespeeld in de

⁴² Hondebrink, J. *Religie in een notendop*. Amsterdam: Prometheus, 1999. Pag. 90-103.

⁴³ Hattstein, M. *Wereldreligies*. Oorspronkelijke titel: *Weltreligionen*. Keulen: Konemann, 1997.

spirituele, culturele en sociale ontwikkeling van de oosterse wereld. Tegenwoordig telt het boeddhisme wereldwijd ongeveer 415 miljoen aanhangers.⁴⁴ Boeddhisten proberen te leven volgens de leer van Boeddha. Hij heeft steeds gezegd: "Doe geen kwaad, zet je in voor het goede en reinig je geest." De boeddhisten proberen dit zo goed mogelijk na te leven. Hier horen vijf beloften/ voorschriften bij; 1 Je mag geen enkel levend wezen kwetsen of doden. Daarom zijn sommige boeddhisten vegetarisch; 2 Je mag niet stelen of iets wat niet aan jou wordt gegeven nemen; 3 Beheers je seksuele verlangens; 4 Je mag niet liegen; 5 Gebruik geen alcohol of drugs. Boeddhisten bidden vaak in hun eentje of met andere boeddhisten in een groep. Dat kunnen ze thuis doen maar ook in de tempel, boeddhistische kloosters. Sommige boeddhisten verlaten hun thuis om hun leven te wijden aan het Boeddhisme. Ze bestuderen en vertellen andere mensen over de leer van Boeddha.⁴⁵

4.3 Problemen onder allochtonen in Nederland

Allochtonen die in Nederland integreren, kunnen problemen ondervinden met de botsing tussen hun eigen cultuur en geloof en de culturen en religies die in Nederland overheersen. Op allerlei gebieden zijn er verschillen tussen autochtonen en allochtonen in ons land. Deze worden zichtbaar in allerlei grote en kleine dingen. Bijvoorbeeld in de verschillende feestdagen die gevierd worden, verschillende eet- en drinkgewoontes en verschillende muziekstijlen. Toch is de confrontatie tussen allochtonen en autochtonen heel belangrijk. Frans Verhagen zegt in zijn boek 'Hoezo mislukt?' (Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2010) daarover het volgende; *'Je kunt als autochtoon door het leven gaan zonder ooit met een allochtoon te spreken. Pas als allochtonen geen autochtonen ontmoeten, is dat een probleem. In zijn amusante en prikkelende boek 'De gedroomde samenleving' vermaakt de Rotterdamse socioloog Willem Schinkel zich daar nogal mee. Hij merkt op dat je op deze manier de allochtonen eigenlijk buiten de samenleving zet.'*⁴⁶ In de praktijk blijkt het samengaan van verschillende culturen meestal goed te gaan. In Nederland is een grote diversiteit aan culturen en identiteiten, maar dat levert in principe geen grote problemen op. Met de diversiteit aan godsdiensten en religies ligt dit anders. Van alle bagage die een immigrant meeneemt naar een nieuw land, blijft zijn religie het langst bij hem. Godsdienst blijft. Frans Verhagen zegt dan ook; *'Zoals autochtone ouders in Nederland altijd geprobeerd hebben religieuze waarden op hun kinderen over te dragen, zo doen moslimouders dat ook. Daarom staat vrijwel vast dat dit aspect van de culturele achtergrond van allochtonen niet snel zal verdwijnen.'*⁴⁷

In het boekje 'Aardappeleters en Allochtonen - Wat is er mis gegaan?' (Soesterberg, Uitgeverij Aspekt, 2005) haalt Nikita Shahbazi een aantal problemen aan die allochtonen zoal ondervinden hier in Nederland, met betrekking tot cultuur en geloof. Ze beschrijft hoe moeilijk allochtone jongeren het kunnen hebben op een Nederlandse school; *'Buiten op school wordt hun eigen cultuur negatief afgeschilderd, en achterlijk genoemd. Behalve dat jongeren het moeilijk hebben, en zich door beide fronten niet begrepen en verstoten voelen,*

⁴⁴ Bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Boeddhisme#Feest-_en_gedenkdagen

⁴⁵ Bron: <http://www.iselinge.nl/Scholenplein/pabolessen/01022cgodsdiens/boeddhismeR.htm>

⁴⁶ Verhagen, F. *Hoezo mislukt?* De nuchtere feiten over de integratie in Nederland. 2^e druk. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2010. Pag. 106.

⁴⁷ Verhagen, F. *Hoezo mislukt?* De nuchtere feiten over de integratie in Nederland. 2^e druk. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2010. Pag. 132.

moeten ze ook nog kiezen bij welke cultuur ze horen. Een tussenweg is niet mogelijk. Ofwel ze worden door hun familie en binnen hun netwerk verstoten, ofwel ze worden verstoten door de Nederlandse samenleving.⁴⁸ Ondertussen vraag ik mij af hoe het eigenlijk komt dat allochtonen het zo moeilijk hebben in Nederland. Zijn wij dan echt zo slecht voor hen? Hierover zegt Nikita Shahbazi; *'Enerzijds worden ze met de waarden, normen en verwachtingen van hun eigen cultuur geconfronteerd, anderzijds met die van de Nederlandse cultuur, waarin assertief opkomen voor jezelf als individu wordt benadrukt. Thuis en binnen hun netwerk wordt de Nederlandse cultuur met de waarden en normen afgewezen. Over het algemeen willen allochtone ouders niets over de Nederlandse waarden en normen weten, over gelijkheid tussen mannen en vrouwen, en over de onafhankelijkheid en zelfstandigheid van meisjes.'*⁴⁹ Voor mij wordt het nu duidelijk dat veel allochtonen worstelen met de taak om zich aan te passen aan twee culturen, die sterk van elkaar verschillen. Aan de ene kant willen ze hun eigen cultuur behouden, maar in de nieuwe Nederlandse cultuur wordt bijvoorbeeld verwacht dat ze assertief en mondig zijn en voor zichzelf opkomen, en ook daar willen ze aan voldoen. In het boekje bespreekt Nikita Shahbazi nog meer problemen waar allochtonen in Nederland mee kampen. Zo beschrijft ze de positie van vrouwen, die in veel buitenlandse culturen lager staat aan de positie van mannen. In de Westerse samenleving heeft de verschuiving van lichamelijke arbeid naar mentale arbeid geresulteerd in gelijke rechten voor mannen en vrouwen, maar in veel Oostelijke landen is deze verandering achtergebleven. Vrouwen die ondergeschikt zijn aan mannen, zijn niet gewend om assertief en mondig op te treden; ze zijn niet weerbaar. Nikita Shasbazi sluit daar bij aan; *'Zelfs in Nederland worden al tientallen jaren vrouwen in bepaalde groeperingen onderdrukt terwijl ze het recht achter zich hebben, en ze door de wet worden beschermd. Over het algemeen ligt er in deze groeperingen een taboe om voor jezelf op te komen.'*⁴⁹ Waar allochtone vrouwen zich juist veel te ondergeschikt opstellen en niet voor zichzelf opkomen, is onder allochtone mannen criminaliteit en agressiviteit een veel voorkomend probleem. Dat is dus juist weer het andere uiterste van assertiviteit, mondigheid en het voor jezelf opkomen. *'De agressiviteit en criminaliteit onder Marokkaanse jongens zijn veel hoger dan onder andere leeftijdgenoten. Schudel is van mening (2003) dat jongens hun woede en onvrede anders uiten dan meisjes. Ze vertonen vooral meer agressie naar buiten. Allereerst worden ze net als allochtone meisjes door hun conservatieve ouders verstoten als ze voor zichzelf willen opkomen. Ze zien de Nederlandse cultuur als een gevaar. Daarnaast worden ze ook binnen de Nederlandse cultuur verstoten en niet geaccepteerd. (...) Door de vrije Nederlandse cultuur worden deze kinderen opstandig en meer assertief.'*⁵⁰

⁴⁸ Shahbazi, N. *Aardappeleters en Allochtonen – Wat is er misgegaan?* Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2005. Pag. 79.

⁴⁹ Shahbazi, N. *Aardappeleters en Allochtonen – Wat is er misgegaan?* Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2005. Pag. 87.

⁵⁰ Shahbazi, N. *Aardappeleters en Allochtonen – Wat is er misgegaan?* Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2005. Pag. 88-102.

4.4 De school als multiculturele ontmoetingsplaats

In de vorige paragrafen heb ik de geloofsopvoeding van het Christelijk geloof en de waarden en normen van een aantal bekende wereldreligies beschreven. Ik ben hierdoor wat meer te weten gekomen over andere culturen en religies die in onze maatschappij voorkomen. In de deelvraag die in dit hoofdstuk centraal staat, vraag ik mij af welke invloed de samenkomst van deze verschillende religies heeft op de schoolcultuur. Nu ik wat informatie over een aantal religies verzameld heb, wil ik in deze paragraaf een brug slaan naar de school als multiculturele ontmoetingsplaats. Ik verwacht dat vooral in de grote steden op multiculturele basisscholen allerlei religies samenkomen. Er zullen bijvoorbeeld kinderen bij elkaar in de klas zitten die dezelfde moedertaal spreken maar een andere religie hebben. Het kan ook dat kinderen dezelfde religie delen maar een andere taal spreken, zoals kinderen van Turkse en Marokkaanse afkomst. Al die overeenkomsten en verschillen maken de school tot een kleurrijke, multiculturele ontmoetingsplaats. Arjan Dieleman beschrijft in het boek 'De eigen wereld van het kind – Oriëntatie op de leefwereld van kinderen' (Bussum: Coutinho, 2010) dat het belangrijk is om op school elkaars culturen te leren kennen en daarin te verdiepen en samen een groep te vormen waarin diversiteit tot haar recht komt. Het is van belang ruimte te geven aan het verkennen en waarderen van elkaars culturen en om samen, zeker ook met de ouders, een prettige schoolcultuur te kunnen opbouwen. Hij spreekt hierbij over een veilig intercultureel klimaat; *"Een veilig intercultureel klimaat scheppen kan op verschillende manieren. Het belangrijkste onderscheid is dat tussen scholen die dat expliciet doen en scholen waarin het meer impliciet gebeurt. (...) Bij impliciete methoden is intercultureel onderwijs geen kerndoel."*⁵¹ Dit roept bij mij de vraag op hoe zo'n intercultureel klimaat er precies uit ziet, en hoe je het intercultureel leren kunt toepassen in een schoolklas. Ik ben op zoek gegaan naar een model voor intercultureel leren, en ik kwam uit bij de 'ABCD-kroon'. ABCD staat hierbij voor Autobiografie, Biografie, Conflict en dialoog. *"De ABCD-kroon is een theoretisch model voor intercultureel onderwijs. Volgens Ido Abram, de bedenker van het model, is het belangrijk dat kinderen al vroeg leren om te gaan met diversiteit. Met de ABCD-kroon kunnen leidsters en leerkrachten een bijdrage leveren aan intercultureel leren in peuterzaal en kleuterklas. (...) Ido Abram, werkzaam bij het APS, is deskundige op het gebied van intercultureel leren. „Intercultureel leren is jezelf leren kennen via anderen en omgekeerd“, stelt hij. Een brede definitie, die het onderwijs overstijgt en die veel verder gaat dan omgaan met culturele verschillen. Het is belangrijk dat kinderen al vroeg leren omgaan met diversiteit."*⁵² Ik heb de inhoud van het model (zie voetnoot 41) doorgenomen en kwam tot de conclusie dat het model veel houvast biedt voor scholen die intercultureel onderwijs als kerndoel hebben. Ik maak hierbij wel de kanttekening dat ik verwacht dat kleinschalige dorps- en stadsscholen, die alleen enkele allochtone leerlingen hebben, zo'n model niet bewust zullen gaan gebruiken. Ik denk zelf dat het meer betrekking heeft op grote, multiculturele scholen in de allochtone steden.

⁵¹ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 201-202.

⁵² Artikel raadpleegbaar via www.tijm.nl/rubriek2a/ido1.doc

Conclusie

In de eerste paragraaf ben ik ingegaan op het begrip 'het Christelijk-gelovig gezin', in het bijzonder op de Christelijke geloofsopvoeding. Ik heb onderzocht wat verschillende literatuurbronnen over de geloofsopvoeding zeggen. Over het algemeen nemen verschillende bronnen hetzelfde standpunt in; Het gezin heeft de belangrijkste waarde voor de geloofsopvoeding, de rol van ouders en familieleden is van cruciaal belang voor wat het kind van het geloof meekrijgt. Daar ben ik het deels mee eens. Ik denk inderdaad dat het gezin de belangrijkste plaats is waar de geloofsopvoeding plaatsvindt, en dat het gezin de intiemste geloofsgemeenschap is waar je de meeste kans hebt om kinderen met het geloof in aanraking te brengen. Echter, ik denk dat we moeten oppassen dat het gezin niet te letterlijk een voorbeeld wordt voor kinderen op geloofsgebied. Ouders geven in hun opvoeding de basisaspecten van het geloof mee aan hun kinderen zoals bidden en Bijbellezen, maar het is niet de bedoeling dat kinderen hun ouders letterlijk gaan kopiëren. Het moet er toe leiden dat kinderen groeien in hun eigen geloofsbeleving, en op latere leeftijd op hun eigen manier vorm geven aan hun geloof zoals zij daar zich prettig bij voelen. In de tweede paragraaf heb ik wat informatie verzameld over drie bekende wereldreligies, namelijk de islam, het hindoeïsme en het boeddhisme. Deze informatie wil ik als bron gebruiken bij mijn onderzoek naar de culturen en religies van allochtonen op stadsscholen. In de derde paragraaf heb ik gekeken naar de cultuur- en religieproblemen onder allochtonen in Nederland. Ik heb ontdekt dat veel allochtonen kampen met hun taak om aan twee sterk verschillende culturen te voldoen, waarin hen in de ene cultuur of religie wordt geacht dat ze zich netjes aan alle regels en voorschriften houden, terwijl in de Nederlandse cultuur van hen wordt verwacht dat ze assertief en mondig zijn en voor zichzelf opkomen. Vooral voor vrouwen kan dit een probleem zijn, gezien hun ondergeschiktheid aan mannen die zij vanuit een bepaalde cultuur gewend zijn en waarin ze geleerd hebben dat ze niet voor zichzelf mogen opkomen. Jongens en mannen kunnen ook worstelen met de botsing tussen hun oude en de nieuwe cultuur, maar zij uiten dit zich in de vorm van woede, agressie of zelfs criminaliteit, wat juist wél leidt tot assertiviteit, mondigheid en voor zichzelf opkomen. In de vierde paragraaf heb ik de school belicht als multiculturele ontmoetingsplaats. Basisscholen in multiculturele steden kennen allerlei culturen en religies, die de school maken tot een kleurrijke, multiculturele samenleving in het klein. Eén van de bronnen spreekt van een intercultureel leerklimaat. Als voorbeeld van een model voor intercultureel leren heb ik de 'ABCD-kroon' genomen. Bij dit model leren kinderen in een vroeg stadium omgaan met diversiteit en verschillen. Ik denk dat dit model veel houvast biedt op basisscholen waar sprake is van grote diversiteit en verschillen, bijvoorbeeld multiculturele scholen. Ik denk echter dat op kleinschaligere scholen in dorpen of kleinere steden dit model niet bewust gebruikt zal worden, als er maar enkele allochtonen op school zitten en er dus weinig sprake is van diversiteit.

5. Verschillen in onderwijs en woon/leefomgeving in dorpen en steden

In dit hoofdstuk wil ik bekijken welke verschillen er bestaan in de woon- en leefomgeving in kleine dorpen en grote steden. Het praktijkdeel van dit afstudeeronderzoek laat zien of deze verschillen ook daadwerkelijk in de praktijk terug te zien zijn. Ik beantwoord in dit hoofdstuk mijn vijfde deelvraag:

Deelvraag 5: Welke verschillen bestaan er op onderwijsgebied en in de woon/leefomgeving in kleine dorpen en grote steden?

5.1 Plattelandsscholen zwakke scholen?

De afgelopen tijd komt het geregeld in het nieuws; plattelandsscholen zouden zwakke scholen zijn, met slecht opgeleide leraren en leerlingen met een relatief laag IQ. Ik vraag mij af of wij wel zomaar kunnen aannemen dat iedere plattelandsschool een zwakke school is. Zouden sommige scholen dan niet onterecht als zwak bestempeld worden? En waar komt dat idee eigenlijk vandaan? Om hier achter te komen, heb ik mij verdiept in een krantenartikel dat een onderzoek van de onderwijsinspectie aanhaalt. Het artikel 'Plattelandsschool is steeds vaker zeer zwak'⁵³ uit de Volkskrant zegt het volgende over de matige kwaliteit van plattelandsscholen; *“Zeer zwakke scholen zijn nog steeds veel vaker kleine scholen, gelegen buiten de vier grote steden en op het platteland in de Noordelijke provincies”, aldus de inspectie.*” De vraag die dan bij mij opkomt, is wat de onderwijsinspectie onder zwakke scholen verstaat. Daar kan iedereen immers een andere mening over hebben! Volgens het artikel zijn plattelandsscholen scholen waar het onderwijs slecht wordt afgestemd op de verschillen tussen leerlingen. Kinderen die extra zorg of begeleiding nodig hebben, zouden dus niet goed af zijn op zo'n school. Daarnaast meldt het artikel dat leraren op plattelandsscholen de lesstof veel minder goed zouden uitleggen dan elders. Uit het onderzoek van de onderwijsinspectie komt verder naar voren dat het aantal zwakke basisscholen sinds 2006 niet meer is gedaald. *“In januari 2010 merkte de onderwijsinspectie 96 onderwijsinstellingen aan als zeer zwak. Ze staan onder verscherpt toezicht.”*⁵⁴ Ik vind dit artikel behoorlijk verontrustend. Als ik het zo lees, zou iedere kleinere basisschool op het platteland een slechte school zijn. Daar heb ik echter mijn vraagtekens bij. Natuurlijk zijn er basisscholen die minder goed functioneren dan zou moeten, maar ik ben van mening dat je niet iedere plattelandsschool per definitie als zwakke school kan bestempelen, zonder naar de school zelf te kijken. Zeker ben ik het niet eens met het oordeel dat leraren op plattelandsscholen niet goed zouden kunnen uitleggen en lesgeven. Er zullen wellicht minder goede leraren zijn, maar die kom je ook op grote basisscholen in de bekende steden tegen! Ik ben van mening dat je een basisschool, of het nu een dorpschool

⁵³ ANP. *Plattelandsschool is steeds vaker zeer zwak*. Volkskrant, 18-06-2010.

Artikel te raadplegen via <http://www.nu.nl/binnenland/2273200/plattelandsschool-steeds-vaker-zeer-zwak.html>

⁵⁴ ANP. *Plattelandsschool is steeds vaker zeer zwak*. Volkskrant, 18-06-2010.

Artikel te raadplegen via <http://www.nu.nl/binnenland/2273200/plattelandsschool-steeds-vaker-zeer-zwak.html>

of een stadsschool is, pas als kwalitatief goed of zwak kunt bestempelen als je de kwaliteit van de school goed onderzocht hebt.

Wat ik mij nu afvraag, is of de kwaliteit van een basisschool de enige maatstaf is om een school als goed of zwak te bestempelen. Ik heb het idee dat ook factoren als de bekostiging en het leerlingaantal op school van invloed zijn. In de media horen we vaak berichten over dorpen die vergrijzen, dus daar zullen basisscholen flink krimpen en misschien zelfs moeten sluiten. Wordt er ook in die gevallen gekeken naar de kwaliteit van de school? Het dossier 'Kleine school'⁵⁵ zegt hierover; *"Op een kleine school moet door minder leraren meer gedaan worden. Leraren krijgen te maken met combinatieklassen en de organisatie van projecten en festiviteiten komt neer op minder schouders dan op grote scholen. De discussie over handhaving of sluiting van kleine scholen draait om kosten en kwaliteit. In 2006 werd de lumpsumbekostiging ingevoerd. Het personeelsbudget van scholen is daarmee gebaseerd op een bedrag per leerling. Het bedrag is opgebouwd uit een vast bedrag en een variabel bedrag dat afhankelijk is van de gemiddelde leeftijd van de leraren op elke school. Scholen met minder dan 145 leerlingen komen in aanmerking voor een kleine scholentoeslag. Daarnaast is er nog een zeer kleine scholentoeslag voor scholen met minder dan 21 leerlingen. Per gemeente verschilt het wat de opheffingsnorm voor een school is. Hoe 'klein' een kleine school is hangt af van het aantal inwoners per vierkante kilometer in een gemeente. Deze norm kan variëren van 23 tot 200 leerlingen. Op die manier wordt voorzien in voldoende scholen in alle regio's. Op dit moment is de regel dat de bekostiging van een school wordt stopgezet als de school meer dan drie achtereenvolgende jaren onder de opheffingsnorm zit."* Uit dit dossier blijkt dat er dus inderdaad meer van invloed is op plattelandsscholen dan alleen de kwaliteit van het onderwijs en de leraren. We mogen zeker de schoolfinanciering en het de invloed van het leerlingenaantal daarbij niet vergeten. Kortom, er zijn dus allerlei factoren die te maken hebben met het beoordelen van een plattelandsschool als goede of zwakke school. Ik wil deze factoren ook gebruiken in het praktijkdeel van mijn onderzoek.

5.2 De invloed van de buitenomgeving

Ik heb zelf het beeld dat kinderen die wonen in kleine dorpen op het platteland, veel buiten spelen en leven, in tegenstelling tot kinderen in de grote stad die op een flat wonen en hun vrije tijd achter de computer besteden. In het boek 'De eigen wereld van het kind' (Bussum: Coutinho, 2010) wordt mijn beeld door de auteur Arjan Dieleman bevestigd; *"Met name in de stedelijke gebieden is buiten spelen niet meer zo vanzelfsprekend: tussen de 8 en 44 procent van de kinderen daar speelt zelden buiten. Op het platteland, in de dorpen, ligt dit vaak anders. Te Kloeze (1995) schetst een beeld van kinderen in een christelijke plattelandsgemeente, die op zondag meegaan naar de kerk en op familiebezoek. Deze kinderen hebben verschillende speelplekken: een boomgaard voor het bouwen van hutten, weilanden, sloten om te springen, ruimte om het huis. Kinderen op het platteland kunnen hun huis in- en uitlopen en hebben veel zelfstandige bewegingsvrijheid."*⁵⁶

Het klopt dus dat kinderen op het platteland vaker buiten spelen, meer bewegingsvrijheid hebben en zich vaker in de buitenomgeving bevinden. Wat is dan precies de invloed van de buitenomgeving, en waarom komt dit kinderen meestal ten goede? Er zijn immers gezinnen

⁵⁵ Leraar24. *Kleine school*. Leraar24; video's en dossiers voor de onderwijspraktijk. 30-06-2010. Dossier te raadplegen via <http://www.leraar24.nl/dossier/1811>

⁵⁶ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 166.

die speciaal voor hun kinderen uit grote steden wegtrekken naar kleine dorpen op het platteland, om hun kinderen meer ‘gezonde lucht’ en bewegingsvrijheid te bieden. De ruimte buitenshuis, de buitenomgeving, is anders, minder vertrouwd en complexer, maar ook uitdagender. *“Buiten worden andere bezigheden gedaan dan binnen, ontstaat er contact met de ‘echte’ wereld, worden nieuwe ervaringen opgedaan en kunnen kinderen loskomen van de ouderlijke sociale controle. De buitenwereld is daarmee voor kinderen een unieke bron van ontwikkelingsmogelijkheden en leerervaringen.”*⁵⁷

Als kinderen buiten spelen, maken ze dus veel ontwikkelingen door en krijgen ze leerervaringen mee. Ze ontdekken en verkennen de buitenwereld en ontwikkelen daardoor nieuwe vaardigheden. Op welke manier gebeurt dat dan, vraag ik mij af. Kinderen gaan toch immers naar buiten om lekker te spelen, niet om leerervaringen op te doen, als ze al weten wat dat betekent. Hierover zegt Arjan Dieleman; *“Het verkennen en ontdekken van de buitenwereld gaat bij kinderen voornamelijk via de activiteit van het spel: spelenderwijs komen kinderen erachter hoe dingen werken en op die manier ontwikkelen zij kennis en aardigheden. De kinderen hebben in dit proces zelf een actieve rol, maar zijn wel afhankelijk van de ruimtelijke en sociale omgeving om hen heen. Die omgeving bepaalt dus niet alleen óf kinderen al dan niet kunnen buiten spelen, maar wát ze daar kunnen leren en of dat mogelijk is op een veilige en gezonde manier.”*⁵⁸ Buitenspelen heeft op allerlei gebieden een belangrijke positieve invloed. Zo is buitenspelen heel goed voor de motorische ontwikkeling, omdat het gepaard gaat met veel bewegingen waarmee kinderen lenigheid, springkracht en evenwichtsgevoel ontwikkelen. Het heeft invloed op de psychische ontwikkeling, doordat kinderen tijdens het buitenspelen andere dingen even van zich af kunnen zetten en zo hun hoofd even leegmaken. Buitenspelen heeft ook een grote invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, doordat kinderen tijdens het spelen met andere kinderen veel sociale vaardigheden aanleren, en groeien op sociaal-emotioneel gebied. Buitenspelen met andere kinderen is een sociale aangelegenheid, die gepaard gaat met communicatie, onderhandelen, regels opstellen en samenwerken. Kinderen leren buiten opkomen voor zichzelf en voor elkaar. Daarnaast is buitenspelen goed voor de cognitieve ontwikkeling, doordat kinderen zich in de directe woonomgeving de fysieke eigenschappen van hun omgeving eigen kunnen maken. Dat is goed voor de ontwikkeling van de receptieve en productieve woordenschat. Kinderen leren situaties en gebeurtenissen in te schatten en daarmee groeit ook hun zelfvertrouwen in de omgeving.⁵⁹

⁵⁷ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 173.

⁵⁸ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 174.

⁵⁹ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 174-178.

5.3 De invloed van de stadsbuurt

In een drukke stadsbuurt is het leven vaak totaal anders als het leven in een buitengebied. In veel grote steden heerst een straatcultuur. *“Straatcultuur is een gezamenlijk gedragen gevoel onder groepen jongeren. Dit vertaalt zich in allerlei opvattingen, gedragingen, normen en waarden en zelfs een eigen taalgebruik, en vormt op deze wijze een op zichzelf staande cultuur. Kenmerkend voor de straatcultuur is het weigeren zich te conformeren aan de algemene lijn van de maatschappij.”*⁶⁰

Een andere bron, het boek ‘De eigen wereld van het kind’ (Bussum: Coutinho, 2010) zegt het volgende over straatcultuur: *“Straatculturen zijn vooral te vinden in de achterstandswijken van grote steden, waar het leefklimaat slecht is, veel werkloosheid heerst en de behuizing krap is. De laatste jaren zien we dat steeds meer kinderen op jongere leeftijd deel gaan uitmaken van deze culturen. Kinderen en jongeren die om wat voor reden dan ook op straat belanden en er veel vertoeven, hebben de meeste kans om met deze culturen in aanraking te komen en er door te worden beïnvloed.”*⁶¹ Op mij persoonlijk heeft het begrip straatcultuur een negatieve lading. Ik krijg dan het beeld van groepjes criminele jongeren die ’s avonds in donkere steegjes drugs dealen, wapens verhandelen en voorbijlopende mensen lastigvallen. Klopt dat beeld eigenlijk wel, en wat houdt straatcultuur precies in? *“Straatculturen zijn mannelijke amusementsculturen. Het draait om machogedrag en de statussymbolen van materieel succes (snelle auto’s, dure merkkleren), om stoerheid en om respect voor de eigen masculiniteit. De bescherming van de eigen eer is een serieuze aangelegenheid. (...) Straatcultuur is vooral lichaamstaal: vechten is belangrijk, en het respect dat wordt geëist is vooral gerelateerd aan lichaamsbehendigheid en durf.”*⁶² De kenmerken van de straatcultuur weerspiegelen datgene wat de jongeren uit die cultuur als succesvol, voordelig en waardevol beschouwen. Zo hebben jongeren uit de straatcultuur een wantrouwende houding tegenover alles buiten de eigen groep, vaak veroorzaakt door de angst om afgewezen te worden. Jongeren uit de straatcultuur hebben zijn altijd loyaal en trouw aan hun groepsgenoten. Ze hebben onderling een sterk wij-gevoel. Binnen de straatcultuur bestaat een sterke hiërarchie; het gezag ligt vaak bij één of enkele jongeren uit de groep. Binnen de straatcultuur is nauwelijks sprake van basisrespect, respect moet letterlijk verworven worden. Eer en eergevoel zijn belangrijke waarden in de straatcultuur. Eer heeft een hogere prioriteit dan eerlijkheid. Onder veel straatcultuurjongeren leeft de overtuiging dat iedereen buiten de straat cultuur tegen hen is en dat de maatschappij een hekel aan ze heeft.⁶³

De vraag die nu in mij opkomt, is welke invloed de straatcultuur heeft op de bezigheden en activiteiten van kinderen in de basisschoolleeftijd. Heeft de straatcultuur op hen net zo’n grote invloed als op jongeren van een aantal jaren ouder? Ik verwacht dat de invloed op basisschoolkinderen minder groot zal zijn, maar dat straatcultuur toch weldegelijk invloed op hen uitoefent. Kinderen hebben immers ook oren en ogen, ze zien wat er op straat gebeurt

⁶⁰ van Strijen, F. en S. Postema. *Van de straat: De straatcultuur van jongeren ontrafeld*. Amsterdam: SPW, 2009. Pag. 17-18.

⁶¹ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen*. 1e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 205.

⁶² Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen*. 1e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 205.

⁶³ van Strijen, F. en S. Postema. *Van de straat: De straatcultuur van jongeren ontrafeld*. Amsterdam: SPW, 2009. Pag. 35-40.

en waar jongeren zich mee bezighouden. Vaak hebben zulke jongeren voor kinderen een voorbeeldfunctie, kinderen willen ook zo stoer zijn en hetzelfde machogedrag vertonen. Uit de literatuur blijkt dat straatcultuur inderdaad ook op basisschoolkinderen zijn uitwerking heeft; *“Gewelddadig gedrag is kenmerkend voor de straatcultuur. Een van de manieren om respect te verwerven, is crimineel gedrag. Kenmerkend voor dit gewelddadig gedrag is eergevoel, verbod op het tonen van zwakte, en agressief en uitdagend taalgebruik. De opvoeding, het sociaal leefmilieu, internetfilmpjes van vechtpartijen, videoclip, songteksten en agressieve games zijn van invloed op het gewelddadig gedrag van jongeren in de straatcultuur. (...) Binnen de straatcultuur komen activiteiten voor als groepsverkrachtingen en loverboys. Ook videoclip en songteksten van liedjes spelen een rol. Het gebruik van internet levert een verandering op in communicatie en taalgebruik. Zorgelijke ontwikkelingen zijn vooral te vinden op het gebied van seksualiteit en geweld. Uit onderzoek is gebleken dat veel jongeren geen normale seksuele voorlichting krijgen, en het daarom opzoeken via internet waar ze op een heel verkeerde manier worden voorgelicht.”*⁶⁴

Nu ik weet wat straatcultuur inhoudt en welke invloed het op basisschoolkinderen heeft, krijg ik het verontrustende idee dat iedere grote stad waar zich straatcultuur bevindt, een slechte en zeer onveilige leefomgeving is voor kinderen. Wat valt daar over te zeggen? Volgens Karin Wittebrood in het boekje ‘Aandacht voor de wijk’ van het Sociaal Cultureel Planbureau (Amsterdam: SPW, 2009) zijn er grote verschillen tussen stedelijk woonbuurten. *De kenmerken van de bewoners en de sociale processen in een stadsbuurt zijn van invloed op de leefbaarheid en veiligheid. Geweld of criminaliteit komt in de ene stad vaker voor als in de andere. De mate waarin bewoners zich onveilig voelen, is in de grote steden iets hoger dan in andere steden. Fysieke en sociale kenmerken van de buurt en individuele kenmerken van de bewoners spelen een rol bij het gevoel van veiligheid en leefbaarheid in een stadsbuurt.*⁶⁵

5.4 De leefwereld van kinderen

Nu ik mij verdiept heb in de verschillende invloeden van de buitenomgeving en de stadsbuurt op kinderen, wil ik ingaan op de leefwereld van kinderen. Wat doen kinderen graag, waar zijn ze graag mee bezig, waar bestaat hun leefwereld uit? Media spelen in het dagelijkse leven van kinderen een grote rol. *“In de afgelopen decennia zijn kinderen een steeds groter deel van hun vrije tijd gaan besteden aan televisie kijken, gamen en internetten. Het zijn activiteiten die ooit bijzonder waren, maar die nu een niet te missen onderdeel vormen van de dagelijkse rituelen tussen opstaan en slapengaan. De leefwereld van kinderen is met andere woorden gemediatiseerd.”*⁶⁶ Opvoeders maken zich hier grote zorgen over. Ik kan me dat goed voorstellen, ik denk niet dat al die uren achter televisie of computer goed zijn voor de persoonsontwikkeling en de lichamelijke conditie van opgroeiende kinderen. Ik vraag mij af wat kinderen dan zoal op internet uitvoeren, tijdens al die uren dat ze achter de computer zitten. Hierover zegt Arjan Dieleman; *“Populaire*

⁶⁴ van Strijen, F. en S. Postema. *Van de straat: De straatcultuur van jongeren ontrafeld*. Amsterdam: SPW, 2009. Pag.40-49.

⁶⁵ Wittebrood, K. *Aandacht voor de wijk: Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2007. Pag. 25-34.

⁶⁶ Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen*. 1e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 138.

websites voor de allerjongsten staan vaak in het teken van een personage dat kinderen al kennen van televisie of uit een boekje. Bijna de helft van de kinderen tussen acht en twaalf jaar geeft aan ongeveer een uur per dag te internetten. Met het ouder worden van het kind neemt de frequentie van de internet sessies toe. Kinderen die online zijn luisteren naar muziek, msn'en, bekijken de hyvesprofielen van vrienden en klasgenoten, versturen e-mails of vermaken zich in de virtuele werelden. Het meest populair onder schoolkinderen is echter het spelen van kleine spelletjes. Behalve online games spelen kinderen op de computer ook graag offline spellen."⁶⁷ De groep kinderen die veel tijd achter televisie of computer doorbrengen, noemen we ook wel 'binnenkinderen'. Zij zijn huismussen, kinderen die vanuit een positieve keuze liever binnen blijven. Deze kinderen vinden het gewoon leuker om thuis een spelletje te doen of een boek te lezen. Buitenkinderen zijn kinderen die veel en vaak buiten komen. Voor hen zijn het spelen en de ontmoeting op straat of in de buurt met andere kinderen een belangrijke vorm van naschoolse tijdsbesteding. Sommige kinderen ontmoeten elkaar in groepjes op pleinen of in parken, andere kinderen gaan gewoon lekker bij een vriendje of vriendinnetje thuis spelen.⁶⁸

Tenslotte wil ik ingaan op de rol van vriendschappen en omgang met leeftijdsgenoten in de leefwereld van kinderen. Naarmate kinderen ouder worden, wordt de invloed van leeftijdsgenoten steeds groter. Kinderen zoeken steun bij vriendjes en vriendinnetjes als ze met vragen of problemen zitten, ze leren van elkaar hoe ze relaties moeten aan gaan. Zowel op school, thuis als buitenshuis trekken kinderen steeds meer met leeftijdsgenoten op. Vooral in de puberteit neemt deze omgang steeds meer toe. Kinderen trekken graag met vrienden op en hechten waarde aan de vriendschap. Vriendjes en vriendinnetjes hebben een belangrijke plaats in het dagelijks leven en het sociale netwerk van kinderen. Bij vriendschappen gaat het om een relatie waarvoor echt gekozen wordt. Het is vrijwillig, ongedwongen. Vrienden en vriendinnen gaan graag met elkaar om, vinden vaak dezelfde dingen leuk en hebben dezelfde interesses, opvattingen en ideeën. Op jonge leeftijd is het op elkaar lijken, uiterlijk en innerlijk, van belang. Op latere leeftijd worden andere dingen belangrijk, zoals elkaar steunen en samen over persoonlijke dingen kunnen praten. Vriendschappen bieden veiligheid en steun.⁶⁹

Conclusie

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk heb ik gezien dat niet alleen de kwaliteit van een plattelandsschool, maar ook de financiering en het leerlingaantal van invloed is op de mate waarin een plattelandsschool als goed of als zwak bestempeld kan worden. Het totaalplaatje is belangrijk. Er zijn allerlei factoren die te maken hebben met het beoordelen van een plattelandsschool als goede of zwakke school. In de tweede paragraaf ben ik ingegaan op de invloed van de buitenomgeving op kinderen. Ik heb geconcludeerd dat een buitenomgeving kinderen uitlokt tot buitenspelen, en dat heeft weer positieve gevolgen voor hun motorische, psychische, sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling. In de derde paragraaf heb ik de invloed van de stadsbuurt op kinderen behandeld. Hier kwam ik tot de ontdekking dat de invloed van de stadsbuurt minder positief is dan de buitenomgeving. Zo

⁶⁷ Dieleman, A. en F. de Beer. De eigen wereld van het kind. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 142-143.

⁶⁸ Dieleman, A. en F. de Beer. De eigen wereld van het kind. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010. Pag. 168-171.

⁶⁹ Hermes, J., P. Naber en A. Dieleman. *Leefwerelden van jongeren: Thuis, school, media en populaire cultuur*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007. Pag. 52-61.

heerst er in veel steden een straatcultuur, waar kinderen soms op jonge leeftijd al aan mee gaan doen. Straatcultuur kan negatieve invloeden hebben op kinderen en jongeren, zoals het gaan vertonen van agressief en crimineel gedrag en een afkeer tegen de maatschappij. Straatcultuur komt echter niet in iedere stadsbuurt voor. Fysieke en sociale kenmerken van de buurt en de bewoners zijn van invloed op de veiligheid en leefbaarheid. In de laatste paragraaf ben ik ingegaan op de leefwereld van kinderen en wat hen dagelijks bezighoudt. Ik kwam tot de conclusie dat media zoals internet en televisie een grote rol is gaan spelen in de leefwereld van kinderen. Vooral in grote steden brengen kinderen een groot deel van de dag achter pc of tv door. Zij worden ook wel 'binnenkinderen' genoemd. Buitenkinderen zijn kinderen die kinderen veel en vaak buitenkomen en omgaan met vriendjes en leeftijdsgenoten. Naarmate kinderen ouder worden, worden vriendschappen steeds belangrijker en hechter voor kinderen en gaan vrienden een belangrijk deel uitmaken van hun leefwereld.

6. Uitvoering van het onderzoek

6.1 Conclusie op basis van literatuuronderzoek

In het literatuuronderzoek heb ik gezien dat een aantal factoren van invloed zijn op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. De ruimtelijke omgeving waarin kinderen wonen en leven, heeft een belangrijke invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Ook de basisschool is een plaats waar kinderen sociale vaardigheden aanleren en zich eigen maken. Daarnaast is de thuissituatie van belang voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind. Gezinnen kunnen van elkaar verschillen qua opvoedingsstijl, bijvoorbeeld vanwege een andere cultuur en religie. Ik heb op basis van mijn literatuuronderzoek geconcludeerd dat veel allochtonen worstelen met hun taak om aan twee sterk verschillende culturen te voldoen, waarin hen in de ene cultuur of religie wordt geacht dat ze zich netjes aan alle regels en voorschriften houden, terwijl in de Nederlandse cultuur van hen wordt verwacht dat ze assertief en mondig zijn en voor zichzelf opkomen.

6.2 Onderzoeksvraag

In het literatuurdeel ben ik ingegaan op 5 deelvragen die onder mijn onderzoeksvraag vallen. In het praktijkdeel ben ik op een praktische manier aan de slag gegaan om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. De onderzoeksvraag luidt:

‘Welke verschillen bestaan er tussen de sociaal-emotionele ontwikkeling op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van kinderen op een kleinschalige dorpsschool en kinderen op een grote stadsschool, en op welke manieren kunnen leerkrachten deze eigenschappen van leerlingen zo beïnvloeden dat zij tot assertieve en weerbare mensen worden die goed voorbereid zijn op het vervolgonderwijs en het leven in onze maatschappij?’

6.3 Soort onderzoek

Mijn onderzoek is een combinatie tussen kwalitatief en kwantitatief. Ik heb mij in het onderzoek deels beziggehouden met metingen (kwantitatief), in de vorm van signaleringslijsten en vragenlijsten die ik heb afgenomen. Het onderzoek heeft de vorm van een case-study (kwalitatief), waarbij ik gebruik heb gemaakt van observaties, signaleringslijsten en vragenlijsten.

6.4 Onderzoeksgroep

Mijn onderzoeksgroep bestaat uit twee subgroepen; mijn eigen LIO-stageschool CBS ‘De Hoeksteen’ in Ooltgensplaat als dorpsschool, en OBS ‘De Kubus’ in Rotterdam-IJsselmonde als stadsschool. Op mijn eigen LIO-stageschool zal ik vooral onderzoek doen in mijn eigen groep, groep 5. Daarnaast zal ik ook onderzoek in groep 8, aangezien deze leerlingen het dichtst bij de overstap naar het vervolgonderwijs staan. Deze dorpsschool telt circa 200 Nederlandse leerlingen. Ook op OBS ‘De Kubus’ heb ik mijn onderzoek in groep 5 en 8 uitgevoerd. Deze school telt circa 350 leerlingen, bestaat uit twee vestigingen en telt vooral leerlingen van Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse afkomst. Ongeveer een op de twintig leerlingen op deze school is van Nederlandse afkomst.

6.5 Tijdpad praktijkdeel onderzoek

Wanneer?	Wat:	Benodigdheden:
Week 9 - 27 februari t/m 2 maart	- Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie' afnemen in groep 5 LIO - Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie' laten invullen door groep 5 LIO	- Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6 - Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6
Week 10 - 5 maart t/m 9 maart	- Formulier 'Signalering gedragsproblemen' afnemen groep 5 LIO	- Formulier 'Signalering gedragsproblemen'
Week 11 - 12 maart t/m 16 maart	- Dezelfde drie lijsten afnemen en laten invullen in groep 8 LIO	- Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6 - Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6 - Formulier 'Signalering gedragsproblemen'
Week 12 - 19 t/m 23 maart	- Leerkrachtvragenlijst SEO afnemen groep 5/8 LIO	- Leerkrachtvragenlijst SEO
Februari/maart	- Dag meelopen groep 5 en 8 stadsschool; in beide groepen lijsten afnemen en laten invullen (zie benodigdheden)	- Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6 - Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie' groep 5/6 - Formulier 'Signalering gedragsproblemen' - Leerkrachtvragenlijst SEO
Maart/april	- Alle kwalitatieve en kwantitatieve gegevens verwerken tot een conclusie	- Alle afgenomen en ingevulde signaleringslijsten, vragenlijsten, observaties etc. van groep 5 en 8 op BEIDE SCHOLEN
April	- Op basis van de getrokken conclusies een leerkrachthandreiking schrijven voor een van de scholen m.b.t. de sociaal-emotionele ontwikkeling	- Lesmaterialen sociaal-emotionele ontwikkeling - Journaalactiviteiten 'Kijk op sociale competenties'
Half april	- Inleveren ruwe versie AO	

6.6 Beschrijving praktijkonderzoek

Om antwoord te kunnen geven op mijn onderzoeksvraag, heb ik een aantal vragenlijsten en signaleringslijsten verzameld die betrekking hebben op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Deze lijsten komen uit een bestaande methode en bevatten meetpunten zoals *'Het kind houdt rekening met de ander'*, *'Het kind heeft goed contact met groepsleden'*, *'Het kind komt voor zichzelf op'* etc. Daarnaast heb ik zelf een leerkrachtenenquête opgesteld voor de leerkrachten van de groepen waarin ik mijn onderzoek heb uitgevoerd.

Zoals ik onder het kopje 'Onderzoeksgroep' al vermeldde, heb ik mijn onderzoek in totaal vier basisschoolgroepen uitgevoerd; groep 5 en 8 van CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat en groep 5 en 8 van OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde. In deze vier basisschoolgroepen heb ik de volgende signalerings- en vragenlijsten afgenomen:

- Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'. Van den Bosch, A., E. Groenewold en A. Stigter. *Kijk op Sociale Competentie – groep 5/6*. Praktisch hulpmiddel voor het signaleren en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen van groep 5 en 6. Middelburg: Bazalt, 2005.
- Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'. Van den Bosch, A., E. Groenewold en A. Stigter. *Kijk op Sociale Competentie – groep 5/6*. Praktisch hulpmiddel voor het signaleren en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen van groep 5 en 6. Middelburg: Bazalt, 2005.
- Formulier signaleringslijst gedragsproblemen. Werkman, E. *De sociaal-emotionele ontwikkeling evalueren: drie instrumenten voor signalering en gedragsbeoordeling*. Voorhout: Stevin, 2000. (Zie bijlage 5)

Ook heb ik door de leerkrachten van deze groepen een leerkracht-enquête laten invullen m.b.t. het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen in de groep. U kunt deze signalerings- en vragenlijsten en de leerkracht-enquête terugvinden als bijlagen in de onderzoeksopzet⁷⁰.

Na het afnemen van de signalerings- en vragenlijsten en de leerkracht-enquête, heb ik de uitslagen hiervan statistisch verwerkt in tabellen en staafdiagrammen. Hierbij heb ik onderscheid gemaakt tussen de uitslagen van groep 5 en 8. De uitslagen van de twee verschillende scholen heb ik bewust verwerkt in één staafdiagram voor beide scholen, zodat het verschil tussen de dorpsschool en de stadsschool duidelijk zichtbaar te zien is.

De uitslagen van deze onderzoeksresultaten en de leerkracht-enquête heb ik geanalyseerd. Op basis van deze analyse heb ik een conclusie, discussie en aanbevelingen geschreven. Dit komt in de volgende hoofdstukken aan bod.

⁷⁰ Bijlage 16.1: Onderzoeksopzet . Pag. 62-76

7. Analyse onderzoeksresultaten

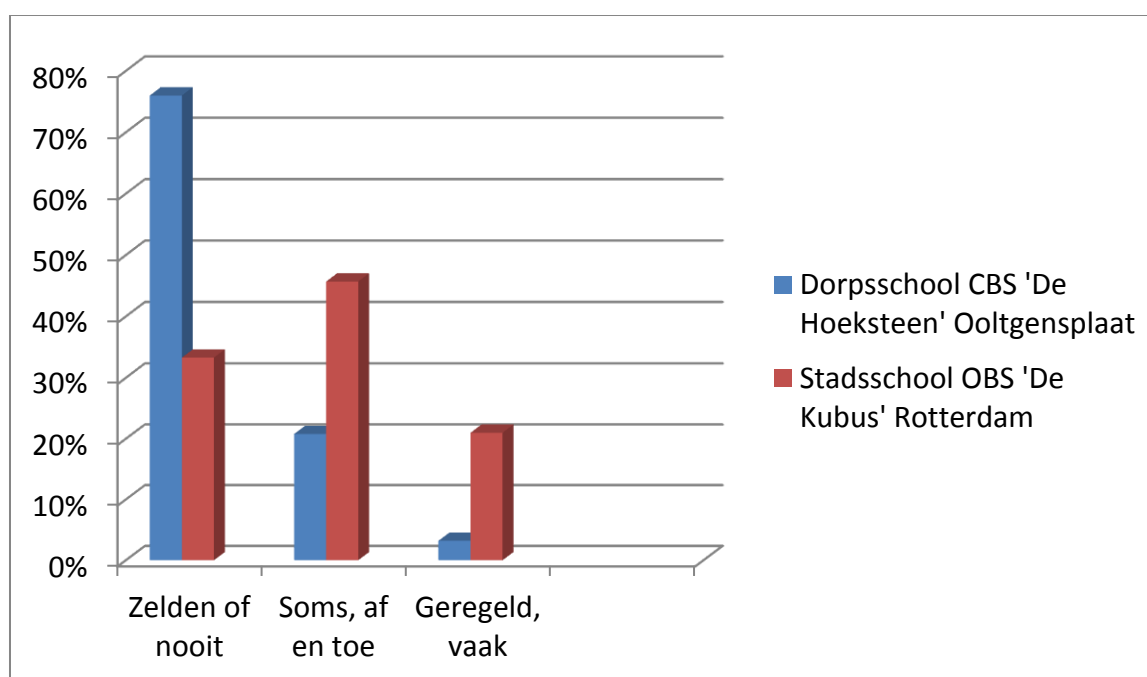
Nadat ik de signalerings- en vragenlijsten in totaal in vier basisschoolgroepen heb afgenomen, heb ik de uitslagen van deze lijsten verwerkt in een overzichtelijke tabel. Hierbij heb ik een aparte tabel gemaakt met de uitslag van CBS De Hoeksteen in Ooltgensplaat⁷¹ en een tabel met de uitslag van OBS De Kubus in Rotterdam-IJsselmonde⁷². In dit hoofdstuk geef ik op statistische wijze, met behulp van staafdiagrammen, het verschil weer tussen de onderzoeksresultaten van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat en stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde.

7.1 Staafdiagrammen onderzoeksresultaten

In onderstaande staafdiagrammen kunt u de resultaten aflezen bij de verschillende observatie- en vragenlijsten die ik op beide scholen in groep 5 en 8 heb afgenomen.

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen Groep 5 Percentages totaal gemiddelden:

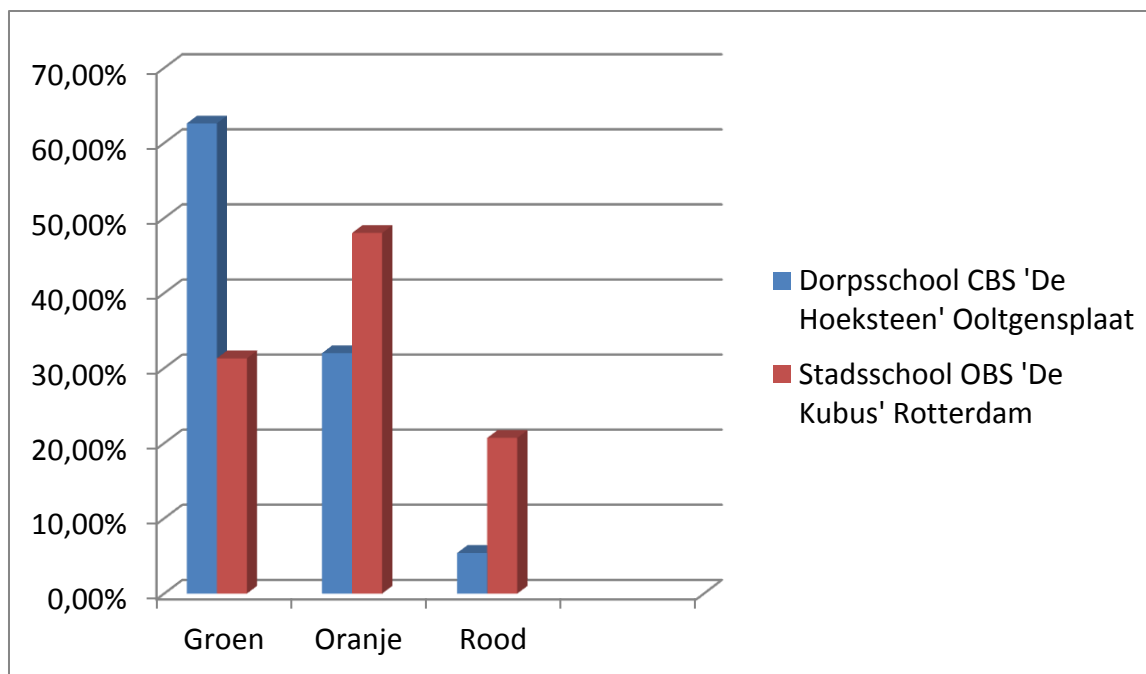
Legenda:

Zelden of nooit → Hoog sociaal-emotioneel niveau
Soms, af en toe → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau
Geregeld, vaak → Laag sociaal-emotioneel niveau

⁷¹ Bijlage 16.2: Tabel uitslagen CBS De Hoeksteen Ooltgensplaat. Pag. 77-83.

⁷² Bijlage 16.3: Tabel uitslagen OBS De Kubus Rotterdam-IJsselmonde. Pag. 84-91.

Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5
Percentages totaal gemiddelden:

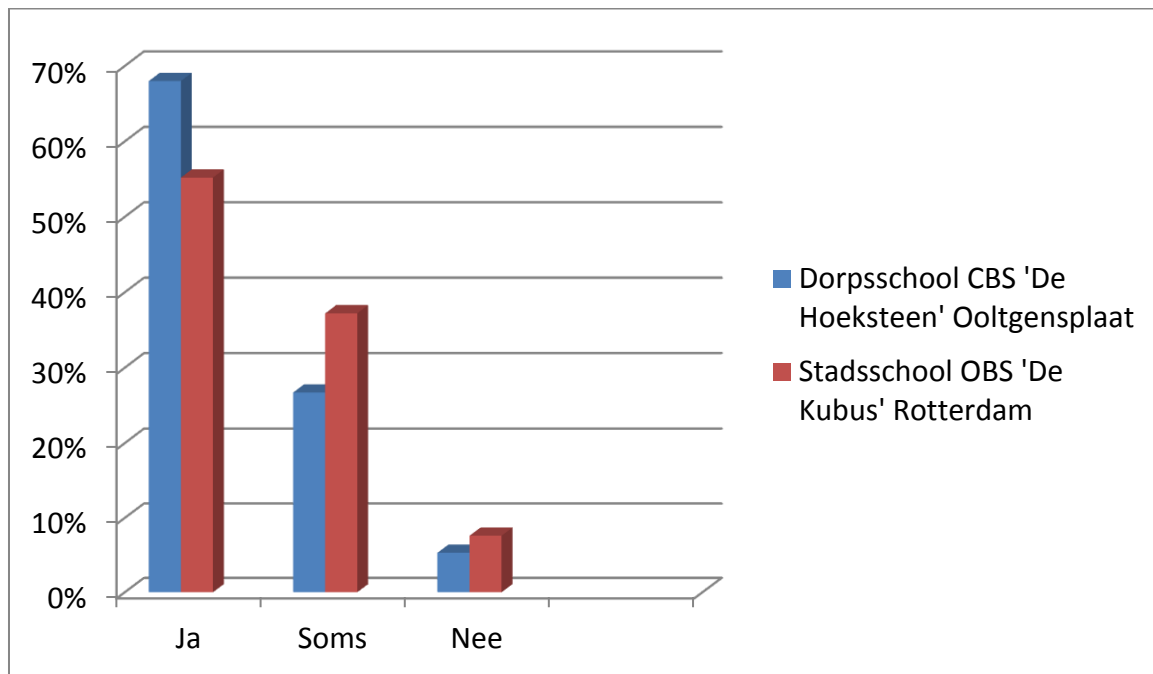
Legenda:

Groen → Hoog sociaal-emotioneel niveau

Oranje → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau

Rood → Laag sociaal-emotioneel niveau

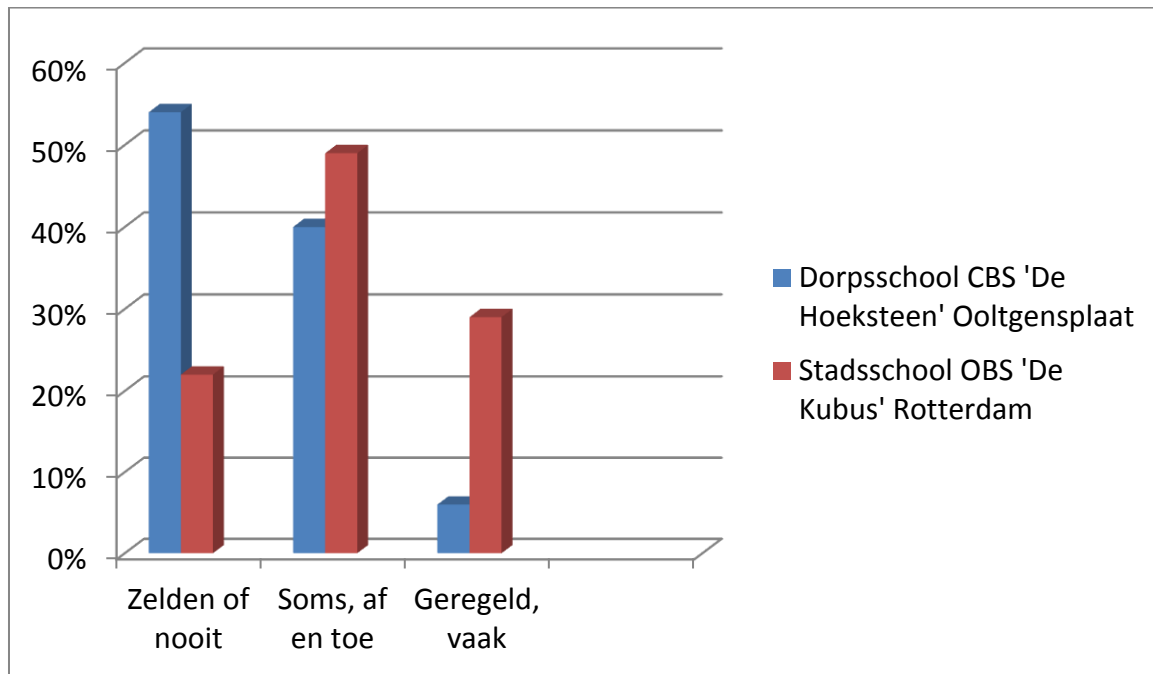
Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5
Percentages totaal gemiddelden:

Legenda:

Ja → Hoog sociaal-emotioneel niveau
Soms → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau
Nee → Laag sociaal-emotioneel niveau

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen
Groep 8
Percentages totaal gemiddelden:

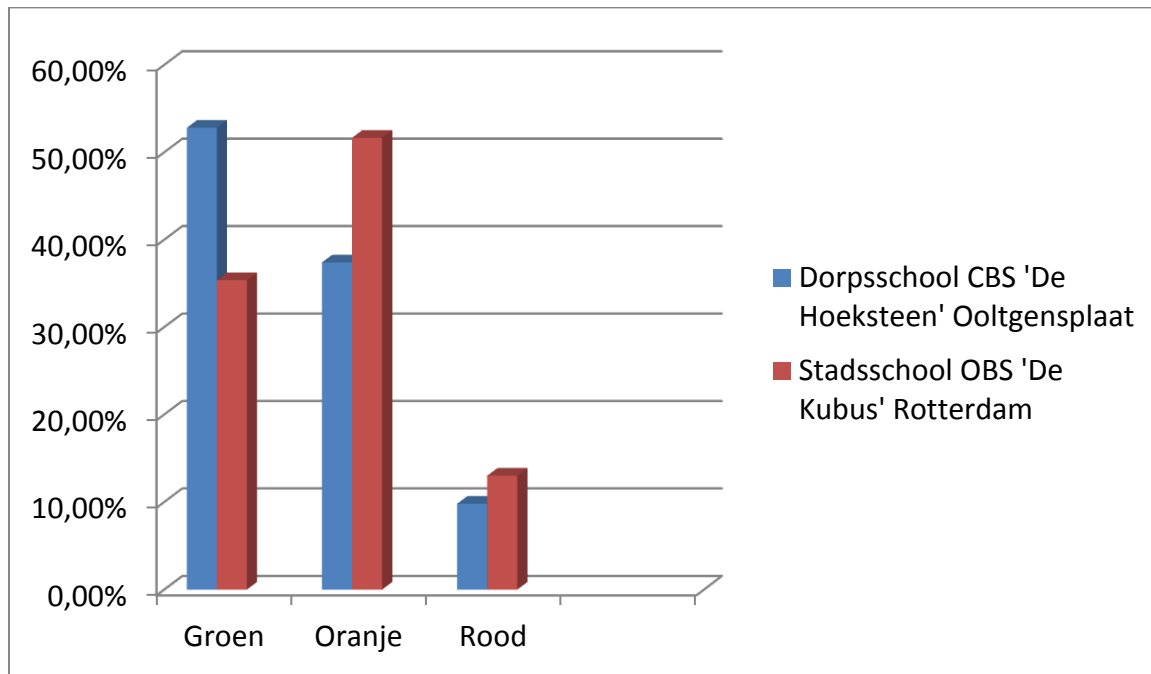
Legenda:

Zelden of nooit → Hoog sociaal-emotioneel niveau

Soms, af en toe → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau

Geregeld, vaak → Laag sociaal-emotioneel niveau

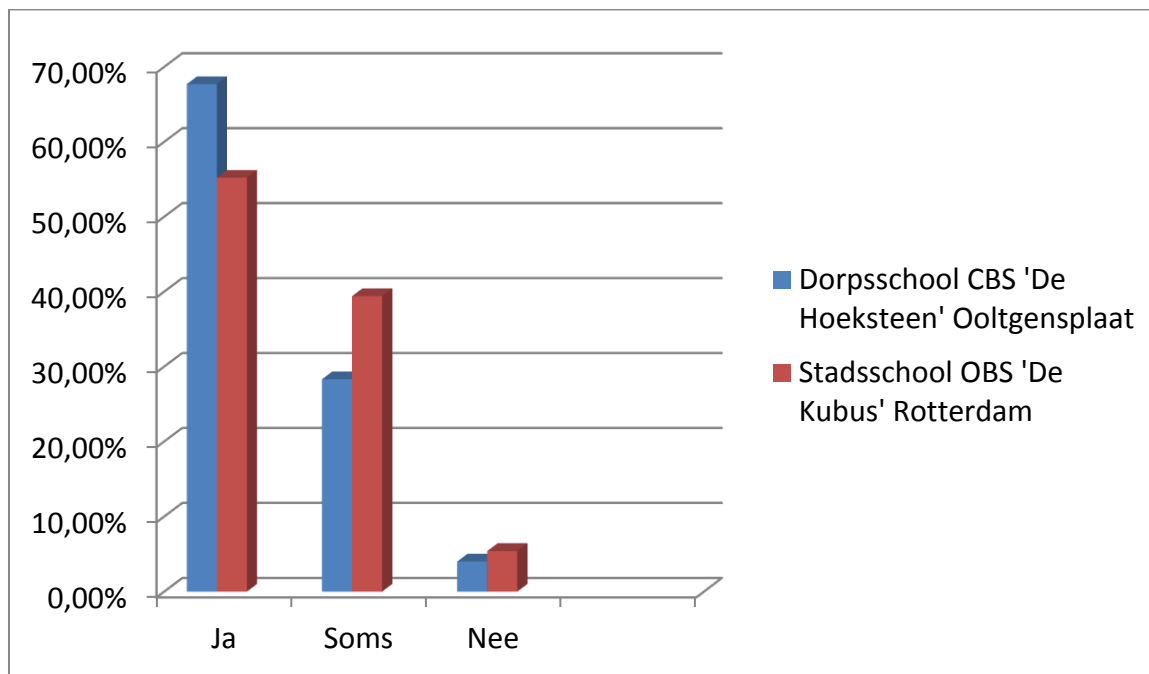
Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8
Percentages totaal gemiddelden:

Legenda:

Groen → Hoog sociaal-emotioneel niveau
Oranje → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau
Rood → Laag sociaal-emotioneel niveau

Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8
Percentages totaal gemiddelden:

Legenda:

Ja → Hoog sociaal-emotioneel niveau

Soms → Gemiddeld sociaal-emotioneel niveau

Nee → Laag sociaal-emotioneel niveau

7.2 Gegevens uit onderzoeksresultaten

- In zowel groep 5 als 8 van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat heeft minimaal 50 % of meer van de leerlingen bij alle signalerings- en vragenlijsten gekozen voor of gescoord op 'Ja', 'Zelden of nooit' of 'Groen'. Dit geeft aan dat het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van deze kinderen tamelijk hoog is, in vergelijking met de stadsschool. De kinderen van OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde hebben namelijk gemiddeld zo'n 15 tot 30 % keer minder op deze antwoorden gescoord/gekozen.
- De kinderen uit groep 5 en 8 van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat hebben bij alle signalerings- en vragenlijsten gemiddeld steeds voor/op het meest positieve antwoord gekozen/gescoord, namelijk 'Ja', 'Zelden of nooit' of 'Groen'. Ook dit geeft het tamelijk hoge sociaal-emotionele ontwikkelingsniveau van deze dorpsschool in vergelijking met de stadsschool aan.
- De kinderen uit groep 5 en 8 van stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde hebben bij alle signalerings- en vragenlijsten gemiddeld het meest gescoord op/gekozen voor de antwoorden 'Soms', 'Soms, af en toe' en 'Oranje'. Dit geeft aan dat het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen op deze stadsschool gemiddeld is. Bij alle afgenomen lijsten van OBS 'De Kubus' ligt dit percentage zo'n 10 tot 20 % hoger dan bij de afgenomen lijsten van CBS De Hoeksteen.
- De kinderen uit groep 5 en 8 van OBS 'De Kubus' scoren gemiddeld hoger op de antwoorden 'Nee', 'Rood,' en 'Geregeld, vaak' dan de kinderen uit groep 5 en 8 van CBS 'De Hoeksteen'. Dit geeft aan dat het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling op OBS 'De Kubus' lager is dan op CBS 'De Hoeksteen'.
- Op beide scholen is het antwoord 'Nee', 'Rood', en 'Geregeld, vaak' niet vaak gekozen of gescoord; gemiddeld maximaal zo'n 20 % per groep. Er is echter één uitschieter in groep 8 van OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde, gemiddeld 30 % van deze hebben in de Signaleringslijst Gedragsproblemen gekozen voor of gescoord op 'Nee', 'Rood', en 'Geregeld, vaak'.

8. Analyse leerkracht-enquête

Om een beeld te schetsen van hoe de leerkrachten van groep 5 en 8 op beide basisscholen tegen het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen in hun groep aankijken, heb ik hen gevraagd een leerkracht-enquête⁷³ in te vullen. In dit hoofdstuk wil ik de uitslag van deze leerkracht-enquête analyseren. Ik ga eerst in op de uitslag van de leerkracht-enquête die op de dorpsschool is ingevuld, daarna op de leerkracht-enquête van de stadsschool.

8.1 Dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat

Groep 5

De leerkracht van groep 5 van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' gaf in de enquête het volgende aan:

- De sfeer in de groep is gezellig als de leerkracht erbij is. Zonder toezicht zijn de kinderen licht ontvlambaar.
- De kinderen in de groep zijn in het algemeen mondig, assertief en weerbaar genoeg voor hun leeftijd.
- De meeste kinderen in de groep komen voor zichzelf op, geven hun mening, hebben voldoende zelfvertrouwen, bijten van zich af en zijn mondig genoeg.
- In de groep zijn verschillende vriendschappen opgebouwd. De meeste kinderen gaan goed en gezellig met elkaar om, voelen zich deel van de groep en zijn met elkaar betrokken.
- Suggesties; Als de assertieve kinderen geremd worden, komt er vanzelf meer ruimte voor de minder assertieve kinderen.

Groep 8

De leerkracht van groep 8 van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' gaf in de enquête het volgende aan:

- In de groep heerst een positieve sfeer. Men accepteert elkaar en is er voor elkaar als het nodig is. Ze kunnen elkaar soms ook dwars zitten!
- De kinderen in de groep zijn in het algemeen mondig, assertief en weerbaar genoeg voor hun leeftijd.
- De meeste kinderen in de groep komen voor zichzelf op, geven hun mening, hebben voldoende zelfvertrouwen, bijten van zich af en zijn mondig genoeg.
- Conflicten in de groep worden op een goede manier opgelost.
- De kinderen op deze dorpsschool zouden afgeremd moeten worden in hun assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid, om hun sociaal-emotionele ontwikkeling op het niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is.

⁷³ Bijlage 16.1: Onderzoeksofzet → bijlagen onderzoeksmaterialen. Pag. 74-76.

8.2 Stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde

Groep 5

De leerkracht van groep 5 van stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde gaf in de enquête het volgende aan:

- De sfeer in de groep is gezellig druk, maar soms ook rustig.
- In de groep is één meisje die niet lijkt te weten hoe ze vriendjes moet maken. Ze plaagt anderen en dringt zichzelf op, wat zorgt voor onrust in de groep.
- De kinderen in de groep zijn in het algemeen mondig, assertief en weerbaar genoeg voor hun leeftijd.
- De meeste kinderen in de groep komen voor zichzelf op, geven hun mening, hebben voldoende zelfvertrouwen, bijten van zich af en zijn mondig genoeg.
- Conflicten in de groep worden op een goede manier opgelost.
- In de groep zijn verschillende vriendschappen opgebouwd, de kinderen gaan goed en gezellig met elkaar om en zijn met elkaar betrokken.
- De kinderen op deze dorpschool zouden afgeremd moeten worden in hun assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid, om hun sociaal-emotionele ontwikkeling op het niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is.
- Suggesties; Een cursus of training sociale vaardigheden.

Groep 8

De leerkracht van groep 8 van stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde gaf in de enquête het volgende aan:

- De kinderen in de groep zijn in de omgang met klasgenoten vrijwel altijd op zoek naar de grens.
- Veel kinderen in de groep zijn té mondig en zouden daarin afgeremd moeten worden. Ze komen goed voor zichzelf op, durven hun mening te geven, zijn erg mondig naar elkaar en de leerkracht toe.
- In de groep wordt vaak ruzie gemaakt, waarbij geschreeuwd, gescholden, bedreigd, uitgedaagd of gevochten wordt. Conflicten leiden vaak tot agressie of vechtpartijen.
- De meeste kinderen in de groep hebben vooral aandacht voor zichzelf en kijken weinig om naar klasgenootjes. De kinderen leven in de groep ieder voor zich, en voelen zich niet sterk met elkaar of bij de groep betrokken.
- De kinderen op deze stadsschool zouden afgeremd moeten worden in hun assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid, om hun sociaal-emotionele ontwikkeling op het niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is.
- Suggesties; Vriendschapstraining, leren omgaan met elkaar, aanleren van normen en waarden.

9. Conclusie

In de conclusie van mijn onderzoek wil ik laten zien welk antwoord het onderzoek heeft opgeleverd op mijn onderzoeksvraag: *‘Welke verschillen bestaan er tussen de sociaal-emotionele ontwikkeling op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van kinderen op een kleinschalige dorpsschool en kinderen op een grote stadsschool, en op welke manieren kunnen leerkrachten deze eigenschappen van leerlingen zo beïnvloeden dat zij tot assertieve en weerbare mensen worden die goed voorbereid zijn op het vervolgonderwijs en het leven in onze maatschappij?’*

1. Er zijn verschillen tussen de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen op een dorpsschool en een stadsschool, op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid. Uit de resultaten van de afgenomen signalerings- en vragenlijsten in groep 5 en 8 op de dorpsschool en de stadsschool, kan ik concluderen dat het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen op de dorpsschool op het gebied van assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid hoger is dan bij de kinderen op de stadsschool. Leerlingen op een dorpsschool zijn in het algemeen socialer naar elkaar toe, kijken meer naar elkaar om en weten waar de grenzen liggen op het gebied van weerbaarheid en mondigheid. Leerlingen op de stadsschool lijken juist meer aandacht voor zichzelf te hebben dan voor anderen, en hebben de neiging om de grenzen op het gebied van weerbaarheid en mondigheid sneller te overschrijden.

2. Uit de gegevens van de ingevulde leerkracht-enquêtes kan ik concluderen dat de kinderen op beide scholen in het algemeen assertief, mondig en weerbaar genoeg zijn voor hun leeftijd. Echter, vooral op stadsschool OBS ‘De Kubus’ in Rotterdam-IJsselmonde, zouden de leerlingen hierin afgeremd moeten worden om hun sociaal-emotioneel niveau op het niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is. Zeker in groep 8 van OBS ‘De Kubus’ zijn de leerlingen té mondig en assertief, ook naar elkaar toe. Volgens de groepsleerkracht mist er daarom een onderlinge band in deze groep, en dat heeft tot gevolg dat de leerlingen sneller geneigd zijn tot agressief gedrag. Met andere woorden; het een is een gevolg van het ander.

3. De leerkrachten van groep 5 en 8 van beide scholen hebben in de leerkracht-enquête een suggestie gegeven voor een manier om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen op het juiste niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is. Zij gaven als suggesties:

- Assertieve kinderen wat remmen, zodat er meer ruimte komt voor de minder assertieve kinderen;
- Een cursus of training sociale vaardigheden;
- Vriendschapstraining;
- Training of cursus ‘leren omgaan met elkaar’;
- Aanleren van normen en waarden.

10. Discussie

In de discussie wil ik een koppeling maken tussen de literatuurstudie en de onderzoeksresultaten.

In de literatuurstudie heb ik gezien dat de ruimtelijke omgeving waar kinderen in wonen en leven, een bevorderende invloed heeft op de assertiviteit en mondigheid in hun sociaal-emotionele ontwikkeling; hoe vaker kinderen buiten zijn en met andere kinderen spelen, hoe meer gelegenheid ze krijgen om sociale vaardigheden aan te leren en zich eigen maken. Dit gegeven zie ik terugkomen in de onderzoeksresultaten. De kinderen op dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat spelen in hun vrije tijd vaak buiten met elkaar. Een van de leerkrachten op stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde vertelde dat de meeste leerlingen op die school na schooltijd op straat in groepjes gaan rondhangen om voorbijgangers lastig te vallen, of meteen thuis achter tv of computer kruipen. Hier leren kinderen geen sociale vaardigheden van. Dit is onder andere een oorzaak dat het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling op de stadsschool lager is dan op de dorpsschool.

Volgens de theorie speelt het gezin een belangrijke rol in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Verbondenheid, hechting en intimiteit zijn de drie basiselementen in een gezin. Kinderen hebben deze elementen nodig om op te groeien tot een sociaal individu. Uit een gesprek met een van de leerkrachten op stadsschool OBS 'De Kubus' kon ik opmaken dat de meeste (allochtone) leerlingen op die school niet echt uit een veilig en warm gezin komen. Vaak maken de ouders in deze gezinnen geen tijd voor hun kinderen, ze hechten meer waarde aan werken en geld verdienen. Het kan ook door cultuurverschillen komen dat er in gezinnen in grote steden minder sprake is van verbondenheid, hechting en intimiteit dan gezinnen in dorpsscholen. Dat is een tweede oorzaak dat het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling op de stadsschool lager is dan op de dorpsschool.

De theorie zegt dat de invloed van de stadsbuurt minder positief is voor de sociaal-emotionele ontwikkeling, dan de invloed van een buitenomgeving zoals het platteland. Zo heerst er in veel steden een straatcultuur, waar kinderen soms op jonge leeftijd al aan mee gaan doen. Straatcultuur kan negatieve invloeden hebben op kinderen en jongeren, zoals het gaan vertonen van agressief en crimineel gedrag en een afkeer tegen de maatschappij. Dit herken ik zeker terug in mijn praktijkonderzoek; toen ik een bezoek bracht aan OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde ben ik dit gegeven letterlijk op straat tegengekomen. De groepjes hangjongeren op straat die opmerkingen naar iedereen maken, agressief gedrag vertonen en zich asociaal gedragen, die zal je in een plattelandsdorp nooit in dezelfde mate tegenkomen als in een grote stad. Dit is een derde oorzaak voor de lagere sociaal-emotionele ontwikkeling op de stadsschool vergeleken met met de dorpsschool.

11. Aanbevelingen

Het praktijkonderzoek heeft mij tot de conclusie gebracht dat op zowel de dorpsschool als de stadsschool, maar vooral op de stadsschool de assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van de leerlingen geremd zou moeten worden, zodat de sociaal-emotionele ontwikkeling van deze kinderen het niveau bereikt dat in onze maatschappij gewenst is.

11.1 Sociale vaardigheidstrainingen

In de leerkracht-enquête die ik door een aantal leerkrachten van de dorpsschool en de stadsschool heb laten invullen, heb ik de leerkrachten gevraagd een suggestie te geven voor een manier om de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen op de basisschool op het juiste niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst is. Zij gaven gezamenlijk vooral als suggestie om kinderen een training in sociale vaardigheden te laten volgen, waarin ze leren over normen en waarden, vriendschappen te leggen en zich sociaal wenselijk te gedragen. Ik geef nu enkele voorbeelden van trainingen waarmee de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen gestimuleerd wordt. Deze trainingen, erop gericht om kinderen sociaal sterker te maken, wil ik aanbevelen aan ouders en leerkrachten van kinderen die een probleem hebben met hun sociale vaardigheden, of die vaardigheden nu juist versterkt of afgeremd moeten worden.

Training:	'Schatjes, katjes, watjes'
Informatie:	Deze training is bedoeld voor kinderen die bepaalde sociale vaardigheden missen of ze niet durven te gebruiken, voor kinderen die faalangstig en teruggetrokken gedrag vertonen of juist ongeremd en agressief gedrag. In de training worden gedragsveranderingen op gang gebracht en wordt gewerkt aan het verminderen van belemmerende gevoelens en denkpatronen.
Website:	www.vraagkracht.info/cursussen/schatjes.html

Training:	'De Kanjertraining'
Informatie:	De Kanjertraining is bedoeld voor kinderen die niet lekker in hun vel zitten. Kinderen die bijvoorbeeld gepest worden, zelf pesten, onzeker of agressief zijn. De training heeft als doel dat het individuele kind zich gesterkt voelt, meer zelfvertrouwen krijgt, beter grip krijgt op sociale situaties en zijn/haar gevoelens beter kan uiten. In de training leren de kinderen onderscheid maken in manieren van reageren.
Website:	www.kanjertraining.nl

Training:	'De Vlinder Cursus'
Informatie:	De Vlinder Cursus is een sociale vaardigheidstraining, maar biedt meer dan alleen sociale vaardigheden. Tijdens de cursus zullen de kinderen leren meer zelfvertrouwen te krijgen, omgaan met en uiten van emoties, gesprekken te voeren, keuzes te maken, leren nee zeggen, kritiek geven en ontvangen, sociale vaardigheden aanleren, vriendjes maken /blijven, meer inzicht krijgen in pesten, denken en voelen. De kinderen leren dit spelenderwijs door middel van rollenspelen en pictogrammen. Daarnaast wordt er elke les aandacht besteed aan ontspanningsoefeningen en samenwerkingsspelletjes.
Website:	www.opvoedkundige.com/index.php?paginaid=22

Training:	'Samen-Op-Weg cursus'
Informatie:	Om kinderen in hun sociale omgeving te begeleiden biedt KindOpWeg een Sociale Vaardigheidstraining: Samen-Op-Weg-Cursus aan. De kinderen maken zich tijdens een tiental bijeenkomsten spelenderwijs sociale vaardigheden eigen die ze in uiteenlopende situaties kunnen gebruiken. Hierbij kun je denken aan afstemmen op elkaar, onderhandelen in spel, opkomen voor jezelf en reageren op een afwijzing. Daarnaast wordt er in deze cursus onder andere ook aandacht geschonken aan omgaan met en uiten van emoties, inzicht krijgen in pesten en het doen van ontspanningsoefeningen. Tijdens deze cursus zullen kinderen een positiever zelfbeeld krijgen en hierdoor zal het zelfvertrouwen toenemen.
Website:	www.kindopweg.com/sociale_vaardigheidstraining.aspx

11.2 Methodes en lesprogramma's voor het onderwijs

Naast speciale cursussen en trainingen voor het stimuleren van sociale vaardigheden bij kinderen, bestaan er ook methodes en lesprogramma's die specifiek in het onderwijs gebruikt kunnen worden. Hiervan geef ik een aantal suggesties;

Naam:	'Het sociale vaardigheden kwartet spel: De Coole Kikker'
Informatie:	Kinderen die sociaal vaardig zijn en die op een makkelijke manier met vriendjes om kunnen gaan, voelen zich vaak beter, hebben meer zelfvertrouwen en kunnen tegen een stootje. Dit kwartet spel is een simpel spel om kinderen van 8-88 jaar te leren zich meer sociaal te gedragen. Het kwartet spel bestaat uit negen kwartetten met belangrijke onderwerpen die ook behandeld worden tijdens sociale vaardigheidstrainingen.
Website:	http://www.decoolekikker.nl/kwartetspel-de-coole-kikker.html

Naam:	'Goed gedaan!' Methode voor sociaal-emotionele ontwikkeling
Informatie:	Hoe ga je respectvol met elkaar om? Dat is voor kinderen niet zo makkelijk. Er zijn namelijk heel veel vormen van voorbeeldgedrag en reacties op het eigen gedrag. 'Doe eens gewoon' is niet meer voldoende. Want wat is 'gewoon'? Goed gedaan! is een lesmethode waarmee u kinderen van groep 1 t/m 8 kunt leren respectvol met elkaar om te gaan. De methode geeft op een eigentijdse en positieve manier uitleg over gevoelens en gedrag. Goed gedaan! gebruikt preventieve methodes uit de professionele hulpverlening. Ingewikkelde inzichten zijn vertaald naar eenvoudige begrippen en concreet gedrag. Bovendien is Goed gedaan! leuk voor de kinderen. Dat motiveert!
Website:	http://www.malmberg.nl/Basisonderwijs/Methodes/Overigemethodes/Goed-gedaan.htm

Naam:	'Leefstijl' voor het primair onderwijs
Informatie:	Leefstijl heeft een methode ontwikkeld waardoor leerlingen zich bewust worden van de normen en waarden in de maatschappij. Dit leren ze niet op een theoretische manier maar in de praktijk. Samen met klasgenoten doen leerlingen allerlei activiteiten en opdrachten die het besef van 'goed met elkaar omgaan' versterken. In de handleidingen die bij het programma horen, wordt de aansluiting bij de kerndoelen uitgewerkt. De methode biedt naast sociaal-emotionele competenties ook gezondheidsvaardigheden.
Website:	http://www.leefstijl.nl/programmas/leefstijl-voor-primair-onderwijs.html

Naam:	'Beter omgaan met jezelf en de ander'
Informatie:	De methode 'Beter omgaan met jezelf en de ander' heeft als doel een positief zelfbeeld te stimuleren. Het leert de leerlingen goed omgaan met anderen. Het programma is een flexibel programma. Een school kan zelf bepalen hoe het de methode inzet. Tijdens de lessen leren de kinderen vrijuit te praten over hun gevoelens en kwetsbare ervaringen. Door aandacht te besteden aan leren luisteren naar elkaar, vergroot de methode het inlevend vermogen van de leerlingen. In het programma komen verschillende thema's aan bod.
Website:	http://www.socialecompetenties.nl/aps/Sociale+Competenties/keuzegids/lesmethoden/beter+omgaan+met+jezelf+en+de+ander.htm

Naam:	'ZIEN!'
Informatie:	'ZIEN!' is een expertsysteem dat de leerkracht helpt bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen. Met ZIEN! voor het primair onderwijs brengen leerkrachten de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen van groep 1 t/m groep 8 systematisch in kaart. ZIEN! geeft inzicht in de eventuele ondersteuningsvragen op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling en helpt de leerkracht om het gedrag van het kind beter te begrijpen. Indien nodig kunnen leerkracht en leerling aan de slag te gaan met de concrete handelingssuggesties die het systeem biedt, hierbij kan de leerkracht de eventuele sterke kanten van een kind benutten, want ook hierin geeft ZIEN! inzicht. Zo wordt de sociaal-emotionele ontwikkeling bevorderd. Dat is immers wat de leerkracht wil!
Website:	www.zienvooronderwijs.nl

Naam:	'Jij en ik'
Informatie:	De methode 'Jij en ik' verbindt de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met waarden en normen. In Jij en Ik staat het ontwikkelen van het moreel besef van leerlingen centraal. De methode is daarmee ook geschikt voor burgerschapsvorming. Daarnaast bevordert de methode de sociale redzaamheid en gezond gedrag.
Website:	http://www.socialecompetenties.nl/aps/Sociale+Competenties/keuzegids/lesmethoden/jij+en+ik.htm

12. Suggesties vervolgonderzoek

Nu ik in het vorige hoofdstuk 'Aanbevelingen' een aantal suggesties heb gegeven voor trainingen, methodes en lesprogramma's voor het onderwijs die de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen stimuleren, komt bij mij de vraag naar boven welke trainingen, methodes en lesprogramma's vervolgens het meest geschikt zouden zijn. Mogelijke nieuwe onderzoeksvragen die hieruit voortvloeien zijn;

1. Hoe komt het dat er verschillende trainingen, methodes en lesprogramma's voor sociale vaardigheden bestaan, die allen het versterken van de sociale vaardigheden als één zelfde doel hebben?
2. Op welke punten wijken de aanpakken van verschillende sociale vaardigheidstrainingen van elkaar af?
3. Op welke punten verschillen de inhoud van de methodes voor sociaal-emotionele ontwikkeling van elkaar?
3. Hoe kunnen ouders en leerkrachten uit het aanbod van verschillende sociale vaardigheidstrainingen, methodes en lesprogramma's de beste keus voor een kind maken?

13. Samenvatting

Assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid hebben een belangrijke positieve invloed op het sociaal-emotioneel functioneren van kinderen. Dit afstudeeronderzoek bestudeert in de eerste plaats welke verschillen er bestaan in de assertiviteit, weerbaarheid en mondigheid van leerlingen op een plattelandsschool en een grootschalige stadsschool. Daarnaast geeft het onderzoek inzicht in welke groep leerlingen op dit gebied de meeste aandacht nodig heeft om tot weerbare en assertieve mensen gevormd te worden. In het praktijkonderzoek ben ik hiermee aan de slag gegaan door signalerings- en vragenlijsten m.b.t. de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen af te nemen in groep 5 en 8 van dorpsschool CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat en stadsschool OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde. Daarnaast heb ik door een aantal leerkrachten van beide scholen een enquête laten invullen over de sociaal-emotionele ontwikkeling in hun groep. In de analyse heb ik deze onderzoeksresultaten en de enquêtes met elkaar vergeleken, en op basis daarvan de conclusie getrokken dat het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen op de stadsschool lager is dan op de dorpsschool. Ook heb ik geconcludeerd dat in het algemeen op beide scholen de weerbaarheid, assertiviteit en mondigheid van de leerlingen afgeremd zou mogen worden. Vanuit dat gegeven heb ik als aanbevelingen een paar suggesties gedaan voor sociale vaardigheidstrainingen, waarmee de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen positief beïnvloed kan worden.

14. Evaluatie onderzoek

In de inleiding heb ik beschreven door welke aanleiding ik tot dit onderwerp gekomen ben. Omdat ik mijn LIO-stage ging lopen op een dorpsschool 'onder de rook van' grote steden als Rotterdam en Dordrecht, was ik benieuwd in welke opzichten dorpsscholen verschillen van stadsscholen. Dat kan natuurlijk in ontzettend veel opzichten verschillen. Om mijn onderzoek meer af te bakenen, heb ik daarom als richtlijn de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen genomen.

Gedurende het eerste semester van dit jaar heb ik mij verdiept in allerlei literatuur rondom dit onderwerp, waaruit het literatuurdeel van dit onderzoek ontstaan is. Ik vond het interessant om me hiermee bezig te houden, maar toen het literatuurdeel eenmaal af was vond ik het ook wel eens tijd worden om in de praktijk onderzoek te gaan doen.

Het praktijkonderzoek met betrekking tot de dorpsschool heb ik uitgevoerd op mijn LIO-stageschool, CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat. Voor het praktijkonderzoek op de stadsschool heb ik contacten gelegd met OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde. Ik was eerst van plan om alleen protestants-Christelijke basisscholen als onderzoeksgroep te nemen, maar omdat veel scholen geen tijd en ruimte hadden om mee te werken aan mijn onderzoek, kon ik niet te hoge eisen stellen. Dat is dan ook de reden dat ik een beperkt aantal onderzoeksgroepen heb gebruikt. Ik heb met veel scholen contact gezocht, onder andere met een aantal scholen uit de stichting 'PCBO Rotterdam', 'Stichting Boor' en 'De Bavokring', maar zoals ik al noemde zagen zij geen tijd en ruimte om hun medewerking aan mijn onderzoek te verlenen. Daarom heb ik de beslissing genomen om de uitvoering van mijn onderzoek te beperken tot de scholen die zich wel beschikbaar wilden stellen.

Toen ik eenmaal op bezoek kwam op OBS 'De Kubus', ging er als het ware een nieuwe wereld voor me open. Ik had hiervoor totaal geen ervaring met grote stadsscholen en wist niets over het reilen en zeilen op zo'n school. Al die verschillende culturen, verschillende afkomst en achtergronden, er kwam heel wat op me af! Ik vond het heel leuk en interessant om een stadsschool eens van zo dichtbij mee te maken, ik heb daar veel van geleerd. Het heeft mijn blik verbreed!

Verder heb ik geleerd hoe ik een onderzoek als deze moet aanpakken. Tijdens de opleiding heb ik wel meer onderzoeken gedaan en uitgewerkt, maar een afstudeeronderzoek is toch 'officiëler'. Het maken van een onderzoekopzet en het in volgorde uitwerken van eerst een literatuurdeel en daarna pas het praktijkdeel heeft mij geholpen om overzicht te houden.

Bij een eventueel volgend onderzoek hoop ik te profiteren van de vaardigheden die ik tijdens het maken van dit afstudeeronderzoek opgedaan heb, en me daarin verder te ontwikkelen.

Maartje Viergever

15. Literatuuropgave

Boeken

Bos-Meeuwssen, M., H. van Dam. *Met kinderen onderweg. Wegwijzer voor geloofsopvoeding in het gezin*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2001.

Bruys, M.T. en I. Emmelot. *Persoonlijke ontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers, 2007.

Dieleman, A. en F. de Beer. *De eigen wereld van het kind*. Oriëntatie op de leefwereld van kinderen. 1^e druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010.

Dillen, A. *Geloof in het gezin: Ethiek, opvoeding en gezinnen vandaag*. Tiel: Lannoo, 2006.

Galenkamp, H. *Bang voor Boos*. De invloed van emoties op veiligheid in de school. Amersfoort: CPS, 2006. Pag. 82-83.

Hattstein, M. *Wereldreligies*. Oorspronkelijke titel: *Weltreligionen*. Keulen: Konemann, 1997.

Hermes, J., P. Naber en A. Dieleman. *Leefwerelden van jongeren: Thuis, school, media en populaire cultuur*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2007.

Hendrix, H. *Werkboek Sociologie*. 12^e druk. Soest: Uitgeverij Nelissen, 2005. Pag. 33-51

Hondebrink, J. *Religie in een notendop*. Amsterdam: Prometheus, 1999.

Janssen, H. en A. Boreel. *Geen watjes, geen katjes: Sociale vaardigheid voor kinderen*. Amsterdam: Boom: 2000.

Marx, H. *Kijk, vergelijk en verrijk. De ontwikkeling van je kind van 0 tot 12 jaar*. Utrecht: Spectrum, 2008.

Shahbazi, N. *Aardappeleters en Allochtonen – Wat is er misgegaan?* Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2005.

Sloot, E. *Wij kent geen kleur: Opvoeden in twee culturen*. Amsterdam: SPW, 2005.

Van den Bosch, A., E. Groenewold en A. Stigter. *Kijk op sociale competentie – groep 5/6*. Praktisch hulpmiddel voor het signaleren en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen van groep 5 en 6. Middelburg: Bazalt, 2005.

van Strijen, F. en S. Postema. *Van de straat: De straatcultuur van jongeren ontrafeld*. Amsterdam: SPW, 2009.

Verhagen, F. *Hoezo mislukt?* De nuchtere feiten over de integratie in Nederland. 2^e druk. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2010.

Werkman, E. en S. Faber. *De Sociaal-emotionele ontwikkeling evalueren: drie instrumenten voor signalering en gedragsbeoordeling*. Voorhout: Stevin, 2000.

Wittebrood, K. *Aandacht voor de wijk: Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2007.

Artikelen

ANP. *Plattelandsschool is steeds vaker zeer zwak*. Volkskrant, 18-06-2010.

Artikel te raadplegen via

<http://www.nu.nl/binnenland/2273200/plattelandsschool-steeds-vaker-zeer-zwak.html>

Blok, H. *Is school echt zo belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling?* JSW, jaargang 89, nr 1. Artikel te raadplegen via www.thuisonderwijs.net/artikelen/blok-is-school-echt-zo-belangrijk-voor-de-sociaal-emotionele-ontwikkeling.pdf

Leraar24. *Kleine school*. Leraar24; video's en dossiers voor de onderwijspraktijk. 30-06-2010.

Dossier te raadplegen via <http://www.leraar24.nl/dossier/1811>

Slingerland, E. *Stad of dorp?* Maandblad J/M voor Ouders Blog, geplaatst op 26-01-2010.

Artikel te raadplegen via <http://blog.jmouders.nl/2010/01/stad-of-dorp/>

16. Bijlagen

16.1 Onderzoeksmaterialen

- Bijlage 1: Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'. Van den Bosch, A., E. Groenewold en A. Stigter. *Kijk op Sociale Competentie – groep 5/6*. Praktisch hulpmiddel voor het signaleren en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen van groep 5 en 6. Middelburg: Bazalt, 2005.
- Bijlage 2: Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'. Van den Bosch, A., E. Groenewold en A. Stigter. *Kijk op Sociale Competentie – groep 5/6*. Praktisch hulpmiddel voor het signaleren en volgen van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen van groep 5 en 6. Middelburg: Bazalt, 2005.
- Bijlage 3: Formulier signaleringslijst gedragsproblemen. Werkman, E. *De sociaal-emotionele ontwikkeling evalueren: drie instrumenten voor signalering en gedragsbeoordeling*. Voorhout: Stevin, 2000. (Zie bijlage 5)
- Bijlage 4: Leerkracht-vragenlijst 'Sociaal-emotionele ontwikkeling'.

Bijlage 1 - Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'

Bijlage 1. Signaleringslijst

Intrapersoonlijke ontwikkeling

Het kind is vrij van emotionele belemmeringen

Het kind:

- heeft bevestiging nodig, binnen acceptabele grenzen
- accepteert aandacht
- past zich aan
- denkt na over eigen gedrag en gevoelens
- beheerst gedragsimpulsen

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind is nieuwsgierig en ondernemend

Het kind:

- heeft plezier in het leren van nieuwe dingen
- neemt initiatieven
- heeft belangstelling voor zijn leefwereld
- is gemotiveerd zijn leefwereld te onderzoeken

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind heeft zelfvertrouwen

Het kind:

- weet wat hij wel en niet goed kan
- komt voor eigen mening uit
- durft fouten te maken
- kan zich presenteren
- is trots op zijn werk

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind is zelfstandig

Het kind:

- lost zelf problemen op
- maakt zelf keuzes
- zet door wanneer iets niet direct lukt

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Bijlage 1.
Signaleringslijst

Kijk!

Het kind heeft een voldoende taak-werkhouding

Het kind:

- is betrokken bij wat hij doet
- weet wat hij gaat doen
- werkt geconcentreerd
- maakt zijn werk af
- controleert zijn werk
- voert een activiteit volgens plan uit
- deelt een activiteit in als dat nodig is

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Interpersoonlijke ontwikkeling

Het kind is een teamspeler

Het kind:

- luistert als een ander praat
- betreft anderen bij activiteiten
- waardeert initiatieven van anderen
- heeft een eigen inbreng
- houdt zich aan regels
- speelt/werkt samen
- is hulpvaardig
- kan zich inleven

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind komt voor zichzelf op

Het kind:

- deelt mening/gevoelens met anderen
- vraagt hulp indien nodig
- geeft aan wat hem niet bevalt op een acceptabele manier
- redeneert op basis van argumenten

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind heeft goed contact met u

Het kind:

- gaat in op initiatief tot contact door u
- neemt initiatief tot contact met u
- erkent uw leiding

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind heeft goed contact met groepsgenoten

Het kind:

- gaat in op initiatief tot contact door groepsgenoten
- neemt initiatief tot contact met groepsgenoten
- uit waardering naar anderen

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind houdt rekening met de ander

Het kind:

- beseft dat mensen verschillen in wat ze voelen, denken en willen
- verplaatst zich in een ander
- houdt rekening met grenzen van anderen

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind kan omgaan met conflicten

Het kind:

- staat open voor oplossingen van een ander
- komt met suggesties voor oplossingen
- kan onder uw begeleiding een conflict oplossen
- lost zelfstandig een conflict op

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Maatschappelijke betrokkenheid

Het kind voelt zich betrokken bij de groep

Het kind:

- voelt zich deel van de groep
- sluit niemand buiten
- weet dat gezinnen van elkaar verschillen
- vertelt in de groep wat in zijn cultuur gebruikelijk is
- voelt zich verantwoordelijk voor de groep

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind kan omgaan met autoriteit

Het kind:

- houdt zich aan regels en afspraken
- is gehoorzaam
- accepteert uw beslissing, ook als deze voor hem teleurstellend is

groen	oranje	rood
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Het kind behandelt een ander met respect

Het kind:

- geeft toe als hij iets fout heeft gedaan
- neemt initiatief om een fout goed te maken
- accepteert excuus van een ander
- gaat respectvol om met spullen van een ander
- is beleefd ten opzichte van volwassenen
- geeft ten overstaan van de groep steun aan iemand met een afwijkend standpunt

<i>groen</i>	<i>oranje</i>	<i>rood</i>
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐
☐	☐	☐

Bijlage 2 - Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'

Bijlage 2a. Leerlinglijst

1. Ik ga met plezier naar school.	ja	soms	nee
2. Ik leer en ontdek graag nieuwe dingen.	ja	soms	nee
3. Ik weet wat ik goed kan.	ja	soms	nee
4. Ik kan goed zonder hulp van de juf of meester werken.	ja	soms	nee
5. Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden.	ja	soms	nee
6. Ik werk of speel graag met andere kinderen.	ja	soms	nee
7. Ik kom voor mezelf op.	ja	soms	nee
8. Ik kan goed opschieten met de juf of meester.	ja	soms	nee
9. Ik kan goed opschieten met de kinderen uit mijn groep.	ja	soms	nee
10. Ik houd rekening met andere kinderen.	ja	soms	nee
11. Als ik ruzie heb, wil ik het oplossen.	ja	soms	nee
12. Mijn groep is belangrijk voor mij.	ja	soms	nee
13. Ik luister naar de juffen en meesters op school.	ja	soms	nee
14. Ik ben voorzichtig met de spullen van een ander.	ja	soms	nee

Bijlage 2a en 2b.

KIJK!

Bijlage 3 - Formulier Signaleringslijst Gedragsproblemen

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen			
Naam leerling _____ j - m (omcirkel)	Score storend gedrag _____		
Leeftijd _____ Groep _____	Score soc. inadequaar gedrag _____		
Ingevuld door _____	Score soc. geïsoleerd gedrag _____		
Datum _____	Score taakgerichtheid _____		
School _____	Totaalscore _____		
Kruis het juiste aantal punten aan bij elke vraag, sla geen vragen over!			
Betekenis van de puntentoekenning: Zelden of nooit: 0 punten. Soms, af en toe: 1 punt. Geregeld, vaak: 2 punten			
Storend gedrag:	nr	punten	
1- Loopt regelmatig weg uit hoek of van het tafeltje	1-	0	1 2
2- Schreeuwt, roept door de klas	2-	0	1 2
3- Scheldt anderen regelmatig uit	3-	0	1 2
4- Zoekt ruzie, dreigt, daagt uit	4-	0	1 2
5- Is regelmatig betrokken bij vechtpartijtjes	5-	0	1 2
6- Maakt dingen van anderen kapot	6-	0	1 2
7- Komt aan spullen van een ander	7-	0	1 2
8- Doet andere kinderen pijn	8-	0	1 2
Score storend gedrag (8 vragen, 0-16 punten):			
Sociaal inadequaar gedrag:			
9- Proeft aansluiting te vinden bij het spel van anderen, maar doet dat op lompe wijze, waardoor anderen het niet accepteren	9-	0	1 2
10- Reageert te fel, te agressief op onschuldige of onopzettelijke storingen door een ander	10-	0	1 2
11- Wijst anderen af met een snauw, een spottende of minachtende opmerking	11-	0	1 2
12- Vestigt de aandacht op zichzelf door bijvoorbeeld pochen, praten over niet ter zake doende dingen, onnodig de bink uithangen	12-	0	1 2
13- Zegt weinig aardige dingen, is onvriendelijk, heeft weinig positieve aandacht voor een ander	13-	0	1 2
14- Is te onrustig, beweeglijk, clownesk gedrag of ander storend gedrag	14-	0	1 2
Score sociaal inadequaar gedrag (6 vragen, 0-12 punten):			
Sociaal geïsoleerd gedrag:			
15- Speelt vaak alleen	15-	0	1 2
16- Neemt vaak een verlegen, afwachtende houding aan	16-	0	1 2
17- Praat nauwelijks of te zacht, moeilijk verstaanbaar	17-	0	1 2
18- Heeft weinig of geen vriendjes	18-	0	1 2
19- Neemt weinig of geen initiatief	19-	0	1 2
Score sociaal geïsoleerd gedrag (5 vragen, 0-10 punten):			
Slechte taakgerichtheid:			
20- Is dromerig	20-	0	1 2
21- Let niet op	21-	0	1 2
22- Reageert nauwelijks op de leerkracht	22-	0	1 2
23- Is snel afgeleid, maakt werk niet af	23-	0	1 2
24- Moet veel worden vermaand	24-	0	1 2
Score slechte taakgerichtheid (5 vragen, 0-10 punten):			
Totaalscore (24 vragen, 0-48 punten):			

© STEVIN, Oegstgeest 2000. Wilt u de inspanningen en investeringen van de auteurs eerbiedigen? Kopiëren uitsluitend toegestaan voor eigen gebruik en alleen door de wettige eigenaar van dit boek. Elke vorm van verspreiding of doorgeven aan anderen is wettelijk verboden.

Bijlage 4 - Leerkrachtvragenlijst 'Sociaal-emotionele ontwikkeling'

Leerkracht-vragenlijst 'Sociaal-emotionele ontwikkeling'

Beste leerkracht,

Voor mijn afstudeerscriptie doe ik onderzoek naar de verschillen in de sociaal-emotionele ontwikkeling tussen kinderen op een plattelandsscholen en stadsscholen. In deze vragenlijst wil ik u een aantal vragen stellen over het niveau van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen in uw groep. Door verschillende ingevulde vragenlijsten met elkaar te vergelijken, hoop ik inzicht te krijgen in de verschillen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen op plattelandsscholen en stadsscholen. Ik wil u alvast hartelijk bedanken voor uw medewerking!

Maartje Viergever
Vierdejaars Pabostudente
Christelijke Hogeschool Ede

1. In welke plaats staat de school waarop u lesgeeft?

Deze plaats ligt in een; (kruis aan wat van toepassing is)

- ☐ stedelijk gebied
- ☐ landelijk gebied

2. Hoeveel leerlingen telt de school waarop u lesgeeft in totaal?

_____ leerlingen

3. Wilt u het volgende invullen over de groep waarin u lesgeeft;

Ik geef (voornamelijk) les in groep _____. Deze groep telt _____ leerlingen.

4. Kunt u in het algemeen de sfeer in uw groep kort beschrijven?

5. Zijn er leerlingen in de groep met specifieke problemen op sociaal emotioneel gebied?
Zo ja, welke problemen komen er bijvoorbeeld in de groep voor?

6. Zijn de kinderen in de groep over het algemeen mondig genoeg voor hun leeftijd?

- ☐ Ja.
- ☐ Nee, veel kinderen in de groep zijn té mondig en zouden daarin wat afgeremd moeten worden.
- ☐ Nee, veel kinderen in de groep zijn niet mondig genoeg en zouden daarin versterkt moeten worden.

7. Zijn de kinderen in de groep over het algemeen assertief en weerbaar genoeg voor hun leeftijd?

- ☐ Ja.
- ☐ Nee, veel kinderen in de groep zouden in hun weerbaarheid en assertiviteit wat afgeremd moeten worden.
- ☐ Nee, veel kinderen in de groep zijn niet weerbaar en assertief genoeg voor hun leeftijd, en zouden wat weerbaarder en assertiever moeten worden.

8. Zijn er kinderen in uw groep die een cursus of training voor sociale vaardigheden volgen? (Bijvoorbeeld de Kanjertraining) Zo ja, om hoeveel kinderen gaat het?

- ☐ Nee
- ☐ Ja, dat zijn _____ kinderen.

9. Hieronder leest u een aantal stellingen. Wilt u de stellingen aankruisen die WEL voor uw groep van toepassing zijn?

Assertiviteit

- ☐ De meeste kinderen in de groep komen goed voor zichzelf op en durven hun mening te geven.
- ☐ De meeste kinderen in uw groep komen niet voor zichzelf op en zijn bang om voor hun mening uit te komen.

Zelfvertrouwen en weerbaarheid

- ☐ De meeste kinderen in de groep hebben voldoende zelfvertrouwen, bijten van zich af en durven zichzelf aan anderen te laten zien.
- ☐ De meeste kinderen in de groep hebben te weinig zelfvertrouwen, bijten onvoldoende van zich af en zijn onzeker.

Mondigheid

- ☐ De meeste kinderen in de groep zijn erg mondig naar elkaar en de leerkracht toe.
- ☐ De meeste kinderen in de groep zijn verlegen en durven niet zo mondig te zijn.

Samenspelen

- ☐ De kinderen in de groep spelen vaak met elkaar samen, en dat gaat meestal op een gezellige, ontspannen manier.
- ☐ De kinderen in de groep spelen vaak alleen.
- ☐ De kinderen in de groep spelen vaak met elkaar samen, maar vaak leidt dat tot conflicten of zelfs vechtpartijen.

Conflicten

- In de groep wordt vaak ruzie gemaakt, waarbij geschreeuwd, gescholden, bedreigd, uitgedaagd en/of gevochten wordt.
- Ruzie of conflicten komen in de groep niet vaak voor.
- Conflicten in de groep leiden bijna altijd tot geweld, agressie en/of vechtpartijen.
- De kinderen in de groep kunnen conflicten op een goede manier samen, of met behulp van de leerkracht, oplossen.

Aandacht voor elkaar

- De meeste kinderen in de groep gaan goed en gezellig met elkaar om, en hebben positieve aandacht voor elkaar.
- De meeste kinderen in de groep hebben vooral aandacht voor zichzelf en kijken weinig om naar klasgenootjes.

Vriendschappen en omgang met elkaar

- De meeste kinderen in de groep zoeken weinig toenadering tot andere kinderen, en stellen zich verlegen en afwachtend op.
- In de groep hebben kinderen allerlei vriendschappen met elkaar opgebouwd.

Deel uitmaken van de groep

- De meeste kinderen in de groep voelen zich deel van de groep en zijn met elkaar betrokken.
- Veel kinderen leven in de groep 'ieder voor zich' en voelen zich niet sterk bij elkaar of bij de groep betrokken.

10. Tenslotte wil ik u vragen één van onderstaande stellingen aan te kruisen waar u zich het meest in kunt vinden, en of u daar eventueel een aantal suggesties bij kunt geven.

- De kinderen op de school waarop ik werk, hebben over het algemeen behoefte aan meer versterking van hun assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid, zodat zij op sociaal-emotioneel gebied steviger in hun schoenen komen te staan.
- De kinderen op de school waarop ik werk, zouden wat afgeremd moeten worden in hun assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid, om hun sociaal-emotionele ontwikkeling op het niveau te brengen dat in onze maatschappij gewenst en gewaardeerd wordt.

Suggesties om dit te bereiken;

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

Nogmaals hartelijk bedankt!

16.2 Tabel uitslagen CBS 'De Hoeksteen' in Ooltgensplaat

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen Groep 5 CBS 'De Hoeksteen', Ooltgensplaat Aantal afgenomen: 5

Vraag	Aantal <i>Zelden of nooit</i>	Aantal <i>Soms, af en toe</i>	Aantal <i>Geregeld, vaak</i>
1. Loopt regelmatig weg uit hoek of van het tafeltje	5	-	-
2. Schreeuwt, roept door de klas	4	1	-
3. Scheldt anderen regelmatig uit	5	-	-
4. Zoekt ruzie, dreigt, daagt uit	4	1	-
5. Is regelmatig betrokken bij vechtpartijtjes	5	-	-
6. Maakt dingen van anderen kapot	4	1	-
7. Komt aan spullen van een ander	2	2	1
8. Doet andere kinderen pijn	4	1	-
9. Probeert aansluiting te vinden bij het spel van anderen, maar doet dat op lompe wijze waardoor anderen het niet accepteren	3	2	-
10. Reageert te fel, te agressief op onschuldige of onopzettelijke storingen door een ander	4	1	-
11. Wijst anderen af met een snauw, een spottende of minachtende opmerking	4	1	-
12. Vestigt de aandacht op zichzelf door bijvoorbeeld pochen, praten over niet ter zake doende dingen, onnodig de bink uithangen	4	1	-
13. Zegt weinig aardige dingen, is onvriendelijk, heeft weinig positieve aandacht voor een ander	5	-	-
14. Is onrustig, beweeglijk, clownesk gedrag of ander storend gedrag	4	1	-
15. Speelt vaak alleen	3	2	-
16. Neemt vaak een verlegen, afwachtende houding aan	3	1	1
17. Praat nauwelijks of te zacht, moeilijk verstaanbaar	4	-	1
18. Heeft weinig of geen vriendjes	4	1	-
19. Neemt weinig of geen initiatief	5	-	-
20. Is dromerig	3	1	1
21. Let niet op	3	2	-
22. Reageert nauwelijks op de leerkracht	4	1	-
23. Is snel afgeleid, maakt werk niet af	2	3	-
24. Moet veel worden vermaand	3	2	-
Totale score	91	25	4
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (24 vragen)	3,8	1,04	0,16
Percentage van het totaal aantal afgenomen: 5	76 %	20,8 %	3,2 %

Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5 CBS 'De Hoeksteen' Ooltgensplaat
Aantal afgenomen: 5

Vraag	Aantal <i>Groen</i>	Aantal <i>Oranje</i>	Aantal <i>Rood</i>
1. Het kind is vrij van emotionele belemmeringen	3	2	-
Het kind heeft bevestiging nodig binnen acceptabele grenzen	3	2	-
Het kind accepteert aandacht	5	-	-
Het kind past zich aan	2	3	-
Het kind denkt na over eigen gedrag en gevoelens	2	3	-
Het kind beheerst gedragimpulsen	3	2	-
2. Het kind is nieuwsgierig en ondernemend	3	1	1
Het kind heeft plezier in het leren van nieuwe dingen	4	1	-
Het kind neemt initiatieven	3	1	1
Het kind heeft belangstelling voor zijn leefwereld	4	1	-
Het kind is gemotiveerd zijn leefwereld te onderzoeken	4	1	-
3. Het kind heeft zelfvertrouwen	2	3	-
Het kind weet wat hij wel en niet goed kan	3	2	-
Het kind komt voor zijn eigen mening uit	3	1	1
Het kind durft fouten te maken	3	2	-
Het kind kan zich presenteren	4	1	-
Het kind is trots op zijn werk	3	2	-
4. Het kind is zelfstandig	2	3	-
Het kind lost zelf problemen op	5	-	-
Het kind maakt zelf keuzes	3	2	-
Het kind zet door wanneer iets niet direct lukt	2	3	-
5. Het kind heeft een voldoende taak-werkhouding	2	2	1
Het kind is betrokken bij wat hij doet	3	1	1
Het kind weet wat hij gaat doen	4	-	1
Het kind werkt geconcentreerd	3	1	1
Het kind maakt zijn werk af	3	2	-
Het kind controleert zijn werk	1	2	2
Het kind voert een activiteit volgens plan uit	2	3	-
6. Het kind is een teamspeler	3	2	-
Het kind luistert als een ander praat	2	2	1
Het kind betreft anderen bij activiteiten	4	1	-
Het kind waardeert initiatieven van anderen	2	3	-
Het kind heeft een eigen inbreng	3	2	-
Het kind houdt zich aan de regels	3	2	-
Het kind speelt/werkt samen	2	2	1
Het kind is hulpvaardig	3	1	1
Het kind kan zich inleven	3	2	-
7. Het kind komt voor zichzelf op	3	2	-
Het kind deelt mening/gevoelens met anderen	3	2	-
Het kind vraagt hulp indien nodig	3	1	1
Het kind geeft aan wat hem niet bevalt op acceptabele manier	4		1
8. Het kind heeft goed contact met u	2	2	1
Het kind gaat in op initiatief tot contact door u	3	2	-
Het kind neemt initiatief tot contact met u	2	2	1

Het kind erkent uw leiding

9. Het kind heeft goed contact met groepsgenoten

Het kind gaat in op initiatief tot contact door groepsgenoten

Het kind neemt initiatief tot contact met groepsgenoten

Het kind uit waardering naar anderen

10. Het kind houdt rekening met de ander

Het kind beseft dat mensen verschillen in wat ze voelen, denken en willen

Het kind verplaatst zich in een ander

Het kind houdt rekening met de grenzen van een ander

11. Het kind kan omgaan met conflicten

Het kind staat open voor oplossingen van een ander

Het kind komt met suggesties voor oplossingen

Het kind kan onder uw begeleiding een conflict oplossen

12. Het kind voelt zich betrokken bij de groep

Het kind voelt zich deel van de groep

Het kind sluit niemand buiten

Het kind weet dat gezinnen van elkaar verschillen

Het kind vertelt in de groep wat in zijn cultuur gebruikelijk is

13. Het kind kan omgaan met autoriteit

Het kind houdt zich aan regels en afspraken

Het kind is gehoorzaam

Het kind accepteert uw beslissing, ook als deze voor hem teleurstellend is

14. Het kind behandelt een ander met respect

Het kind geeft toe als hij iets fout heeft gedaan

Het kind neemt initiatief om een fout goed te maken

Het kind accepteert excuus van een ander

Het kind gaat respectvol om met de spullen van een ander

Het kind is beleefd ten opzichte van een volwassene

Totale score

Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (72 vragen)

Percentage van het totaal aantal afgenomen: 5

3	2	-
4	1	-
4	1	-
3	2	-
2	2	1
3	2	-
3	2	-
3	1	1
2	3	-
4	1	-
4	1	-
2	2	1
4	1	-
4	1	-
5	-	-
5	-	-
3	2	-
3	2	-
3	2	-
3	2	-
4	1	-
4	1	-
3	2	-
3	1	1
5		-
4	1	-
4	1	-
226	114	20
3,13	1,6	0,27
62,6 %	32 %	5,4 %

Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5, CBS 'De Hoeksteen' Ooltgensplaat
Aantal ingevuld: 27

Vraag	Aantal <i>Ja</i>	Aantal <i>Soms</i>	Aantal <i>Nee</i>
1. Ik ga met plezier naar school	8	16	3
2. Ik leer en ontdek graag nieuwe dingen	18	7	2
3. Ik weet wat ik goed kan	24	1	2
4. Ik kan goed zonder hulp van de juf of meester werken	14	13	-
5. Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden	11	12	4
6. Ik werk of speel graag met andere kinderen	23	3	1
7. Ik kom voor mezelf op	22	4	1
8. Ik kan goed opschieten met de juf of meester	18	7	2
9. Ik kan goed opschieten met de kinderen uit mijn groep	16	10	1
10. Ik houd rekening met andere kinderen	19	8	-
11. Als ik ruzie heb, wil ik het oplossen	19	6	2
12. Mijn groep is belangrijk voor mij	16	10	1
13. Ik luister naar de juffen en meesters op school	24	2	1
14. Ik ben voorzichtig met de spullen van een ander	25	2	-
Totale score	257	101	20
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (14 vragen)	18,36	7,22	1,42
Percentage van het totaal aantal ingevuld: 27	68 %	26,7 %	5,3 %

Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8 CBS 'De Hoeksteen' Ooltgensplaat
Aantal ingevuld: 25

Vraag	Aantal <i>Ja</i>	Aantal <i>Soms</i>	Aantal <i>Nee</i>
1. Ik ga met plezier naar school	17	7	1
2. Ik leer en ontdek graag nieuwe dingen	11	13	1
3. Ik weet wat ik goed kan	16	6	3
4. Ik kan goed zonder hulp van de juf of meester werken	10	14	1
5. Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden	16	8	1
6. Ik werk of speel graag met andere kinderen	19	5	1
7. Ik kom voor mezelf op	14	9	2
8. Ik kan goed opschieten met de juf of meester	23	2	-
9. Ik kan goed opschieten met de kinderen uit mijn groep	19	5	1
10. Ik houd rekening met andere kinderen	17	8	-
11. Als ik ruzie heb, wil ik het oplossen	14	10	1
12. Mijn groep is belangrijk voor mij	18	6	1
13. Ik luister naar de juffen en meesters op school	21	4	-
14. Ik ben voorzichtig met de spullen van een ander	22	2	1
Totale score	237	99	14
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (14 vragen)	16,93	7,07	1
Percentage van het totaal aantal ingevuld: 25	67,7 %	28,3 %	4 %

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen
Groep 8 CBS 'De Hoeksteen' Ooltgensplaat
Aantal afgenomen: 5

Vraag	Aantal <i>Zelden of nooit</i>	Aantal <i>Soms, af en toe</i>	Aantal <i>Geregeld, vaak</i>
1. Loopt regelmatig weg uit hoek of van het tafeltje	2	2	1
2. Schreeuwt, roept door de klas	2	1	2
3. Scheldt anderen regelmatig uit	4	1	-
4. Zoekt ruzie, dreigt, daagt uit	3	2	-
5. Is regelmatig betrokken bij vechtpartijtjes	5	-	-
6. Maakt dingen van anderen kapot	5	-	-
7. Komt aan spullen van een ander	-	5	-
8. Doet andere kinderen pijn	4	1	-
9. Probeert aansluiting te vinden bij het spel van anderen, maar doet dat op lompe wijze waardoor anderen het niet accepteren	2	2	1
10. Reageert te fel, te agressief op onschuldige of onopzettelijke storingen door een ander	2	2	1
11. Wijst anderen af met een snauw, een spottende of minachtende opmerking	3	2	-
12. Vestigt de aandacht op zichzelf door bijvoorbeeld pochen, praten over niet ter zake doende dingen, onnodig de bink uithangen	3	2	-
13. Zegt weinig aardige dingen, is onvriendelijk, heeft weinig positieve aandacht voor een ander	3	2	-
14. Is onrustig, beweeglijk, clownesk gedrag of ander storend gedrag	2	2	1
15. Speelt vaak alleen	4	1	-
16. Neemt vaak een verlegen, afwachtende houding aan	2	3	-
17. Praat nauwelijks of te zacht, moeilijk verstaanbaar	3	2	-
18. Heeft weinig of geen vriendjes	4	1	-
19. Neemt weinig of geen initiatief	3	2	-
20. Is dromerig	2	2	1
21. Let niet op	-	5	-
22. Reageert nauwelijks op de leerkracht	4	1	-
23. Is snel afgeleid, maakt werk niet af	-	5	-
24. Moet veel worden vermaand	3	2	-
Totale score	65	48	7
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (24 vragen)	2,7	2	0,3
Percentage van het totaal aantal afgenomen: 5	54 %	40 %	6 %

Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8 CBS 'De Hoeksteen' Ooltgensplaat
Aantal afgenomen: 5

Vraag	Aantal <i>Groen</i>	Aantal <i>Oranje</i>	Aantal <i>Rood</i>
1. Het kind is vrij van emotionele belemmeringen	3	1	1
Het kind heeft bevestiging nodig binnen acceptabele grenzen	2	3	-
Het kind accepteert aandacht	3	1	1
Het kind past zich aan	3	2	-
Het kind denkt na over eigen gedrag en gevoelens	2	1	2
Het kind beheerst gedragimpulsen	3	1	1
2. Het kind is nieuwsgierig en ondernemend	3	-	2
Het kind heeft plezier in het leren van nieuwe dingen	3	1	1
Het kind neemt initiatieven	1	2	2
Het kind heeft belangstelling voor zijn leefwereld	3	1	1
Het kind is gemotiveerd zijn leefwereld te onderzoeken	3	-	2
3. Het kind heeft zelfvertrouwen	2	3	-
Het kind weet wat hij wel en niet goed kan	2	3	-
Het kind komt voor zijn eigen mening uit	1	4	-
Het kind durft fouten te maken	3	2	-
Het kind kan zich presenteren	3	2	-
Het kind is trots op zijn werk	1	4	-
4. Het kind is zelfstandig	1	3	1
Het kind lost zelf problemen op	3	1	1
Het kind maakt zelf keuzes	1	4	-
Het kind zet door wanneer iets niet direct lukt	1	3	1
5. Het kind heeft een voldoende taak-werkhouding	3	2	-
Het kind is betrokken bij wat hij doet	4	-	1
Het kind weet wat hij gaat doen	4	1	-
Het kind werkt geconcentreerd	4	1	-
Het kind maakt zijn werk af	3	2	-
Het kind controleert zijn werk	-	3	2
Het kind voert een activiteit volgens plan uit	2	3	-
6. Het kind is een teamspeler	3	2	-
Het kind luistert als een ander praat	3	2	-
Het kind betreft anderen bij activiteiten	3	1	1
Het kind waardeert initiatieven van anderen	3	2	-
Het kind heeft een eigen inbreng	1	4	-
Het kind houdt zich aan de regels	4	1	-
Het kind speelt/werkt samen	3	1	1
Het kind is hulpvaardig	3	2	-
Het kind kan zich inleven	3	-	2
7. Het kind komt voor zichzelf op	2	3	-
Het kind deelt mening/gevoelens met anderen	2	3	-
Het kind vraagt hulp indien nodig	3	2	-
Het kind geeft aan wat hem niet bevalt op acceptabele manier	1	3	1
8. Het kind heeft goed contact met u	3	2	-
Het kind gaat in op initiatief tot contact door u	3	2	-
Het kind neemt initiatief tot contact met u	1	3	1

Het kind erkent uw leiding

9. Het kind heeft goed contact met groepsgenoten

Het kind gaat in op initiatief tot contact door groepsgenoten

Het kind neemt initiatief tot contact met groepsgenoten

Het kind uit waardering naar anderen

10. Het kind houdt rekening met de ander

Het kind beseft dat mensen verschillen in wat ze voelen, denken en willen

Het kind verplaatst zich in een ander

Het kind houdt rekening met de grenzen van een ander

11. Het kind kan omgaan met conflicten

Het kind staat open voor oplossingen van een ander

Het kind komt met suggesties voor oplossingen

Het kind kan onder uw begeleiding een conflict oplossen

12. Het kind voelt zich betrokken bij de groep

Het kind voelt zich deel van de groep

Het kind sluit niemand buiten

Het kind weet dat gezinnen van elkaar verschillen

Het kind vertelt in de groep wat in zijn cultuur gebruikelijk is

13. Het kind kan omgaan met autoriteit

Het kind houdt zich aan regels en afspraken

Het kind is gehoorzaam

Het kind accepteert uw beslissing, ook als deze voor hem teleurstellend is

14. Het kind behandelt een ander met respect

Het kind geeft toe als hij iets fout heeft gedaan

Het kind neemt initiatief om een fout goed te maken

Het kind accepteert excuus van een ander

Het kind gaat respectvol om met de spullen van een ander

Het kind is beleefd ten opzichte van een volwassene

Totale score

Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (72 vragen)

Percentage van het totaal aantal afgenomen: 5

4	1	-
3	2	-
3	2	-
2	1	2
3	2	-
2	2	1
2	1	2
3	1	1
2	2	1
2	3	-
3	2	-
-	4	1
3	2	-
3	2	-
4	1	-
5	-	-
2	2	1
2	3	-
3	2	-
4	1	-
4	1	-
2	3	-
3	2	-
4	1	-
2	3	-
4	1	-
4	-	1
4	1	-
190	135	35
2,64	1,87	0,49
52,8 %	37,4 %	9,8 %

16.3 Tabel uitslagen OBS 'De Kubus' in Rotterdam-IJsselmonde

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen Groep 5 OBS 'De Kubus' Rotterdam Aantal afgenomen: 3

Vraag	Aantal <i>Zelden of nooit</i>	Aantal <i>Soms, af en toe</i>	Aantal <i>Geregeld, vaak</i>
1. Loopt regelmatig weg uit hoek of van het tafeltje	1	1	1
2. Schreeuwt, roept door de klas	2	1	-
3. Scheldt anderen regelmatig uit	1	1	1
4. Zoekt ruzie, dreigt, daagt uit	1	1	1
5. Is regelmatig betrokken bij vechtpartijtjes	2	1	-
6. Maakt dingen van anderen kapot	2	-	1
7. Komt aan spullen van een ander	-	2	1
8. Doet andere kinderen pijn	1	2	-
9. Probeert aansluiting te vinden bij het spel van anderen, maar doet dat op lompe wijze waardoor anderen het niet accepteren	-	2	1
10. Reageert te fel, te agressief op onschuldige of onopzettelijke storingen door een ander	2	1	-
11. Wijst anderen af met een snauw, een spottende of minachtende opmerking	2	-	1
12. Vestigt de aandacht op zichzelf door bijvoorbeeld pochen, praten over niet ter zake doende dingen, onnodig de bink uithangen	1	2	-
13. Zegt weinig aardige dingen, is onvriendelijk, heeft weinig positieve aandacht voor een ander	1	1	1
14. Is onrustig, beweeglijk, clownesk gedrag of ander storend gedrag	-	2	1
15. Speelt vaak alleen	-	2	1
16. Neemt vaak een verlegen, afwachtende houding aan	2	1	-
17. Praat nauwelijks of te zacht, moeilijk verstaanbaar	3	-	-
18. Heeft weinig of geen vriendjes	-	3	-
19. Neemt weinig of geen initiatief	1	2	-
20. Is dromerig	2	1	-
21. Let niet op	-	-	3
22. Reageert nauwelijks op de leerkracht	-	3	-
23. Is snel afgeleid, maakt werk niet af	-	1	2
24. Moet veel worden vermaand	-	3	-
Totale score	24	33	15
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (24 vragen)	1	1,37	0,63
Percentage van het totaal aantal afgenomen: 3	33,3 %	45,7 %	21 %

Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5 OBS 'De Kubus' Rotterdam
Aantal afgenomen: 3

Vraag	Aantal <i>Groen</i>	Aantal <i>Oranje</i>	Aantal <i>Rood</i>
1. Het kind is vrij van emotionele belemmeringen	1	1	1
Het kind heeft bevestiging nodig binnen acceptabele grenzen	1	2	-
Het kind accepteert aandacht	1	2	-
Het kind past zich aan	1	1	1
Het kind denkt na over eigen gedrag en gevoelens	1	1	1
Het kind beheerst gedragimpulsen	1	1	1
2. Het kind is nieuwsgierig en ondernemend	1	2	-
Het kind heeft plezier in het leren van nieuwe dingen	2	1	-
Het kind neemt initiatieven	-	2	1
Het kind heeft belangstelling voor zijn leefwereld	1	2	-
Het kind is gemotiveerd zijn leefwereld te onderzoeken	1	2	-
3. Het kind heeft zelfvertrouwen	2	-	1
Het kind weet wat hij wel en niet goed kan	2	-	1
Het kind komt voor zijn eigen mening uit	1	1	1
Het kind durft fouten te maken	2	1	-
Het kind kan zich presenteren	1	2	-
Het kind is trots op zijn werk	2	-	1
4. Het kind is zelfstandig	-	3	-
Het kind lost zelf problemen op	-	3	-
Het kind maakt zelf keuzes	-	3	-
Het kind zet door wanneer iets niet direct lukt	-	2	1
5. Het kind heeft een voldoende taak-werkhouding	1	1	1
Het kind is betrokken bij wat hij doet	1	1	1
Het kind weet wat hij gaat doen	2	1	-
Het kind werkt geconcentreerd	1	2	-
Het kind maakt zijn werk af	1	1	1
Het kind controleert zijn werk	-	1	2
Het kind voert een activiteit volgens plan uit	-	2	1
6. Het kind is een teamspeler	1	1	1
Het kind luistert als een ander praat	1	1	1
Het kind betreft anderen bij activiteiten	1	1	1
Het kind waardeert initiatieven van anderen	-	3	-
Het kind heeft een eigen inbreng	2	1	-
Het kind houdt zich aan de regels	1	2	-
Het kind speelt/werkt samen	1	2	-
Het kind is hulpvaardig	2	1	-
Het kind kan zich inleven	1	1	1
7. Het kind komt voor zichzelf op	1	2	-
Het kind deelt mening/gevoelens met anderen	2	1	-

Het kind vraagt hulp indien nodig	1	1	1
Het kind geeft aan wat hem niet bevalt op acceptabele manier	1	2	-
8. Het kind heeft goed contact met u	-	2	1
Het kind gaat in op initiatief tot contact door u	1	2	
Het kind neemt initiatief tot contact met u	-	1	2
Het kind erkent uw leiding	-	2	1
9. Het kind heeft goed contact met groepsgenoten	-	2	1
Het kind gaat in op initiatief tot contact door groepsgenoten	1	2	-
Het kind neemt initiatief tot contact met groepsgenoten	-	2	1
Het kind uit waardering naar anderen	-	2	1
10. Het kind houdt rekening met de ander	1	1	1
Het kind beseft dat mensen verschillen in wat ze voelen, denken en willen	1	1	1
Het kind verplaatst zich in een ander	1	1	1
Het kind houdt rekening met de grenzen van een ander	1	1	1
11. Het kind kan omgaan met conflicten	1	1	1
Het kind staat open voor oplossingen van een ander	2	1	
Het kind komt met suggesties voor oplossingen	-	2	1
Het kind kan onder uw begeleiding een conflict oplossen	-	2	1
12. Het kind voelt zich betrokken bij de groep	1	2	-
Het kind voelt zich deel van de groep	1	1	1
Het kind sluit niemand buiten	2	-	1
Het kind weet dat gezinnen van elkaar verschillen	-	3	-
Het kind vertelt in de groep wat in zijn cultuur gebruikelijk is	-	3	-
13. Het kind kan omgaan met autoriteit	1	1	1
Het kind houdt zich aan regels en afspraken	2	-	1
Het kind is gehoorzaam	1	2	
Het kind accepteert uw beslissing, ook als deze voor hem teleurstellend is	1	1	1
14. Het kind behandelt een ander met respect	2	-	1
Het kind geeft toe als hij iets fout heeft gedaan	2	-	1
Het kind neemt initiatief om een fout goed te maken	1	1	1
Het kind accepteert excuus van een ander	1	2	-
Het kind gaat respectvol om met de spullen van een ander	1	1	1
Het kind is beleefd ten opzichte van een volwassene	1	2	-
Totale score	68	104	44
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (72 vragen)	0,94	1,44	0,62
Percentage van het totaal aantal afgenomen: 3	31,3 %	48 %	20,7 %

Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 5 OBS 'De Kubus' Rotterdam
Aantal ingevuld: 21

Vraag	Aantal <i>Ja</i>	Aantal <i>Soms</i>	Aantal <i>Nee</i>
1. Ik ga met plezier naar school	11	6	4
2. Ik leer en ontdek graag nieuwe dingen	14	7	-
3. Ik weet wat ik goed kan	19	2	-
4. Ik kan goed zonder hulp van de juf of meester werken	3	16	2
5. Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden	10	9	2
6. Ik werk of speel graag met andere kinderen	14	7	-
7. Ik kom voor mezelf op	15	4	2
8. Ik kan goed opschieten met de juf of meester	11	9	1
9. Ik kan goed opschieten met de kinderen uit mijn groep	5	12	4
10. Ik houd rekening met andere kinderen	9	12	-
11. Als ik ruzie heb, wil ik het oplossen	10	8	3
12. Mijn groep is belangrijk voor mij	9	8	4
13. Ik luister naar de juffen en meesters op school	15	6	-
14. Ik ben voorzichtig met de spullen van een ander	18	3	-
Totale score	163	109	22
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (14 vragen)	11,6	7,8	1,6
Percentage van het totaal aantal ingevuld: 21	55,2 %	37,2 %	7,6 %

Leerlinglijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8 OBS 'De Kubus' Rotterdam
Aantal ingevuld: 22

Vraag	Aantal <i>Ja</i>	Aantal <i>Soms</i>	Aantal <i>Nee</i>
1. Ik ga met plezier naar school	6	15	1
2. Ik leer en ontdek graag nieuwe dingen	15	7	-
3. Ik weet wat ik goed kan	20	2	-
4. Ik kan goed zonder hulp van de juf of meester werken	6	13	3
5. Ik kan mijn aandacht bij mijn werk houden	11	10	1
6. Ik werk of speel graag met andere kinderen	13	8	1
7. Ik kom voor mezelf op	17	5	-
8. Ik kan goed opschieten met de juf of meester	15	6	1
9. Ik kan goed opschieten met de kinderen uit mijn groep	5	16	1
10. Ik houd rekening met andere kinderen	14	7	1
11. Als ik ruzie heb, wil ik het oplossen	6	14	2
12. Mijn groep is belangrijk voor mij	12	5	5
13. Ik luister naar de juffen en meesters op school	14	7	1
14. Ik ben voorzichtig met de spullen van een ander	17	5	-
Totale score	170	120	17
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (14 vragen)	12,14	8,66	1,2
Percentage van het totaal aantal ingevuld: 22	55,2 %	39,4 %	5,4 %

Formulier Signaleringslijst gedragsproblemen
Groep 8 OBS 'De Kubus' Rotterdam
Aantal afgenomen: 3

Vraag	Aantal <i>Zelden of nooit</i>	Aantal <i>Soms, af en toe</i>	Aantal <i>Geregeld, vaak</i>
1. Loopt regelmatig weg uit hoek of van het tafeltje	1	1	1
2. Schreeuwt, roept door de klas	1	1	1
3. Scheldt anderen regelmatig uit	-	2	1
4. Zoekt ruzie, dreigt, daagt uit	-	2	1
5. Is regelmatig betrokken bij vechtpartijtjes	-	2	1
6. Maakt dingen van anderen kapot	2	-	1
7. Komt aan spullen van een ander	-	2	1
8. Doet andere kinderen pijn	1	2	-
9. Probeert aansluiting te vinden bij het spel van anderen, maar doet dat op lompe wijze waardoor anderen het niet accepteren	-	2	1
10. Reageert te fel, te agressief op onschuldige of onopzettelijke storingen door een ander	-	1	2
11. Wijst anderen af met een snauw, een spottende of minachtende opmerking	-	2	1
12. Vestigt de aandacht op zichzelf door bijvoorbeeld pochen, praten over niet ter zake doende dingen, onnodig de bink uithangen	1	1	1
13. Zegt weinig aardige dingen, is onvriendelijk, heeft weinig positieve aandacht voor een ander	-	2	1
14. Is onrustig, beweeglijk, clownesk gedrag of ander storend gedrag	-	2	1
15. Speelt vaak alleen	2	1	-
16. Neemt vaak een verlegen, afwachtende houding aan	3	-	-
17. Praat nauwelijks of te zacht, moeilijk verstaanbaar	3	-	-
18. Heeft weinig of geen vriendjes	-	3	-
19. Neemt weinig of geen initiatief	-	3	-
20. Is dromerig	2	-	1
21. Let niet op	-	-	3
22. Reageert nauwelijks op de leerkracht	-	3	-
23. Is snel afgeleid, maakt werk niet af	-	1	2
24. Moet veel worden vermaand	-	2	1
Totale score	16	33	21
Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (24 vragen)	0,66	1,47	0,87
Percentage van het totaal aantal afgenomen: 3	22 %	49 %	29 %

Signaleringslijst 'Kijk op Sociale Competentie'
Groep 8 OBS 'De Kubus' Rotterdam
Aantal afgenomen: 3

Vraag	Aantal <i>Groen</i>	Aantal <i>Oranje</i>	Aantal <i>Rood</i>
1. Het kind is vrij van emotionele belemmeringen	1	2	-
Het kind heeft bevestiging nodig binnen acceptabele grenzen	2	1	-
Het kind accepteert aandacht	2	1	-
Het kind past zich aan	2	1	-
Het kind denkt na over eigen gedrag en gevoelens	-	3	-
Het kind beheerst gedragimpulsen	-	3	-
2. Het kind is nieuwsgierig en ondernemend	-	3	-
Het kind heeft plezier in het leren van nieuwe dingen	-	3	-
Het kind neemt initiatieven	-	2	1
Het kind heeft belangstelling voor zijn leefwereld	1	2	-
Het kind is gemotiveerd zijn leefwereld te onderzoeken	-	3	-
3. Het kind heeft zelfvertrouwen	2	1	-
Het kind weet wat hij wel en niet goed kan	2	1	-
Het kind komt voor zijn eigen mening uit	2	-	1
Het kind durft fouten te maken	1	1	1
Het kind kan zich presenteren	1	1	-
Het kind is trots op zijn werk	2	-	1
4. Het kind is zelfstandig	1	2	-
Het kind lost zelf problemen op	1	2	-
Het kind maakt zelf keuzes	2	1	-
Het kind zet door wanneer iets niet direct lukt	1	2	-
5. Het kind heeft een voldoende taak-werkhouding	-	2	1
Het kind is betrokken bij wat hij doet	1	1	1
Het kind weet wat hij gaat doen	2	-	1
Het kind werkt geconcentreerd	-	3	-
Het kind maakt zijn werk af	1	2	-
Het kind controleert zijn werk	-	1	2
Het kind voert een activiteit volgens plan uit	-	3	-
6. Het kind is een teamspeler	-	2	1
Het kind luistert als een ander praat	2	-	1
Het kind betreft anderen bij activiteiten	-	2	1
Het kind waardeert initiatieven van anderen	1	2	-
Het kind heeft een eigen inbreng	1	2	-
Het kind houdt zich aan de regels	-	3	-
Het kind speelt/werkt samen	2	1	-
Het kind is hulpvaardig	1	1	1
Het kind kan zich inleven	-	2	1
7. Het kind komt voor zichzelf op	2	-	1
Het kind deelt mening/gevoelens met anderen	2	-	1
Het kind vraagt hulp indien nodig	2	-	1
Het kind geeft aan wat hem niet bevalt op acceptabele manier	2	-	1
8. Het kind heeft goed contact met u	-	3	-
Het kind gaat in op initiatief tot contact door u	-	3	-
Het kind neemt initiatief tot contact met u	-	3	-

Het kind erkent uw leiding

9. Het kind heeft goed contact met groepsgenoten

Het kind gaat in op initiatief tot contact door groepsgenoten

Het kind neemt initiatief tot contact met groepsgenoten

Het kind uit waardering naar anderen

10. Het kind houdt rekening met de ander

Het kind beseft dat mensen verschillen in wat ze voelen, denken en willen

Het kind verplaatst zich in een ander

Het kind houdt rekening met de grenzen van een ander

11. Het kind kan omgaan met conflicten

Het kind staat open voor oplossingen van een ander

Het kind komt met suggesties voor oplossingen

Het kind kan onder uw begeleiding een conflict oplossen

12. Het kind voelt zich betrokken bij de groep

Het kind voelt zich deel van de groep

Het kind sluit niemand buiten

Het kind weet dat gezinnen van elkaar verschillen

Het kind vertelt in de groep wat in zijn cultuur gebruikelijk is

13. Het kind kan omgaan met autoriteit

Het kind houdt zich aan regels en afspraken

Het kind is gehoorzaam

Het kind accepteert uw beslissing, ook als deze voor hem teleurstellend is

14. Het kind behandelt een ander met respect

Het kind geeft toe als hij iets fout heeft gedaan

Het kind neemt initiatief om een fout goed te maken

Het kind accepteert excuus van een ander

Het kind gaat respectvol om met de spullen van een ander

Het kind is beleefd ten opzichte van een volwassene

Totale score

Gemiddeld aantal leerlingen per keuze (72 vragen)

Percentage van het totaal aantal afgenomen: 3

-	3	-
1	2	-
1	2	-
1	1	1
1	2	-
1	1	1
1	1	1
1	1	1
-	2	1
1	2	-
2	1	-
1	-	2
1	2	-
3	-	-
3	-	-
1	2	-
3	-	-
3	-	-
1	2	-
1	1	1
1	2	-
1	2	-
1	2	-
1	2	-
-	2	1
2	1	-
1	2	-
-	3	-
76	111	28
1,06	1,55	0,39
35,35 %	51,65 %	13 %